TÜRK EDEBİYATI KLASİKLERİ - 42

GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE

EBUBEKİR HÂZIM TEPEYRAN

KÜÇÜK PAŞA

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

TÜRK EDEBİYATI

EBUBEKİR HÂZIM TEPEYRAN
KÜÇÜK PAŞA

UYARLAMAYA KAYNAK ALINAN ÖZGÜN ESER
AHMET İHSAN VE ŞÜREKÂSI MATBAACILIK OSMANLI ŞİRKETİ,
1326 [1910]

Sertifika No: 40077

EDİTÖR
DEFNE ASAL

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

REDAKSİYON
HACER ER

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I. BASIM: TEMMUZ 2020, İSTANBUL

ISBN 978-625-7070-76-8

BASKI
SENA OFSET
MALTEPE MAH. LİTROS YOLU SOK. NO: 2/4 İÇ KAPI NO:4NB9
ZEYTİNBURNU İSTANBUL
(0212) 613 38 46
Sertifika No: 45030

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE UYARLAYAN: İSMAİL KAYAPINAR

3 Kasım 1988 tarihinde İstanbul'da doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Tarih bölümünü 2011 yılında bitirdi. Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Eski Türk Edebiyatı programında başladığı yüksek lisans programında tez çalışması halen devam etmektedir. 2013 yılında çalışmaya başladığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nda Yazma Eser Uzmanı olarak görev yapmaktadır.

TÜRK EDEBİYATI KLASİKLERİ - 42

Roman

küçük paşa

EBUBEKİR HÂZIM TEPEYRAN

Günümüz Türkçesine Uyarlayan: İsmail Kayapınar

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Sunuş

Edebiyatımızda köy romanının ilk örneği olan Nabizade Nâzım'ın *Karabibik* adlı eserinden sonra kaleme alınmış en kapsamlı ve gerçekçi köy romanı *Küçük Paşa*'dır. Eserde, Anadolu köylerinin ortak sıkıntıları kendi şiveleriyle aktarılırken, eserin edebi açıdan eksik kalan noktalarının farkında olarak, köy hayatı ve köylülerin sıkıntılarına tüm detaylarıyla yer verilmiştir. Hikâyeye konu olan mekân tam olarak belirtilmemiştir, ancak kullanılan kelimelerden yazarın çocukluğunun geçtiği yer olan Niğde civarında bir bölgenin anlatıldığı anlaşılmaktadır.

Küçük Paşa'da, İstanbul'da asker olan Ali ve sütannelik sebebiyle yine İstanbul'da bir paşa konağına gelen Selime'nin oğulları Salih'in konakta büyümesi ve sonrasında köye geri döndüğünde yaşadığı acıklı hayat konu edilmiştir. Kurgusu itibariyle, köy-şehir arasındaki uçuruma geniş bir şekilde değinilerek, toplumun farklı kesimlerinden karakterlere dair manzaralar tüm gerçekliğiyle ortaya konmuştur. Köylülerin yaşam koşulları, devletin köy ve köylülerle ilişkisi, özellikle cehaletten kaynaklanan eğitim ve sağlık sorunları yoğun bir şekilde işlenmiştir. Köylerin kalkınması ve sorunlarının giderilmesi açısından yapılması gerekenlere dair görüşler de bu şekilde açıkça dile getirilmiştir.

Ebubekir Hâzım, 1879 yılında kâtiplik göreviyle başladığı devlet memurluğunda Konya, Kastamonu, Edirne, Dedeağaç, Musul, Bağdat, Sivas, Beyrut, Ankara gibi birçok

şehirde mutasarrıflıktan valiliğe kadar pek çok görevde bulunmuş ve son dönem hükümetlerinde İçişleri Bakanlığı'na kadar yükselmiş, Cumhuriyet döneminde de Niğde Milletvekilliği yapmış bir devlet adamıdır. II. Meşrutiyet öncesindeki baskı rejimi süresince yazdığı hikâyeleri *Eski Şeyler* başlığıyla yayımlamış ve bunların dönemin gereğince eksik anlatılar olduğuna önsözde değinmiştir. Meşrutiyet sonrası toplumda oluşan yenilenme ve özgürlük hareketinin bir yansıması olarak *Yeni Şeyler* başlığı altında *Küçük Paşa*'yı yayımlamıştır. Bu eseri, Anadolu'nun birçok yerinde görev yapmış olmasından kaynaklanan bir gerçekçilikle, karşılaştığı sıkıntıları ve tespit ettiği eksiklikleri, yeni dönemde yapılacak çalışmalar için yöneticilere bir rehber olması amacıyla da kaleme aldığından bahsetmiştir. Bu sebeple, eserde edebi açıdan kusurlu sayılabilecek noktalar olmuş, bazı bölümlerde yazar anlatı içerisine girerek, köylerin durumuna ve devlet uygulamalarının hatalarına dair kendi gözlemlerinden örnekler verip, Anadolu'nun birçok alanda geri kalmışlığının sebeplerini dile getirmiştir.

Meşrutiyetin ilanının hemen sonrasında kaleme alınmış olması sebebiyle, hemen her fırsatta istibdat döneminin baskıcı uygulamalarına değinmiştir. İstibdat döneminde köylülere uygulanan ağır vergiler, zorunlu çalıştırma ve asker alımı konularında yapılan haksızlıklara geniş bir şekilde yer vererek, düzeltilmesi gereken birçok noktaya işaret etmiştir. Kendisinin de yönetici durumunda olması, devletin sebep olduğu sorunlara gerçekçi bir şekilde değinmesine yardımcı olmuştur. Anadolu'nun geri kalmışlığı ve yoksulluğunun nedenlerini, kimi zaman köylülerin diyalogları üzerinden ortaya koymuş, kimi zaman da nedenlerle birlikte eleştiri ve çözüm önerilerini anlatıcı olarak kendisi seslendirmiştir.

Yayına hazırlamış olduğum bu çeviri, eserin 1910 yılında yayımlanan ilk baskısı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Yazarın önsözde özellikle üzerinde durduğu, köylülerin konuşmalarında yer alan yerel tabirler ve şiveler metinde geçtiği şekilde bırakılmıştır. Eserin günümüz Türkçesine aktarılması esna-

sında, metnin akışında önemi olan ve dönemin kültürünü yansıtan kelimeler değiştirilmeyerek dipnotta açıklanmıştır. Yazıldığı dönemde ve sonrasında hak ettiği değeri tam olarak bulamamış olan bu eseri, günümüz okuru için anlaşılır hale getirmiş olmayı umuyorum.

İsmail Kayapınar

Önsöz

Eski Şeyler'in ilk cildini oluşturan karmakarışık eserlerin o haliyle basılmasına karar verildiği gün yeniden bir şeyler yazmak, onları da *Yeni Şeyler* genel başlığı altında yayımlamak niyeti, önlenmesi mümkün olmayan bir hastalık belirtisi gibi ortaya çıktı.

Bu niyetle *Küçük Paşa*'yı yazdım; *Eski Şeyler*'in ikinci cildine sunuş olarak, *Yeni Şeyler*'in ilk cildi olmak üzere yayımlıyorum.

Eski Şeyler'in eskiliğini söylemeye gerek olmadığı gibi, yenilere de *Yeni Şeyler* demeye lüzum yoktu. Fakat inkılaptan[1] önce yazılanlara *Eski Şeyler* dendiği için sonra gelenlere de *Yeni Şeyler* demek uygun gibi göründü.

Eski Şeyler'in neresinden bir iki satır okunsa, 10 Temmuz'dan önce yazıldıkları yalnız söylenişi ve anlamı bakımından karmakarışık sözlerinden değil; söyleyecek, hatta bağıracak yerlerde esir gibi, dilsiz gibi susmalarından da anlaşılır.

Yeni Şeyler'in *Küçük Paşa*'sıysa, 10 Temmuz mucizesiyle açılmış hür bir dilin ürünü olduğunu ilk satırında haber verir.

Ağlayış hıçkırıklarıyla kesilen ağıtlar gibi, her fıkrasında fikir ve kalemin korku ve çekinceyle sekteye uğradığı *Eski*

---

1 23 Temmuz 1908'de (10 Temmuz 1324) ilan edilen II. Meşrutiyet kastedilmektedir.

Şeyler, yazıldıkları zamana özgü üslupla anlatır; *Yeni Şeyler* ise meyilli, engebeli bir mecrada özgür çağıltılarla akan çaylar gibi akar.

Okurları, *Eski Şeyler*'in sabırlı sessizlikleriyle üzdükleri kadar, *Yeni Şeyler*'in de devamlı gürültüleriyle rahatsız edeceklerinden korkarım.

Eski Şeyler'in yalnız gerektiği yerde susarak, sözü kısa tutarak değil, çoğunlukla anlam ve amaçtan da zorunlu olarak vazgeçerek, söyleniş ve anlam bakımından açılan boşlukları korkakça işaretlerle doldurmasından; bütün kelimelerin gerçek ve mecazi kullanımı, yakın ve uzak çağrışımları düşünülerek ve dikkat çekmemesi için mutlaka sönük, ruhsuz anlamlarının belirtilmesi tercih edilerek, bu zorunlulukla mezar taşları kadar soğuk sözlerin, korkulu inlemelerin damlaları gibi düzensizce dizilişinden niyetini anlamak büyük bir çaba ve alışkanlığa muhtaçtır ki önceki devir okurlarında bu kabiliyet oluşmuştu. Onlar kitaplarda, gazetelerde, özel mektuplarda yazılan şeylerden çok yazılmayanları, yazılamayanları okur ve anlarlardı.

Eski Şeyler hep böyle olduğu gibi, *Yeni Şeyler*'in coşkun akışından anlam çıkarmak da gayet zordur; fakat esirce, korku ve çekinceyle dökülen gözyaşlarının tamamen ifade edemediği sebepleri açıklayan üslup, özgürce akan suların gürültülü diline de yardım eder.

Ağıtlarda şarkı ahengi, gözyaşlarında akış sırası aranmadığı gibi, akış ve konunun durumuna göre kâh uyuklayan mırıltılarla, kâh kızgınca gürültülerle akan suların akış seslerinde de "düm tek"li bir ezgi düzeni aranmaması gerekir.

Bununla birlikte hassas gözlere, kulaklara, sessiz gözyaşları yürek yakan maceralar söylediği gibi, deli deli akan çaylar da, beyaz köpüklü çağlayanlar da bin coşkun dille hüzünlü ezgiler söyler...

Küçük Paşa bir hikâye diye okunursa sanat açısından pek çok kusuru görülür; "Anadolu mecmua-i tesaviri"[2] diye bakılırsa tabii ki sayısız eksikleri bulunur.

2 Anadolu manzaraları.

Küçük Paşa'da konu dışı sözlerle hikâyenin ucu defalarca ve istemsizce elden kaçırılmıştır.

Bunu "hikâye" diye okuyacak olanlar anlatı akışının –yalnız ana hatları çizilmiş bir kroki halindeki– noksan çizimlerle aralıksız kesintilerinden kırılacak, "Anadolu Mecmua-i Tesaviri" diye bakacak olanlar yerli yersiz söz coşkunluklarından etkilenecekler sanırım.

Fakat ben, "O konu dışındaki gerçekleri, –renk renk kelebek ölüleriyle yapılan, seyretmesi ferahlamaya değil üzülmeye sebep olan tablolar gibi bir süs olarak– bu hikâyeyi süslemek için değil; bu hayali hikâyeyi o hakiki acıklı tabloların hatırı için yazdım" diyemez miyim?

Bundan dolayı, kitabın gerçek mevzuu bu konu dışındaki sözler kabul ediliverirse okunuşunun ağırlığı hafifler sanırım.

Anadolu köylerinin, bütün Osmanlı köylerinin, bütün Osmanlı vatanının temellerinin iç parçalayıcı yazılarına ilişkin sözlerin, *Küçük Paşa*'nın, bir köylü çocuğun hayali serüveninden daha fazla dikkatle okunacağını elbette ümit ederim.

Hasta veya hastalığa yatkın, sağlık tedbirlerine, tedaviye muhtaç olduklarından bahseden doktorlardan çekinen çocuklara özgü hislerle hislendiğimiz; gerçekle hiçbir zaman yüz yüze gelmek istemediğimiz, toplumumuzun acılarına karşı göz yummak, doğru sözlere karşı kulaklarımızı tıkamakla sanki her türlü tehlikeden korunmuş gibi göründüğümüz uğursuz devirler, Allah'a şükürler olsun geçti. Hastalığı veya hastalığa yatkınlığını bilmemekte, bilmek istememekte hasta olma, ölme tehlikesi; bilmekte, tedbir ve tedaviye dikkat ederek ölmemek, sağlık ve selamet elde etmek ümidinin güçlülüğü var.

Can çekişir duruma geldikten sonra hastalığını, hastalığın tehlikesini anlamakta ise ümitsizlik darbesiyle daha çabuk ölmekten başka bir fayda yok.

Biz istibdat devirlerinin art arda gelmesiyle tehlikeli şekilde hasta olduktan veya tehlikeli hastalığa tam yatkınlık

göründükten sonra; şimdiki devri anladığımızı, her şekilde mutlu, uzun bir ömürle yaşamak için her ne lazımsa, hamdolsun, onu Yaradan'ın gücüyle vatanımıza hediye etmiş olduğunu bilerek bunlardan mümkün olan süratle faydalanmaya çalışmalıyız.

Küçük Paşa'da köylü sözleri mümkün mertebe kendi akılları, kendi söyleyişleriyle düşünülüp yazılmaya çalışılmıştır. Fakat çok zor ve ilk defa girişilen bu teşebbüs ve tecrübemde başarılı olduğumu asla ümit etmem.

Bu kitap, bu yolda muhtaç olduğumuz eserler için yönetenlere ve anlayış sahiplerine bir "muhtıra" görevini yerine getirirse, ben o kadar bir hizmetle de mutlu olurum.

Küçük Paşa'daki köylü sözlerinin şivesine bütün Anadolu'nun şivesi, bütün kelimeler ve tabirler Anadolu'nun her tarafında aynı şekilde kullanılmıştır denemez. Bu şive olsa olsa küçük bir bölgede bulunan birkaç yüz köyün şivesi olabilir. Civardaki bölgelerin şiveleriyle de elbette farklılığı ve benzerliği olmakla birlikte hiçbir zaman harfiyen onların aynısı değildir.

Anadolu'da çeşitli kavimlerin ağızlarında şekilden şekle giren Türk dilinin şivesi, sayısız kelime ve tabirleri Anadolu âdetleri; özellikle düğüne ilişkin tuhaf ve zararlı âdetleri; ölçüleri ve ağırlıklarıyla paraların piyasa fiyatı kadar çeşitlidir desem yeridir.

Bir vilayete, hatta bir sancağa bağlı iki kasabadan birinde "meh," denince "al, tut" ve "al," denince "satın al," demek istendiği halde; diğer kasabada bu "meh" tamamen bilinmeyen bir kelimedir.

Anadolu'da yalnız Türkçe değil, adeta Türkçeleşen Arap, Acem kelimeleri de her yerde başka türlü telaffuz şekliyle kullanılmıştır.

Örneğin Anadolu kasabalarından birinde sokaklar arasında, "Karacatlı!" diye bağıran bir köylünün önündeki kar yüklü eşeğe bakıp kar sattığı anlaşılarak, "kar hacetli" yani "kara ihtiyacı olanlar," demek istediğini tahmin etmek mümkün olsa bile, diğer tarafta bir köylünün "nemi naçe-

tim," dediğini işitip de bu karışık laf içinde bildiğimiz "hacet" kelimesinin bulunduğunu, "Ne hacetim. Neme lazım," demek istediğini keşfetmek mutlaka keramete muhtaçtır.

Bir horoz sesi işitilecek kadar yakın iki komşu kasabanın şivelerinde o kadar fark vardır ki bunların ahalisi birleştirilip karıştırılsa, birbirlerini anlayanlar şiveleriyle hemen hatasızca ayrılabilirler...

Bu kitapta Anadolu acılarının tamamı değil, en önce söylenmesi gerekenlerden bazıları söylenmiş oldu.

Anadolu'nun ve bütün memleketimizin, bütün acı durumlarından bahsedilecek olsa sayısız ciltler dolar, yazan da okuyan da usanıp yorgun düşer, onlar yine tükenmez!

Bu ciğer yakan acıların son perdesini inşallah Meşrutiyet idaresine has olan başarıların bereketi mümkün olduğunca süratle sonsuza dek indirecek, köy sefaletgâhları yerlerinde birer huzur ve mutluluk yuvası ortaya çıkaracaktır. (Ve Allah'ın yardımıyla)

Ayastefanos [Yeşilköy], 6 Mart 1910

Birinci Bölüm

1

Anadolu'da bir köy...

Bir buçuk sene öncesine kadar baskıcı hükümetin ancak asker almak, vergi koymak ve toplamak gerektiğinde hatırladığı; Anadolu'yu görmeyenlerin büyük şehirlere has her türlü gürültü patırtıdan rahatsız oldukça, bir huzur yeri olduğunu –sakinlerine gıpta ederek– düşündükleri; yoksulluk ve sefaletin bir araya geldiği yerlerden biri olan bu köyün mevkii bir şairi, bir ressamı, yalnızca bir şiir yazmak, bir tablo yapıp geçmek için memnun edebilir.

Bu köy dört taraftan yüksek, alçak, çoğu çıplak dağlarla çevrilmiş; enine boyuna bir kaçar saat yayılıp uzayan ve topraklarının bereketiyle meşhur bir havzanın kuzeybatısına doğru keman sapı şeklinde bükülüp iki sıradağ arasına girdiği yerde bulunur.

Bir saat kadar paralel uzanan bu iki sıradağın eteklerinde sağdan soldan, hiç umulmadık yalçın kayalar arasından süzülüp çıkan; saf, berrak suları toplaya toplaya gitgide çoğalıp taştan taşa çarpıla çarpıla köpüklenerek; ötede beride etrafı zümrüt renkli çayırlarla çevrilen, derinleri açık, koyu yosunlarla örtülü çukurlarda bekleyip, yaldızlı bulutlarıyla yere düşmüş birer sema parçası gibi parlayan mini mini göller yaparak; sanki "mine-l'mâi külle şeyin hayy"[1] övgüsünü

1 Enbiya Suresi 30. Ayette geçer: "Her şey sudan yaratılmıştır."

bilir, kendi kudretini, kıymetini anlar gibi gururluca büklümlerle salınarak; semanın bulutlarından, zeminin dağlarından, kayalarından, yolundaki tüm engellerden nasıl olursa olsun bir şekilde dönerek; sonsuz renk ve şekil parçalarını beyaz köpükler arasında, mavi kabarcıklar altında birbirine katarak, kâh berrak ezgilerle, kâh yüksek gürültülerle iki tarafı selamlaya selamlaya akan çayın üç dört metre yüksekliğinde kayalar üzerinden bir cam koni şeklinde döküldüğü mevki de bu köyün manzaralarındandır.

Çayın sol tarafında yükselen dağın kırmızı toprakları içinden kısmen görünen ve birtakımı aşağıda, köyün arkasına düşmüş olanlara benzer şekilde; kim bilir ne korkutucu bir gürültüyle düşmek için hafif bir zelzeleye yahut şiddetli bir yağmura, ezmek, öldürmek için şanssız bir insanı, bir hayvanı bekler gibi devasa taşların korkunç bir uçurum oluşturduğu yerde ev, köy yaparak yerleşmeye, bu köy sakinlerinin nasıl bir tehditle mecbur kaldıkları birdenbire anlaşılamaz.

Yaşayanlara yurt olmak için değil, ölülere mezar olmak için bile pek harap olan kırk elli kadar sefil evle, bunların içinde hayatın azabını uzatmaya çalışan sakinlerinin hal ve kıyafetleri görülünce; bu yörede pek şiddetli ve uzun olan kışın fenalığından, bir kere başlayınca kesilmek bilmeyen poyrazların zulmünden biraz olsun korunmak için bu korkunç uçurumun dibine sokuldukları görülse de, yine kaza ölümü denebilecek gerçekleşmesi nadir bir ölümü, gerçekleşmesi kesin bir donma felaketine tercih ettikleri, kısacası kötünün iyisini seçtikleri düşünülür.

Felaketlerin en kaçınılmaz olanları; cehalet ile bunun uğursuz başlangıcı olan yoksulluk ve çaresizliğin davet ettikleri, bulamazlarsa da icat ettikleri şeyler olduğu için felaketzedeler ayıplanmazsa da içinde insanın yaşadığı ancak kapıları önünde kışın karlar, yazın gübreli çamurlar içinde görülen çıplak insan ayağı izlerinin işaretiyle anlaşılan bu pek miskin taş, toprak, çalı çırpı yığınlarına "ev" diye ağır vergiler koymaktan utanmamak, bu acı manzarayı görüp de

bir iyileştirme çaresi düşünmemek, asırlar da geçse zamanaşımından faydalanamaz, hiç hiç affedilemez bir suçtur.

Bu uçurumdan ara sıra müthiş gürültülerle yuvarlanıp düşen büyük taşları parçalayarak faydalanmak zahmetine gerek görmeyip, düştüğü yerde önüne, iki tarafına birer duvar yaparak, bu taşı dördüncü bir duvar gibi kullanıp yaptıkları evlerin içinde huzurla yaşayanlar da nadir değildir.

Bu bölgenin ortalarında da köyler var; fakat onlar da bu iklimde, bu mübarek toprak üzerinde yaşamaya layık ve bolca var olan tabiatın her türlü hediyesinden faydalanmaya kabiliyetli insanlara mesken olmaya yakıştırılacak derecede bayındırlık ve düzene ulaşmamakla beraber, etraftaki adı sanı kalmamış köylere oranla yine de sağlam ve muntazam sayılabilen binalarına bakılarak karla, poyrazla mücadeleye daima hazır ve galibiyetten emin, gururlu bir tavırla gülümser gibi bakımlı; baharda, yazda açık, koyu zümrüt, güze doğru altın renkleri alan dalgalı birer mahsul denizi içinde hareketli; kış günlerinde baştan başa düz bir beyazlık ortasında korkunç, heyecanlı rüyalardan da korunan tatlı bir uykuyla uyur gibi huzurlu görünürler.

Yaratılış ve iklimin aynı lütuf ve imkânlarına sahip olan köyler arasındaki bayındırlık farkını yalnız bir tarafın tembelliğine, diğerinin çaba ve gayretine yüklemekte acele edenler apaçık bir gerçekten fazlasıyla uzaklaşmış olurlar. Dağdaki, deredeki, ovadaki, kısaca bütün Anadolu'daki köylerin mevcut nüfusu istisnasız aynı halde, aynı sabır ve kanaat, aynı çaba ve tahammülle çalışır. Fakat örneğin yüzer haneli iki köyden birinde bedeni sağlam beş yüz, diğerinde yarısı mutlaka hasta, en çok yüz kişi bulunuyorsa bunların çalışmalarının karşılığı olacak bayındırlık ve servet nasıl eşit olabilir? Böyle harap, ıssız görünen köyler seneden seneye hissedilecek derecede azalarak asker verip çalışanları günden güne eksilmiş; diğerleri, bir yandan sürekli üreyip çoğaldığı gibi, çalışanlarından birini kaybetmeksizin yalnız çalışmalarının karşılığından küçük bir şey, bir servetin zekâtını

vererek beşikten mezara kadar hiç bozulmayan bir aralıksız çalışmanın bereketinden faydalanmıştır.

Dikkat çekecek derecede fakir nüfusa alışan bu köy, pek çok benzeri gibi yakında yok olmaya mahkûm köylerden biriydi.

Her şeye, her hale pek çabuk alışan insanların ne kadar kesin ve ortada olursa olsun en dehşetli tehlikeyle de iki kardeş gibi karşı karşıya yaşayacaklarını, bu köy ahalisinin –mevcut nüfusunun kat kat fazlasını bolca geçindirip zenginleştirmeye yeterli olan– koca Anadolu'da bir yer bulamamış gibi bu korkunç uçurumun altını yurt edinmeleri ispata kâfidir.

2

1885 Şubat'ının son günlerinden biriydi.

Dört aydır şiddetle hüküm süren kış, bugüne has bir lütuf olarak birkaç saat umulmadık bir şekilde yumuşak yüzünü göstermiş, hava açılıp güneş görünmüştü.

Böyle uzun bir kışı eziyetli evler içinde geçirmekten fazlasıyla bıkmış olan erkek ve kadın bütün nüfusla bütün hayvanlar sokaklara, kapı önlerine çıkmışlardı.

Köyün önündeki, arkasındaki dağların aylardan beri karla örtülü tepelerine küme küme yığılan beyaz bulutlar, büyümenin mucizeleri gibi yalçın kayalar arasında oluşup, mevkilerinin yaklaşılması mümkün olmayan sarplığından dolayı köy baltalarının istilasından korunan, ötede beride yükselip yeşillenen birkaç meşe, ardıç ağacının üzerine ince tüller gibi saçaklar salıvermiş; öğleye yaklaşan güneş hafif bir sıcaklıkla, köy çeşmesi önündeki gübreli çamurlar içinde kendi şekliyle donmuş hayvan ayağı izlerini ince ve şeffaf birer tabakayla örten buzları çıtır çıtır eritmeye, karları atılıp süpürülmüş olan damlarla cami önünün yaş toprakları belli belirsiz buharlaşarak pek hafif bir toprak kokusu, bir ilkbahar belirtisi hissedilmeye başlamıştı.

Köyün bütün tavukları, kazları, ördekleri, sürü sürü bunlara katılan aç serçeleri ötede beride donuk gübre yığınlarının güneş görerek biraz yumuşayan taraflarına toplarup birbirini iterek, tehdit ederek, hayatı sürdürmek için insanlar kadar sıkıntılara katlanarak gübreleri didikleyip yiyecek bulmaya çalışıyor; kışın çoğu gününü ahırda geçirmekten pek usanmış olan hayvanlardan, vücutlarının tüyleri dökülmüş bazı kısımları yağlı siyah sahtiyan gibi parlayan birkaç manda birer gönlü zengin mütevekkil gibi ilgisizce dinlenmek için güneşe karşı yan yatıp duruşlarının aksine bir şey düşünüyor gibi görünen gözleriyle etrafı izleye izleye geviş getiriyor; çeşme etrafına toplanan inekler, öküzler dilleriyle vücutlarının ötesini berisini yalayıp tüylerini temizleyip düzenliyor; havanın güzelliğinden neşelenen ve "levnüha tesurrun nazirin"[1] övgüsüne mazhar olan sığırın soyu temiz torunlarından olduğunu altın renkleriyle ispat eden mini mini buzağılar, ancak tesadüfün lütfuna kalmış emeller gibi ince, zayıf bacakları üzerinde sallanıp kararsız adımlarla annelerinin etrafında dolaşıyor; karınları, boyunları altındaki tüyler fazlaca uzamış, sağrı tüyleri dökülüp kirli bir deri altında kemikleri iyice meydana çıkmış danalar kuyruklarını dikip ileriye geriye koşuyor; boz, siyah, demir renginde kır, uzun tüylü ve genellikle düşük kulaklı, omuzlarında sırtlarında yağır[2] yerleri dazlak yahut seyrek beyaz kıllı zayıf eşekler kuyruklarını oynatarak, üst dudaklarını büzüp kaldırarak donuk gübrelerden bir koku almaya çalışıyor; genellikle turuncu, kırmızı, açık, koyu sincabi[3], siyah dizlikleriyle (önlük)[4] kapı eşiklerinde çömelen, duvar diplerine dizilen, koyu mor, koyu parlak kırmızı, yeşil kaba yazma yemenilerle yalnız burun ve gözlerini açık bırakacak şekilde örtünen ve yanlarından geçilince çoğunlukla tütün balığı gibi is kokusu, nadiren kekik

---

1 Bakara Suresi 69. ayetinde geçer: "Bakanların içini açan parlak renkli [sığır]."

2 Yük ve binek hayvanlarının sırtında eyer ve semerin açtığı yara.

3 Kahverengi ile kurşuni arasında bir renk, sincap rengi.

4 Parantez içindeki açıklamaların tamamı yazara aittir.

yağı, ıtırşahi[1] kokuları hissedilen kadınlar ya pek kaba yün çoraplar örüyor yahut kirmenle[2] ip büküyor; genç kızlardan bazıları damların üstünde kınalı parmaklarıyla döndürdükleri kirmenleri ta yere kadar indirerek hüner gösteriyorlardı. Donlu, donsuz, elleri, karınları şişik, benizleri soluk birkaç çocuk cami önünde aşık[3] ve kartopu oynuyor; bu tarafta yedi sekiz delikanlı iki elleriyle ikişer, üçer okkalık taşlar atarak kuvvet müsabakası yapıyor, adım atlıyor; genç-ihtiyar beş on kişi de bunları izliyordu. Etrafı büyük taşlarla çevrilmiş, kenarlarına söğüt, kavak ağaçları dikilmiş olan namazgâhın, daha doğrusu köylülerin yaza mahsus umumi uyku ve sohbet mahallinin mihrap kısmındaki büyük taşın önünde iki ihtiyar konuşuyordu. Gerek insan, gerek hayvan gruplarının hemen hepsine, genellikle kuyruğu, kulağı, nadiren yalnız kulağı yahut yalnız kuyruğu kesik, çeşitli renkli, birer ikişer, acıkmış, sebep ve durum ayırmaksızın herkese karşı yaltaklanan köpekler katılıyordu.

Bu gruplardan hiçbirine katılma değil yaklaşma bile göstermeyen, kendi başına hazin bir düşünceli tavırla gezinen garip kıyafetli bir insan daha vardı ki her haliyle herkesten fazla dikkat çekiyordu.

Üzerindeki altı üstü birbirine uymayan çeşitli elbise eskilerine bakılarak giyenin kim olduğu anlaşılmaz, çocuk mu yaşlı bir cüce mi, hatta kız mı oğlan mı hemen kestirilemezdi.

Üstündeki eski ceket, bir kolunda kısmen bulunan, diğerinden sökülüp lacivert çuha üzerinde daha koyu kalmış olan sırma şerit yerlerinden anlaşıldığına göre bir mirliva[4] ceketiydi. Buna bakılırsa ya emekli yahut sürgün bir asker paşası olduğu sanılırsa da ancak sekiz dokuz yaşlarında bir çocuk cüssesinde görünen bu sefil varlığın böyle küçük

---

1 Baklagillerden, çok kokulu, çeşitli renkte çiçekler açan bir yıllık tırmanıcı süs bitkisi.

2 Elde yün eğirmeye yarayan alet.

3 Hayvanların aşık kemikleriyle oynanan oyun.

4 Miralay ile ferik arasında kalan ve paşalığın en alt kademesi olan subay rütbesi, tuğgeneral.

adımlarla yükselme yolunda o asker rütbesine kadar ilerlemiş olması düşünülemezdi.

Sıradan bir mirliva ceketi eskisinin küçültülerek giydirilmiş olması ihtimalini de hiçbir yerinde bir buruşukluk, bir bolluk görülememesi ortadan kaldırıyordu.

Sarı madeni göğüs düğmelerinden en aşağıdaki hariç hepsinin ve hatta arkada, bel üzerindeki iki düğmenin zorla koparıldığı, yerlerinin delik deşik olmasından anlaşılan bu ceket, aynı çağda bir paşa çocuğu üzerinde değerli ömrünü tamamlayıp, öldükten sonra dirilme türünden olarak şimdi de bir köylü çocuğu sırtında değersiz bir ömür yaşıyor denebilirdi. Fakat bu kadarla bilmece halledilip bitmiş olmazdı. Ceketin altında koyu yeşil zemin üzerine küçük mor çiçekli, her tarafına büyük sarı lekeler yayılan basmadan yapılmış ve ipten uçkur takılmış bir don; başında yine bu lekeli basmadan pek özensiz yırtılmış bir sargı görülünce bunun oğlan mı kız mı olduğu çözülemezdi. Ayaklarındaki potin eskileri –kaba ve yamalı çoraplarla giyilemediği için– boğazları ve arkaları kesilip bir tahta pabuç şekline konmuş ve bir elini giysinin altından göbeği üstüne sokmuş olan bu küçük sefili yakından görmek de o kadar kolaylıkla bilmecenin çözümüne yardım edemezdi.

Kulaklarının altına kadar uzayıp, uçları güneşin etkisiyle solup bozarmış saçlarına, paçaları torba ağzı gibi büzülmüş basma giysisinin şekil ve rengine bakılırsa kız; ceketine bakılırsa oğlan olması gereken bu insanın ceketin altında kaldığı için rengini korumayı başarmış olan sarı, küçük düğmeli, kırmızı çuha yelekten başka gerek elbise, gerek yüz ve uzuvları bakımından solmamış, bozulmamış, yıpranmamış bir yeri, bir şeyi kalmamıştı.

Açık mavi gözlerinin altı morarmış; çürümeye başlamış tozlu bir ayva rengini alan yüzünün ötesi berisi iflas etmiş, buruşmuş; mini mini burnunun ucu kızarıp pürüzlenmiş; ince dudaklarının rengi uçmuş; çenesi henüz iyileşen bir çıban yerinin morluğu, kırmızılığıyla kan portakalı içine benzeyen bir manzara almıştı. Cüssesiyle uygun olmayacak ka-

dar büyük görünen ellerinin üzerinde soğuğun ve zahmetli işlerin etkisiyle çeşitli şekiller ve içlerinde kırmızı çatlaklar oluşmuş, bunlardan çıkan kanlar etrafına bulaşıp, kurşuni renkte kir tabakalarıyla kaynaşmıştı.

Namazgâhın mihrabı önünde sohbet eden iki adamdan biri olan; tellerinin yarısından fazlası dökülmüş asker püskülü, hiç kalıplanmadığı için kulağının yarısına kadar inen kırmızı eski fesi, bacak arasıyla dizlerine beyaz iplikle daha koyu renkli yamalar dikilerek tamir edilmiş pantolonu, ötesinden berisinden defalarca söküle dikile garip bir şekil alan çizmesi, rengi uçmuş turuncu ve siyah iplerinden yalnız yakada ve arkada birer miktarı nasılsa kalmış olan lacivert yünlü kumaştan eski ve soluk ceketiyle, bu kıyafetteki dilencilerden biri olmadığı ancak yanındaki mihrap taşına dayadığı kapaklı tüfekten anlaşılan sefil şahıs, uçları arkasından da görünen bıyığının kabalığına rağmen pek zayıf ve rengine rağmen ihtiyar bir zaptiye süvarisiydi.[1]

Beş altı saatlik sancak merkezinden bu köye iki günde ulaşabilmişti, bu geceyi de burada geçirecekti. Senede en çok yedi sekiz ay alabildiği maaşla erzak bedeli kendisine, çoluk çocuğuna bile yetmediği için arpasının, samanının parasını mecburen yediği zayıf atını açlıktan öldürmemek ancak böyle kısa seferlerle, böyle bedava yem, yiyecek veren köylerde kalmayı uzatmakla mümkün olabiliyordu.

Vilayet yahut ordu içinde arpa, saman nerede en ucuzsa vilayetin, ordunun bütün yerlerinde o fiyat üzerinden erzak bedeli verilen zaptiye hayvanlarının damarlarında ne kadar kuvvet bulunur? Mümkün olsa hayvanları yormamak, bedava beslemek için her arpa boyu mesafede bir konak yapmaya uğraşmakta zaptiyeler mazur görülebilirdi.

Bu süvari, hamdolsun, boya tutan bıyığını bir velinimet gibi sever, ona öyle hizmet ederdi. Alay merkezinden ara sıra bir zabit geldikçe, zavallı ihtiyar zaptiye boyalı bıyığının rengine uygun bir gençlik tavrı göstermek için hayli sıkılır, pek

---

1 Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda kurulan, toplumun güvenliğini ve asayişi sağlamakla görevli askeri teşkilata mensup atlı asker.

çok yorulurdu. Çünkü bir aralık beyaz sakallı, beyaz bıyıklı zaptiyelere yol verileceği söylenmişti. Zavallı zaptiye, –başka şekilde günde üç kuruş kazanmaya gücü olanlardan hiç kimse rağbet etmediği için zavallılar alayı demek olan– zaptiye alayı kumandanının da, miralay[1] üniformasının, asker kılıcının ağırlığına dayanamayacak kadar ihtiyar olmasından dolayı acımayla mirmiran[2] rütbesi verilerek sivil giydirilip yükünün hafifletildiğini; asıl rengine dönmesinde artık bir engel kalmayan dipleri beyaz, uçları siyaha yakın sincabi, ortaları açık koyu kahverengi bıyığının altında kar gibi beyaz bir sakalın alabildiğine uzayıp gitmekte olduğunu bilmezdi.

Zaptiyenin yanında oturan köylü, bir zaptiyeyle sohbet etme şerefine mazhar olmasından da anlaşılacağı üzere bu köyün muhtarıydı.

Bu adamın başına geçirdiği ve üzerine mavi, koyu parlak kırmızı iki yazma yemeniyi birbirine dolayarak sardığı keçe külah, üstüne bindiği kulakların büyük kısmını büküp altına almıştı.

Üst dudağını bütün bütün meydana çıkaracak kadar kısa kesilmiş olan bıyığın ince kuyrukları hemen ağız köşelerinden aşağıya inmekte acele ederek, senelerden beri ilişilmeyip alabildiğine büyüyen ve uçları tirbuşon ucu gibi kıvrılan beyaz bir sakalın üzerine yatmıştı.

Bu uzun sakal üzerinde, kızaran kalın burna oranla pek küçük görünen ve önüne siyah beyaz kaş telleri gerilen, rengi anlaşılamayan gözleri, yalnız sık ağaçlar arasında kalmış küçük bir pınar gibi ara sıra ışık gördükçe parlıyordu.

Mor, ince çizgili iplik alacadan yapılmış gömleği beyaz sakala uygun bir zemin olduğu gibi, en fazla omuzları solmuş, kırmızı astarlı mavi çuha fermene[3] (yerel tabirle fermane) de mümkün olduğunca yakışmak istediği halde; büyük bir kuşak üzerinden silahlık diye beline bağladığı katmerli

1 Eskiden kaymakamla mirliva arasındaki rütbeye sahip subay, albay.
2 Paşalığın ikinci kademesine denk rütbede bulunan kimse, eyalet valisi, beylerbeyi.
3 Eskiden özellikle esnafın, halkın, tulumbacıların giydiği, çuha veya abadan, harç veya kaytan işlemelerle süslü kolsuz bir tür yelek.

kırmızı sahtiyan altında başlayıp beyaz çoraplı ayaklarındaki kırmızı yemeniler üstünde son bulan siyah keçi kılından çıkarılmış bir potur[1], sakalın heybetini ortadan kaldırarak pek gülünç bir kıyafet oluşturuyordu.

Siyah keçi kılından bir bağla bağlı ve beyaz boynuz saplı büyük bir çakıdan başka silaha dair içinde bir şey bulunmayan bu katmerli sahtiyan, ihtiyarın her zaman yanında bulunması lazım gelen her şeyini kapsıyordu. Uzun ağaç sigara ağızlığı, tütün kutusu, kavı,[2] çakmağı hep bunun içinde bulunduğu gibi önemli evrak cüzdanı da, kenarı siyah bir ip geçirilmiş gibi kirlenmiş olan külahla bunun altındaki daha küçük ikinci külahın arasında dururdu.

Hatta kâğıt paranın çıktığı zamandan kalma mavi renkli beş kuruşluk bir parayı da senelerden beri paçavraya dönmüş olduğu halde hâlâ orada saklıyordu.

Önceki devrin zararlı evrakı gibi bulunduğu her yeri mutlaka zarara sokmuş olan bu uğursuz paranın hayata dönmesinin mümkün olmadığını söyleyenlere; "sakla samanı, gelir zamanı," diye cevap veriyordu.

Muhtarın bir aralık bu bir çift kirli külahını çıkarıp dizi üzerine koyarak, dudaklarını yayabildiği kadar açıp sırıtarak, aynı ihtiyaca sahip olanları mutlaka imrendirecek şekilde tatlı tatlı başını kaşıdığı; zaptiyenin çatlak dudağına sigara kâğıdı yapıştırmakla meşgul olmakla beraber, yuvaları içinden bir kedinin hareketlerini takip eden fareler gibi, göz çukurları içine çekilmiş olan yuvarlak gözleriyle bir köylü çocuk tarafından gezdirilen zayıf beygirin bitkin yürüyüşünü izlediği bir sırada, yanlarından geçen bu mirliva ceketli, basma donlu sefil insanı görünce muhtarın yüzünde kaşınmaktan doğan mutluluğu gösteren çizgiler derhal değişip acıma belirtileri göründü.

Zaptiye sordu:

— Bu, bıldır (geçen sene) İstanbul'dan gelen çocuh değil mi?

---

1 Arka tarafında kırmaları çok, bacakları dar bir pantolon türü.

2 Vaktiyle ateş veya sigara yakmak için kullanılan ve çakmaktaşı üzerine konup bir çelik parçasıyla vurulduğunda kıvılcım çıkaran kurumuş ağaç kabuğu, bir çeşit ağaç mantarı.

— Beli,[1] o, şu Keleşlerin Ali'nin oğlu.

— İstanbul'dan yeni geldiği zaman gördümdü. Bizim mutasarrıf paşadan daha kurumluydu. Şindi n'olmuş! Tu ki, tuzağı dökülmüş tilki yavrusuna dönmüş. Hey gidi dünya hey!

— Beli, öyle oldu. Allalem (Allahü a'lem)[2] biraz ahlını (aklını) da bozdu. Oynamaz, gülmez; yalnız başına gezer; kendi kendine söylenir yahut üzerinde çınkıllı (çaylak) dolaşan tavuk culuğu (pilici) gibi bir köşeye büzülür, baykuş gibi sessiz sedasız bel bel etrafa bakar durur; yediğini, içtiğini gören de yoh. Yiyecek de yoh ya. Güneküsen (kahkaha) çiçeğine döndü; sanki her soluduhça biraz daha sararıyor, biraz daha soluyor; ince hastalığa da (verem) yahalanmış olmalı.

— Yüzüne bah hele, kırağı vurmuş pancar yarpağı gibi; her çeşit boya var. İnce, kalın hastalıkların her türlüsüne dutulmuş gibi gözüküyor.

— Bu bazen geceleri de dolaşır, karanlıkta insanın yanından hayalet gibi geçer; kötü kötü öğsürür.

Şu konuşmaya bakılarak basma donunun gösterdiği gibi kız değil, ceket eskisinin gösterdiği şekilde erkek; cüssesine, tavrına rağmen cüce değil çocuk olduğu anlaşılan bu bahtsız insan, yalnız bu köye değil, bütün dünya ve içindeki her şeye kayıtsız, her şeyden ve hatta kendi varlığından da iğrenir gibi geziniyordu...

3

Dokuz sene kadar önce bu köyün bağlı olduğu liva mutasarrıfı[3] bir gece yarısında Babıali'den acil işaretli şifreli bir telgraf almıştı.

Vaktiyle uzun süre belediye çavuşluğunda bulunduğu halde içkiye düşkünlüğünden dolayı, son zamanlarda sıh-

---

1 (Farsça) Evet.

2 Allah bilir.

3 Osmanlı devlet teşkilatında kaza ve vilayet arasında kalan sancağın en büyük mülki amiri, sancak beyi.

hati gibi şuuru da bozulmaya başladığı için hizmetine son verilen bir şahıs, kim bilir ne türlü bir rüya bildirmiş olmalı ki; eski ve yeni hali hakkında bilgi talebini içeren sarayın şifreli yazı dairesinden geçen sene bir telgraf alınmışsa da şimdiye kadar doğrudan doğruya Babıali'den şifreli, hatta açık telgraf geldiği görülmüş değildi. Gazete, kitap yasaklanmasına dair hiç eksik olmayan şifreli, açık telgraflarsa hep vilayet aracılığıyla geldiğinden olağanüstü bir şifrenin dışında, "acil" işareti de bir kat daha dikkat çeken bu telgrafı mutasarrıf paşa özel aceleyle halletti.

İçeriği şöyleydi:

> Bugün İstanbul'da bulunan yiğit askerlerden ve ... kazasına bağlı ... köyü ahalisinden Keleş Salih oğlu Ali'nin karısı olup bahsi geçen köyde oturan Selime isimli hatunun sütannelik için buraya gelmesi kocası tarafından uygun görüldüğünden, belediye tabibinin süratle yanına giderek Selime'yi layıkıyla muayene etmesi; sakatlık ve hastalığının olmadığı ve sütünün gerekli vasıflara sahip olduğu ortaya çıktığı takdirde çocuğuyla beraber ve rahatça İstanbul'daki övgüye layık ikametgâhına gönderilerek yolculuk bilgisinin verilmesi bekleniyor.

Acil işaretli bir şifreli telgrafla sütanası talebi ve bunun için gece yarısında uykusundan uyandırılması mutasarrıf paşayı kızdıracak gibi olmuşsa da; bu sütninenin emzireceği çocuğun annesine pek özenen karısı, Suat Paşa gibi büyük bir zata pek özel bir yakınlık vesilesi meydana getiren bu fırsattan faydalanılacağına dair kendisini uyardığından mutasarrıf paşa sabahı da bekleyemedi. Hemen belediye tabibiyle zaptiye subaylarından birini çağırarak seher vakti beş altı saatlik bir mesafede bulunan köye gitmeye memur etti.

Bu esnada bir kaza kaymakamından da yine acil işaretli açık bir telgraf geldi. Bu telgraf da şöyleydi:

> Bir süreden beri bu çevrede türeyip mezarlardan taze ölüleri çıkararak yemekle geçinen iri cüsseli bir sırtlan; bu gibi

işlerde yeteneği herkesçe bilinen İsa Dayı tarafından, hazreti padişahın himayelerinde, bu gece canlı olarak yakalandığından hakkında yapılacak muamele için izin isteniyor.

Mutasarrıf paşa sırtlan hakkında yapılacak muameleyi kestiremediği için vilayetten izin alınmasına karar vererek ve acil olan (!) meselenin sabaha bırakılmasını da uygun görmeyerek: "... Kazası kaymakamlığından şimdi alınan telgraf kopyası aynen aşağıya taşınmış olup gereğinin emredilmesi arz edilmiştir" diye bizzat bir telgraf yazıp telgrafhaneye gönderdikten sonra önemli vazifelerini tamamıyla yerine getirenlere has bir gönül rahatlığıyla yatıp uyudu.

Selime'nin her açıdan isteğe uygun bir sütanası olduğu anlaşılarak bir gün sonra liva merkezine getirildi. Selime bir gece mutasarrıf paşanın konağında konuk olarak, mevkiini tasavvur edemediği bir hanımefendi tarafından güzel bir şekilde ağırlandı. Hatta üstüne başına biraz çekidüzen verilip, yerli dokumadan bir de çarşaf hediye edildi. Mutasarrıf paşanın eşi, "Ne yapalım, aceleye geldi; kusura bakma" diye bir özürde bile bulundu.

Şimdiye kadar köyden hiç çıkmamış olan Selime, bu kasabayı ve bir mutasarrıf paşa eşini ilk defa görmemiş olsa; uzak yakın köylerden kışın, yazın tavuk, yumurta, saman ve birer ikişer kilelik erzak satmak için pabuçları koltuklarının altında sürü sürü şehre gelip giden pek belirsiz asker analarından, asker eşlerinden, etrafında koruyucu melekleri gibi ümitsiz ruhlar uçuşan asker nişanlılarından biri olsa; şu iltifat ve özrün olağanüstülüğünü, çok yüksek kıymetini anlar, yüceltilmenin önemini takdir ederek, kaderin, tesadüfün bu pek görülmeyen lütfuna erişmekten dolayı Allah'a çok şükrederdi.

Selime ihtiyar bir polis eri eşliğinde bir yük arabasına bindirilerek yola çıkarıldı ve hareketlerinden Suat Paşa Hazretleri'ne telgrafla bilgi verildi. Bunların yolculuk masraflarının suçluların gönderilmesine özel bütçeden düşülerek mal sandığından verilmesine muhasebeci efendi nasılsa izin ver-

mediği için belediye dairesince verilmesiyle mutasarrıf paşa zorluklardan kurtarıldı.

Kocası Ali asker olarak İstanbul'a gönderildiği zaman Selime üç aylık iki canlı (hamile) idi. Ali beş ay kadar kışlada bulunduktan sonra bağlı olduğu onbaşı takımıyla İstanbul'da ... karakolhanesine memur oldu. Suat Paşa'nın konağı bu karakolhane yakınında olduğu ve paşanın ağalarından Kâmil Ağa, Ali'nin köylüsü olduğu için ara sıra görüşürler, bitmez tükenmez vatan lakırdısı ederlerdi.

Ali İstanbul'a gelişinden altı ay kadar sonra kayınbiraderi İbrahim'den aldığı mektupta bir ay önce bir oğlunun doğduğu, dedesinin adı "Salih" isminin verildiği müjdelenmişti.

Ali mutlu oldu. İlk konuşmada baba olduğunu Kâmil Ağa'ya da haber verdi. Kâmil, "Uğurlu kademli olsun," diye tebrik ettikten sonra düşündü; bu doğumun kendileri için hiç hatır ve hayalden geçmeyecek kadar büyük bir nimet getirmesi ihtimali olduğunu söyledi. Ali açıklamasını istedi. Kâmil maksadını şöyle açıkladı:

— Bizim konağa yakınlarda bir sütanası lazım olacak. Kadın erkek birkaç kişi yirmi gündür bunu arıyorlar. Fakat günde yüz dirhem yahut yarım okka bir süt işi olan bu işi her nedense büyüttükçe büyüttüler, pek ince eleyip sık dokudukları, her bulunan karıda bir türlü, beş türlü kusur buldukları için hiçbirini beğenmediler; bunlar Salih'in anası, senin gül düven (eşin) gibi soyu sopu belli, sütü, sümüğü temiz bir yayla ineği ararlar. Ayda en aşağı üç yüz kuruş maaş verecekler; senede ne kadar eder bilir misin? Hele bir düşün; tam üç bin altı yüz kuruş; paşanın, Dilaver Bey'in, büyük hanımefendinin, küçük hanımın verecekleri bahşişler de cabası! Kısacası para gökten yağacak, yerden çıkacak; ver Allahım ver... Bu sütanalığı senin için kırk yılda değil, yüz yılda bile doğmaz bir kuyrukluyıldızdır.

O civarda gece gündüz her türlü kıyafette dolaşan ve bu esnada karakolun önünde gezinen, bunlara sürünecek kadar yakından geçen sivil polisin kulağına "yıldız" sözü –ara sıra bir kısım oturanların yeri sarstığı gibi– bir kuyrukluyıldızın

dünyaya çarpması kadar şiddetli çarptı; kulakları kabardı. Fakat bunun sayısız benzerini gören, bilen, tanıyan Kâmil Ağa önem vermedi. Öksürerek biraz daha yüksek sesle sözüne devam etti:

— İşine gelirse bugün hareme[1] haber verdireyim. Mutlaka bunu isterler sanırım. Çünkü dün kâhya kadın, "İstanbullu sütninelerin kahrı çekilmez, öyleleri var ki sütü kesilir, memesi kurur da yine 'maaşım kesilir' diye haber vermez, çocuğa gece kandilinin zeytinyağını yedirmeye başlar. Allah kahretsin! Ben ne insafsız sütnineler bilirim; bunların en iyisi köylü sütninelerdir. Bir köylü bulabilsen, onlar az şeyle çok memnun olur; insan uslu bir inek gibi istediği kadar sağar," diyordu.

Bir elini mavzer tüfeği üzerine koyarak, diğerinin başparmak tırnağını kemirerek, bir şaşı bakışı alan gözleriyle sivil polisi takip etmekte olan Ali, karısını her istediği zaman görmenin, ilk hayat mahsulü olan Salih'i üç dört yaşında ancak görebilecekken şimdiden öpüp okşamanın, üstüne en aşağı ayda üç yüz kuruş da para almanın hakikaten büyük bir nimet olduğunu takdir etti. "Kâmil Ağam sen bilin; ben ne diyebilirin?" diye Kâmil'in uygun gördüğü şekilde olmasını tercih etti.

Kâmil — Mademki işi benim bildiğime bırakıyorsun, bu iyi bir düşeştir. Her zaman düşmez.

Ali — Öyle ama konahda sen olmasan ben bu işi dutmam; onları sana emanet ediyon.

Kâmil — O malum, önce Allah'a, sonra bana.

Ali — E, şindi nöğreceksin?

Kâmil — Ne yapacağımı ben bilirim; ne yaptığımı, yaptıktan sonra sana söylerim.

Kâmil Ağa için övünülecek bir başarı demek olan bu beceriklilik derhal hareme haber verilmiş, paşa tarafından yukarıda örneğini gördüğümüz şifre hemen o gece yazdırılıp çektirilmişti.

---

1 Eskiden saray, konak ve evlerde yabancı erkeklerin giremediği yalnız kadınlara mahsus bölüm ve bu bölümdeki kadınların hepsi.

Bu kadar itinayla sütninesi aranan çocuğu doğuracak olan Nüzhet Hanım, Suat Paşa'nın küçük biraderi Miralay Dilaver Bey'in eşiydi.

Her açıdan mutlu bir evliliğin ilk kıymetli mahsulü olan bir çocuk için Anadolu'nun içerilerinden sütninesi getirilmesi, Üsküdar'dan bir inek getirtmek kadar kolay tercih edilen bir şeydi.

Selime'nin geleceği gün karşılamak için kocası Ali, Haydarpaşa'ya koştuğu gibi, Kâmil Ağa da eşlik etti. Ali bu durumdan memnun olmadı fakat bir şey de diyemedi. Kâmil Ağa, Ali'nin karısını, oğlunu karşılamak için değil, kendi becerisiyle bulunan bir yayla ineğiyle buzağısını güvenli bir şekilde kendi eliyle konağa getirmek için gitmişti.

Vapurda, köprüde her taraftaki izdiham, bin türlü gürültü, hele havagazlarının keskin ışıkları, tamamen sessiz bir köyde, yalnız bir bezir kandili aleviyle karanlığı ortadan kaldırmaya gücü yetmeyen izbe evlerde yaşamış olan Selime'yi, pek aydınlık bir günde karanlık bir mağaradaki yuvasında tutulup bir sürü karga içine atılmış yarasa kadar şaşırttı.

Köprüden konağa kadar arabaya eşlikle yetinen kocasına bu şaşkınlık sebebiyle söyleyecek pek az söz bulabilen Selime, konağın kapısı önüne iner inmez paşanın, hanımefendinin huzurlarına çıkınca nasıl etek öpeceğine dair mutasarrıfın karısı tarafından verilen talimatı hatırladı.

Kapıcı Abdi Ağa bıyığını bükerek sütnineye dikkatlice bakıp, her yerde bulunmaz bir Van kedisi gibi ta Anadolu'dan getirilen bu ineği baştan aşağı süzdü.

Boyalı bıyığına rağmen pek güçsüz bir ihtiyar olduğunu bilmese bu bakış Ali'yi öfkelendirebilirdi. Selime, hiç görmediği kırmızı, sırmalı kıyafetine bakarak ve köy kapıları önünde gezinen veya çömelip oturanların mutlaka o hanenin büyüğü olduğunu düşünerek, "Paşa olmalıdır" diye kimsenin uyarısına gerek duymayıp, bir kavrama becerisi göstermek için hayli uzaktan Abdi Ağa'nın cepkeninin kolunu tutup öpmeye başlamışsa da kocası engelleyerek biraz yavaşça, "Kılığına bahma, er de bencileyin (benim gibi) bir kılkuyruh, bir hademekârdır (hizmetkâr)" dedi.

Abdi Ağa kapının yanındaki düğmeye basarak haremde hayli uzun bir madeni gürültüyle dikkatleri çektikten sonra, babasının kolları üstünde nefes alan bir bohça gibi duran, birçok beze sarılmış halde uyuyan Salih annesinin kucağına verilerek içeriye itildi ve kapı kapatıldı. Cariyeler,[1] hizmetçiler yemekteydiler. Selime'yi karşılamaya koşan olmadı; bir iki dakika bir şaşkınlık evresi geçirdi. Aşağıda açık kapılarıyla kendisini davet ediyorlar gibi duran odalardan birine mi girecek, yoksa ortasındaki kırmızı küçük kıymetli halıyla pek muhteşem görünen geniş mermer merdivenin basamaklarına ayak basmaya kadar cüretini artırarak yukarıya mı çıkacak, ne yapacak? Bunu tayin edemiyor; sırmalı kıyafetli bir adama bile kılkuyruk, hizmetkâr denen bu konakta aldanmamak için pek düşünerek davranmak gerektiğine hükmediyordu.

Bereket versin, bu merdiven mermerinin daha safından yapılmış bir Venüs heykeli gibi beyaz kıyafetiyle sahanlıkta görünen Nazikter Kalfa güler yüz ve tatlı bir sesle, "Buraya geliniz, buraya çıkınız," diye imdada, yol göstermeye yetişti.

Selime merdivenin ortasındaki halıya basmamaya dikkat ederek kenardan yukarıya çıktı. Mutasarrıfın eşinden daha süslü, daha güzel olan Nazikter Kalfa'nın hanımefendiliğini kabulde tereddüt etmeyerek eteğini öpmek istedi. Otuz yaşında olduğu halde yirmi yaşında kadar taze görünen sevimli yüzü, fidan gibi boyu, pek tatlı diliyle Selime'ye bir yol gösterici melek gibi gelen Nazikter, hakikaten nazikçe bir tavırla, "Estağfurullah, kapı yoldaşıyız, hoş geldiniz," diyerek önüne düştü ve koridorda, "Gelin hanımefendinin iki gündür süren sancısı iki saattir arttı; inşallah ayağınız hayırlı uğurlu gelir de şimdi kurtulur," dedi.

Selime, "Allan (Allah'ın) izniyle!" cevabını vermekte gecikmedi. Renkli bohçası, alışık olmadığı için bir tarafının sarkıp yerde süründüğünün farkına varamadığı çarşafının şekli, köyde kayalar arasında keklik gibi sektiği halde cilalı

---

1 Eskiden savaş ve baskınlarda ele geçirilip özgürlüklerinden yoksun bırakılan, alınıp satılabilen, her konuda efendisinin isteklerine bağlı bulunan kadın köle, halayık.

parke döşeme üstüne serilmiş kadife gibi yol halıları üzerinde nasıl yürüyeceğini şaşırarak, biraz bükülüp apul apul yürümesiyle yol üzerinde karşılaştığı genç cariyeleri hayli güldüren Selime, kendisine ayrılan odaya götürülüp, "burası senindir" denince, "dünya ve içindeki her şey senindir" denmiş kadar sevindi.

Yalnız ebeveyninin dört gözüyle değil, bütün konak halkının sayısız gözleriyle beklenen kıymetli bir çocuk için hazırlanan bu oda, Selime gibi, özellikle Selime'nin köyü gibi bir köyden gelen bir kadının cennet dendiğinde zihninde canlandırabileceği yerlerden bile daha süslüydü.

Selime odanın her tarafını, bütün içindekileri şaşkın bakışlarla seyrediyor; Salih anne kucağına bir ortak, bu iki hayat suyu kaynağına bir dudak hakkı davacısı, belki de bir zorba gaspçının görünmek üzere olduğunu anlamış da bunları kendi istediği gibi kullanma hakkını ispat etmek istiyor gibi Selime'nin kucağına yan yatıp, eski paçavralar arasından çıkardığı çıplak ayaklarının kırmızı parmaklarını oynatarak hırsla meme emiyordu. Çocuğun, kapağı nadiren hareket eden bir gözünü validesinin çenesine dikip, kendisine kalmazsa zorba gaspçıya da yaramaması için kaynağını kurutmak istercesine ağzı köpüre köpüre emmesi Selime'nin dikkatini çekti.

Salih bütün sütlerini emip bitirdikten sonra hanım memelerini muayene ettirmeye kalkışarak, "Bu boş dağarcıklarla sütanalığı etmeye mi geldin?" diye sorarsa ne cevap verecekti?

Selime, "Dibi delik üzlük (küçük çömlek) müsün? Dolman mı? İnehan[1] mısın be çocuh, doymah bilmen ni?" diyerek Salih'in burnunu sıkıp memeyi ağzından çekti, çıkardı; Salih tepindi, yüzünü buruşturarak memeye sürdü. Selime okşadı, öptü; Salih gözlerini yumdu, uyudu.

Selime'nin gelişi konakta duyulduktan birkaç dakika sonra Nüzhet Hanım'ın nur topu gibi bir oğlan doğurduğu

---

1 Obur.

müjdesi herkesi sevindirdi. Selime bundan sonra böyle cennet gibi bir odada yaşayacağına sevinmekteyken, Nazikter Kalfa'nın dediği gibi hanımın sıkıntılı hamilelik vaziyetinin son bulması kendi ayağının uğuruna yorulacağından da pek fazla memnun oldu; rahmetli babasının, "Sen torpağa hor bahma, torpahda neler yatır," dediğini hatırladı.

Selime'nin genç ihtiyar beş altı cariye tarafından etrafı sarıldı. Her biri bir şey söylüyor, bir şey soruyor; Selime birinin sorusuna cevap hazırlamaktayken, ikisi başka şeyler soruyor; Selime hangisine cevap vereceğini şaşırıyor; zenci Şirin Dadı da bu beyaz cariyeler arasından başını sokarak sırıtıyordu.

Nihayet Selime mahcup mahcup gülümseyerek, "Sorgu melekleri gibi etrafımı sardınız; mezar sorguları soruyorsunuz, ben hanginize karşılıh vereyin? Dilinize kıl dolaşmaz, kuş gibi vıcır vıcır ötüyorsunuz," demeye mecbur kaldı.

Cariyeler peş peşe kahkahalarla güldüler, bereket versin Nevnihal Kalfa imdada yetişti; bu pek geveze, rengârenk kuş sürüsünü dağıttı. Gelişinden bir saat kadar sonra Selime bu büyük konağın en hoş eklentilerinden olan hamamında bulunuyordu. Köyde çayın kenarına –üzeri açık kalmak şartıyla– dört kuru duvar yapılıp "yunak" denen köy kadınlarına özel yerde hem tokuç (tokmak) ile çamaşır yıkamaya, hem yıkanmaya alışmış olan Selime, kurnanın gümüş gibi beyaz, parlak iki musluğunun birinden sıcak, diğerinden soğuk su aktığını anlayınca süt, bal akan cennet ırmakları gibi karşısındaki diğer kurnanın musluklarından da bal, pekmez şerbetleri akacağını sanacak kadar şaştı.

Baştan ayağa beyaz mermerden yapılmış olan bu hamamda ihtişam ve mucizelere hayran kalmışken, Şirin Dadı'nın bir çocuğun saf kalbine ilk defa giren kokucu (umacı) korkusu gibi simsiyah içeriye girişi Selime'yi hayli korkuttu. Eğer birkaç sene önce köye gelen zenci bir zaptiyeyi garip varlıklardan olarak seyredip, bu renkte de insanlar olduğunu öğrenmemiş, hele birkaç dakika önce günahkâr bir ölü gibi etrafını sorgu melekleri sardığı esnada Şirin Dadı da

bunların arasından başını sokarak karanlık bir mezar deliği gibi görünmemiş olsaydı; Şirin'i bu şekilde canlanmış bir kara koncolos (kâbus) zannederek "aman anam" diye bağıra bağıra çırılçıplak hamamdan kaçması pek muhtemeldi.

Şirin Dadı, ince sesiyle:

— Kendi başına yıkanamazsın diye sana yardım için geldim.

— Köyde yıhanırdım ama burada garip ite döndüm. Eline sağlık abla kadın yıha, keşik (sırayla) yaparıh, ben de seni yurum.[1]

— Benim saçım yok ki, iki tas suyla tertemiz olurum.

Şirin Dadı kurnanın önüne çömeldi; sıcak musluk açıldı, kurna doldu, taşmaya başladı, dadı sabunu aldı, işe girişti. "Köylü kiri kolay kolay çıkmaz," diyerek adeta kaynar suyla sütnineyi öyle bir yıkadı ki zavallı Selime, "Yeter kara abla, yeter; kir çıhacah diye beni haşladın; kir değil, canım çıhacah," demeye mecbur kaldı.

Selime yeterli miktarda haşlandıktan sonra ılık bir suyla da Salih yıkandı. Soğukluğa çıkınca Nevnihal Kalfa'yı orada buldular.

Şirin Dadı Selime'yi göstererek Nevnihal Kalfa'ya:

— Akarı kokarı, vesvese edecek bir şeyi, bir sivilcesi bile yok. Gümüş gibi tertemiz bir sütnine oldu...

Selime, Şirin'in sözünü keserek:

— Bunu da Allah yarattı demeden başıma döktüğün kaynar sularla seni de pişirsem gözünün ahı gibi ağarman, tertemiz olman da ne yapan, dedi.

Selime ve Salih'e baştan ayağa yeni çamaşırlar, taze elbiseler giydirildikten sonra –Nevnihal Kalfa'nın tabiriyle– kuyruklu ve kemiklenmiş köy bitlerinin konağı istila etmelerine meydan vermemek için Selime'nin başına bir hayli sürür[2] sürülmesi de unutulmadı.

Temizlenip giyindikten sonra Nazikter Kalfa aracılığıyla, Selime büyük hanımefendinin eteğini öpmekle şereflendiği

---

1 Yumak: Yıkamak.

2 Merhem olarak kullanılan cıva bileşiklerinden kızıl zırnık.

gibi bir aralık lohusaya da gösterildi. Selime'yi kıpkırmızı gören doğum doktoru, "Böyle bir kadının sütüyle büyüyecek çocuk en azından yüz sene yaşar," diyerek yeni doğanın anasının da sütninesinin de gönlünü hoş etti.

Selime'nin oval birer kavun gibi sarkan büyük memeleri iki çocuğu mükemmelce beslemeye yeterli görülmekle beraber Nüzhet Hanım'ın arzusu üzerine, Nazikter Kalfa Selime'yle konuşup, ileride bütün bütün kesilmek üzere şimdilik Salih'in yirmi dört saatte iki defa emzirilmesine, diğer zamanlarda inek, keçi, kısacası her ne sütü istenirse onunla doyurulmasına Selime'nin rızasını sandığından ve tahmininden daha kolay aldı.

Konağın her türlü ihtişamı, çifte kurnalı, çifte musluklu, kaynar sulu hamamı, büyük hanımefendinin Selime'ye göre manası hayli zor anlaşılan pek tumturaklı "süslü üslup" türünden güzel yüzü, heybetli tavrı zavallı Selime'yi hayli şaşırtmışken; güzel örtüsü, beyaz tülleri, dantelaları, fistoları, mavi atlas yorganı, yastığı, baş tarafına takılan pırlantayla bezenmiş küçük bir el kadar büyük "Maşallah"ı, bunlar arasında yatan genç, güzel annenin pek aydın olan ela gözleriyle, yer yer nazik, şeffaf bulutlu, parıltılı takımyıldızının sihirli yüzü gibi yükselen lohusa yatağının hayallerin ötesindeki manzarası daha fazla şaşırmasına sebep olduğu için bu rızası cömertlik olmakla beraber, böyle çeşitli etkiler altında bulunmasa da daha gaddarca bir teklife bile rıza göstereceğine şüphe yoktu.

4

Selime'nin her halini yakından inceleyerek vazifesinin gereğine uymayacak alışkanlığı varsa düzeltmek için Nevnihal Kalfa, Selime'nin odasında yatmakla görevlendirildi.

Selime'nin Havva'nın kızlarının Habil-Kabil vakası zamanlarında yaşamışları kadar temiz ahlakı, tuhaf tuhaf sözleri ihtiyar Nevnihal'in hoşuna gidiyordu. İki üç gün içinde Selime'yi adeta bir anne duygusuyla sevmeye, onu

korumaktan tat almaya başladı. Selime de bu iyi yürekli kadını on sene önce kaybettiği anası kadar seviyor, bütün köy hayatını, şimendiferdeki, vapurdaki ilk hislerini, şimdiki bolluk içindeki hayatından ne kadar memnun olduğunu pek gülünç tabirlerle ve Nevnihal'in anlayamadığı sözleri daha garip, daha muğlak açıklamalarla hikâye ediyordu.

Nevnihal dokuz yaşından beri İstanbul'da yaşadığı için bunca senedir kazandığı terbiye ve tecrübeden ayrılmak şartıyla, Selime'nin yaşına denk bir çağa döndürülse onun bilgisinden fazlası pek az kalırdı.

İhtiyarlığına rağmen dinç ve hayli semiz olan Nevnihal adeta şeffaf denecek kadar parlak cildinin altında en ince damarları bile görünen beyaz yüzü, biraz kanlı, kirpikleri kısa, seyrek ve daima ağlar gibi duran açık mavi gözleri, ince dudakları, seyrek dişleri arasından tane tane çıkan sözleriyle Selime'ye pek sevimli görünmüştü.

Nevnihal ilk gecede Selime'nin uykusunu pek ağır buldu. Bunu yol yorgunluğuna ve daha çok da Şirin Dadı'nın kaynar sularla haşlamasına yordu.

Uyku ağırlığı sütninesi için tabi büyük bir kusurdur. Fakat diğer meziyetlerine, özellikle hayli uzak bir yerden getirildiğine bakarak, Nevnihal bunu hoşgörüyle karşıladı.

İki gün sonraysa aralarında kırk yıllık bir arkadaşlığın mahsulü kadar samimiyet oluşunca, Selime'nin böyle bir kusuru olduğunu bile kimseye söylemedi.

Selime'yi yalnız Nevnihal değil, başta Nazikter Kalfa olmak üzere cariyelerin hepsi pek seviyor; tuhaf tuhaf sözleri, oturuşu kalkışı, yürüyüşü büyük küçük hanımefendilerin de hoşuna gidiyordu.

Hazırcevaplığıyla, anlattığı fıkralarla bütün kapı yoldaşları arasında kendini gösteren ve Suat Paşa tarafından Nüzhet Hanım'a verilmiş olan Dilber namındaki genç cariye, Selime'nin öne, arkaya, sağa, sola sallanarak apul apul yürüyüşüne, sandalyelerin önlerine diz çöküp oturuşuna dikkat ederek, "Sütninesi değil Allah'ın bir devesi," dediğinde, Selime derhal, "Allah devesi (bir tür örümcek) iplik

gibi ayahlarıyla ince ağlar örer, bürümcekler dohur; benimse elimden ayama bir çorap örmek bile gelmez, Allan pek avara bir kuluyun," diye cevap vermişti. Konak içinde Selime'nin odasında bütün cariyeler için bir mahalle kahvesi –daha uygunu– bir Handehane-i Osmanî Şubesi[1] meydana geldi.

Hanımefendi hangi cariyeyi arasa bulamayarak hep Selime'nin yanında olduklarını anlayınca hepsini azarladığı gibi Selime'ye de, "Bunları başına toplayıp da Karagöz mü oynatıyorsun, ne yapıyorsun? Kimi arasam sütninenin yanında diyorlar, bu iş kaçkınlarını odana sokma!" dediği için, Karagöz'ün ne olduğunu bilmeyen Selime:

— Valla, hanımefendi, ciğerimden vurulayım, ben ne gözümün ahını ne karasını oynatıyorum; lakin bu dürtülesiceler durur mu, birer ikişer kapıyı kahan içeri dihiliyor, ben nöğüreyim; bir bahan yanımda kimse, in cin yoh, bir de bekmez kohusu almış sinek gibi başıma toplanıp vızılamaya başlıyorlar, bana tebelleş oluyorlar, dedi.

Selime her gece yatağına girince, ediye-i mesûre[2] okuyanlara has hürmetli bir tavırla "Yattım sağıma, döndüm soluma, melekler gelsin yanıma, şahad (şahit) olsun dinime, imanıma," diyerek elini yüzüne sürüp yatar ve gözlerini yumduğu dakikadan itibaren cehaleti kadar derin bir uykuya dalar, adeta geçici bir ölümle ölürdü.

Nevnihal gerektiğinde Selime'yi uyandırmaya çalışmaktansa Salih uyanırsa ağzına emzikli süt şişesini sokmayı, "Haldun" ismi verilen yeni doğan ağlarsa, Selime'nin yüzünün rengine göre, adeta ten renginde bir fanila gömlek giymiş kadar daha beyaz görünen sinesini açıp Haldun'u memelerden birine dayamayı daha kolay bulurdu.

Bu işlem bir çeşmenin musluğunu açıp, altına bir testi koyma türünden bir işti.

Selime'nin gece duasını hanımefendinin, hatta paşanın duyması için o kadar çok gün geçmesine gerek kalmadı. Beş

---

1 Abdürrezzak Abdi Efendi tarafından 1890'larda kurulan ortaoyunu kumpanyası. Handehane, gülme evi anlamındadır.

2 Metinleri Hz. Peygamber'den rivayet edilegelmiş dualar.

on gün içinde bu duayı konak sakinlerinden işitmiş değil, hatta ezberlememiş kimse kalmamıştı.

Pek saf gönüllü bir kadın olduğu anlaşılan Selime'nin melekleri şahit göstererek rahatça uyuduğu din ve iman hakkındaki bilgisinin hayli garip şeyler olacağı tahmin edilerek, açıklanması için paşa tarafından Nazikter Kalfa görevlendirildi. Nazikter, şöyle sormaya başladı:

— Her gece yatarken melekleri şahit getirdiğin dinin imanın ne olduğunu bilir misin?

— Onu sorgu melekleri mezarda sorar, şindi sorulmaz; günahtır. Hem de o soruğun karşılığı diriyken verilmez, ölünce verilir.

— İnsan sağken bilmezse ölünce hiç bilmez.

— Mezara gömülünce imam talğın (telkin) verir, öğretir.

— Demek şimdi sen hiç bilmiyorsun?

— Dini din, imanı iman bilirim, işte bu kadar.

— Allah'ı nasıl bilirsin?

— İyi bilirim, lakin görmedim.

Nazikter Selime'nin yüzüne bakıp şakaya işaret edecek bir belirti görmeyince, şaşkın hallerle Selime'yi kuşkulandırmamaya çalışarak, bütün bilgisini anlamak için sorulara devam etti:

— Pekâlâ. Peygamber kimdir?

— Allan torunu.

— Babası kimdir?

— Âdem babamız.

— Anasının da Havva anamız olduğunu tabii bilirsin? Sormaya gerek yok! Namaz nedir?

— Köyde erkeklerden bazıları boş kaldıhça kılar, kadınlar kılmaz; sevaplı bir iştir.

— Devlet nedir?

— (Bu kadar basit bir soru ile ahmaklığı ima edilince canı sıkılmış gibi bir tavırla) Bunu herkes bilir; köylerden vergi, asker alır; vakat (fakat) kendisi gelmez. Kuduz gibi zaptiyeleri yollar, zift gibi yapışgan tasildarları saldırır.

— Padişah kimdir?

— Devlet efendimizin altın kafes içinde oturan büyük oğlu.

— Sizin köyde mektep yok mu?

— Var. Caminin yanında küçücük bir dam; bazı da tabut, teneşir korlar; kışın imam çocuhlardan bazılarına namazlıhlarını öğretir.

— Yaz günleri öğretmez mi?

— Yaz günlerinde çoluh çocuh herkes kırda bayırda bulunur; köyde yalnız hastalar, kötürümler, düşkün ihtiyarlar kalır; zaten imamın da bir çoh çoluğu çocuğu, dam dolusu ekmek düşmanı var; o da yazın yabanda gezer, çift çubuh arhasında koşar. İmam kış günleri köy çocuhlarının hepsini okutmah ister amma her hafta perşembelik (perşembe günleri öğretmene verilen on para) vermek köyde hangı yigidin kârıdır. Mektebe üç beş çocuh ya gider, ya gitmez.

Nazikter Kalfa bu konuşmayı harfiyen paşaya arz etti. Paşa müteessir oldu. O hafta içinde, "Emellerin en önde geleni padişah hazretlerinin kutluluğunun kapladığı şekilde bütün köylerde mektepler kurulması ve açılmasıyla eğitim nimetinin yaygınlaşması ve İslam inancının bozulmaktan korunarak bütünüyle gözetilmesi için gereklerinin meydana getirilmesi," diye her tarafa özel tebligatlar yapılmış ve o zamanın gazeteleri bu vesileyle ayrıntılı makaleler yazarak şu, "dini tedbirleri ve eğitim yayılmasına çalışmayı ve Allah ve Peygamberin teşebbüsleri beğeneceği yolda olmayı" sesleri çıktığı kadar alkışlamıştı.

Vilayetlerimizden birkaçının merkeziyle, bunların içinde bulunan ve nispeten gelişmiş sayılan beş on liva ve kaza merkezi hoş görülerek ayrı tutulduğunda; diğer yerlerinde Selime'nin köyündeki gibi tabut, teneşir saklanmasına mahsus yerlere veya eskiden beri var olan, çocukların hapsedildiği ahır bozuntusu damlara türlü türlü yeni adlar takarak, vilayet içinde üçer beşer bin iptidai mektep[1] açtığı resmen ilan edilen ve temelsiz binalar gibi idadi mektepleri[2] de yapıl-

1 İlkokul dengi okullar.

2 Lise dengi okullar.

mış olan bazı vilayetlerin merkezlerinde bile bugün "iptidai mektep" denmeye layık bir tane bile mektep bulunmadığını üzülerek itiraf edelim. Rumeli'de, Anadolu'da, Irak'ta, Suriye'de, Hicaz'da, Yemen'de binlerce vatan evladının mektep diye Ashab-ı Kehf mağaralarını andırır kaya kovuklarında; bulundukları kasabada süpürülmüş bir sokak görülse yahut sakinlerinin süprüntülerden faydalandıkları bir yer olsa, mutlaka süprüntü deposu sanılacak kadar kirli, penceresiz, kapısız mezbelelerde, viranelerde; cehaletin her türlü karanlık sonuçlarını temsil amacıyla kasıtlı olarak o hale konmuş gibi karanlık damlarda; herkesçe bilinen sırıklarla, sopalarla, falakalarla donatılmış binalarda; çoğu yaşlılığı, hastalığı ve söyleyecek söz bulamamaktan doğan sessizliğiyle iyi sayılanların hayır dualarını kazanmak için tayin olunan âciz öğretmenlerden ebcetten başka ne öğrenme ihtimali düşünülebilir?

Naime Hanım'ın (büyük hanımefendi) kâtibesi olan Nazikter Kalfa'nın soruları şu an bütün Osmanlı memleketindeki köylülerin hangisine sorulsa birkaç binde biri, yani yok hükmündeki nadirleri çıkarılınca Selime'nin cevapları gibi, belki daha garip cevaplar alınacağından şüphe edilmemelidir.

Önceki dönemde "Gülzar-ı Maarif"[1] kesildiğini yazmadık kalemin pek az kaldığı vatanımızın mevcut durumuna bakarak birkaç büyük şehirden, beş on küçük kasabadan başka yerinde maarif gülünün henüz bir tek filizi bile yeşillenmeye başlamamıştır.

Memleketimiz şu an öyle bir haldedir ki, hükümetçe eskiden beri Müslüman tanındıkları, nüfus defterlerine Müslüman isimleriyle kaydedildikleri halde kendileri Ortodokslukla Katoliklik arasında tereddüt eden sonradan Hıristiyan olanların oturduğu nahiyeler; tıpkı Avrupa'da ortaçağın derebeyleri devri gibi kabile fertlerinin evliliklerinde gelinlerin ilk geceyi reisin ikametgâhında geçirmelerinden bereket ümit eden, yanlarında şu asırda, okuyup yazmayı büyük ayıplardan sayan kabileler; süreli nikâh adıyla ömürlerinin

1 Eğitimin gül bahçesi.

sonuna kadar nikâhları altında sayısız kadın bulunduran aşiretler; Cebrail'i sıradan bir postacı kadar olsun dikkatten de uzaklaştıran yüz binlerce garip inançların inananları olduğu gibi, "Hindistan'ın bilinen Lingam Tapınağı'nda her sene bir geceye mahsus çirkin ayini taklit ederek, erkek ve kadın bir yere toplanıp mumu söndüren köyler var," diyen bilirkişiler de eksik değildir.

Şu üzücü durum meydandayken şimdiye kadar eğitim ve diyanete ne kadar hizmet edildiği iddia edilebilir? Cehaletin en koyusundan ne gibi eserler ve sonuçlar beklenirse hepsi memleketimizde mevcuttur.

5

Salih kırk günlükken geldiği bu konakta sütkardeşi Haldun'la beraber büyümekte, Haldun'a ait hediyelere, onun yüksek soylu şanını ihlal etmeyecek kadar ortak olmaktaydı. Haldun yirmi aylık olduğu gün, babası Dilaver Bey mirliva rütbesiyle ödüllendirildi.

Konakta bir paşa daha ortaya çıkmasından dolayı, aralarındaki rütbe karışıklığını ortadan kaldırmak için Suat Paşa'ya "Büyük Paşa", "Büyük Paşa Efendimiz" denmeye başladı. Suat Paşa'ya, küçük kardeşiyle aralarındaki rütbe karışıklığını ortadan kaldırmak için değil, gücünün ağırlığını takdir etmek için de her zaman "Büyük Paşa" denebilirdi.

İlim ve irfanla donatılmış güzel ahlakı, özellikle cömertliğiyle yalnız küçük biraderinden değil, bütün benzerleri ve akranlarından ayrılıp yüceltilmek için de "Büyük Paşa" denmeye layıktı.

Selime "Paşa Efendimiz" demeye bir türlü alışamayıp "Paşa Efendi" der ve buna Anadolu âdeti olduğu üzere bir de "Ağa" eklenerek "Paşa Efendi Ağa" denmediği için hürmetin noksan kaldığına kendi kendine canı sıkılırdı.

Salih, Büyük Paşa'nın cömertliğinin eserlerinin ortaya çıktığı bir mecra oluyordu. Haldun, Suat Paşa'ya "Paşa

Baba" dediği için, bu özel hitaba aklı ermeyen er çocuğu Salih de "Paşa Baba" diyordu. Buna hanımefendiyle Dilber'den başka kimse ilişmiyordu; hanımefendi köylü çocuğun ağzının toplanması için Nevnihal'i uyardığı gibi Dilber de Selime'ye, "Büyük paşa efendimize Salih'in 'Paşa Baba' demesi pek çirkin oluyor," demişse de Selime, "Nöğreyim, ben öğretmiyorum ya; Haldun beğe baharah o da öyle çağırıyor; uysal it eniği onun arhasından gidiyor; köpürtüye (gürültü) uruyor," diye cevap vermişti.

Suat Paşa'nın ölen eşinden de, şimdiki eşi Naime Hanım'dan da evladı olmadığı için Haldun'un "Paşa Baba" demesi, baba olma özlemini, –zorunlu bir kanaat edişin de yardımıyla– hayli tatmin ediyordu.

Haldun tam iki yaşında sütten kesilmişse de sütninesine pek fazla alışmış olduğu için Selime köye gönderilmeyip sınırsız süreyle alıkonmaktaydı.

Büyük Paşa'nın iki kadeh konyakla neşesini artırdığı bir akşam büyük ve küçük hanımlarla Dilaver Paşa da oradayken Haldun'un ardından içeriye giren Salih bütün davranış ve hareketlerinde taklit ettiği sütkardeşinin "Paşa Baba" diyerek paşanın kucağına atladığını görünce, "Paşa Baba" diye paşanın dizi üzerine çıkmakta gecikmedi.

Salih'in bu cüreti oradakilerin hemen hepsine farklı derecelerde etki etti. En fazla Haldun'un dadısı Dilber'in gücüne gittiğinden, zavallı çocuğu suçüstü yakalanan bir suçlu gibi kolundan tutup şiddetle çekti, indirdi. Adeta sürükleyerek kapıdan çıkarmaktayken çocuğun gitmek istemeyerek ağlaması paşanın hassas kalbine dokundu; Dilber'i azarladı.

Diğer cariyeleri hatta Selime'yi de çağırıp toplayarak, "Köylü, şehirli insanlar birdir. Allah katında bir paşayla bir asker neferinin değil; çünkü askerlik büyük şeydir; bir dilencinin farkı yoktur. Çocuğun, Haldun'u taklit ederek bana baba demesiyle kıyamet kopmaz değil, hiçbir şey olmaz. Baksanıza bundan daha çirkin olsun, bu yaşıma kadar bir evlat babası olamadım. Bundan böyle çocuğun benim yanıma gelip gitmesine, 'Paşa Baba' demesine sakın

ilişmeyiniz. Hatta hepiniz şahit olunuz, ben bunu evlatlığa da kabul ettim. Hakkında öz evladım gibi muamele ediniz" dedi.

Selime'yle Nevnihal ve Nazikter Kalfalar pek memnun oldular, diğerleri çeşitli derecelerde şaşırdılar; Naime Hanım başına soğuk su dökülmüşe döndü, bozuldu.

Pek görünür olan gücenmesini belli etmemek için yapmacık bir gülümsemeyle dudakları titreyerek, "Mademki siz evlatlığa kabul ediyorsunuz, benim de evladım olmuş demektir," diyebildi.

Nazikter'in uyarı işareti üzerine Selime paşaların, hanımların eteklerini dinin bir gereğini yerine getiriyor gibi samimi bir hürmetle öptü, arka arka yürüyerek kapıya çarpıp hayli gürültü yaparak paşayı güldürdü, çıktı.

Bu geceden itibaren cariyeler, uşaklar Salih'e, Salih Bey demeyi edep ve terbiyenin gereği saydılar.

Annesi Selime bile öyle diyordu.

Anadolu'nun en fena, en küçük bir köyünde Selime gibi bir kadından doğup da, böyle büyük bir konağın küçük beyi olmak, Rumeli'nin küçük bir kasabasında dünyaya gelip de Mısır'a hidiv olmak kadar talihin nadir bir lütfuydu.

Garip tesadüflerden biri olarak, Salih Bey burun ve çenesinin biçimi, dudaklarının konuşurken aldığı hareket tarzıyla Büyük Paşa'yı andırır; gözlerinin rengi ve şekli, kaşlarının kurumuyla da Naime Hanım'a benzerdi.

Bu andırıştan, benzeyişten bahsetmeye önceleri doğal olarak kimsenin dili varmaz, varamazdıysa da Salih'in evlatlığa kabulünden sonra Nevnihal Kalfa bunu hanıma söyleme saygısızlığında bulundu. Her neresiyle olursa olsun Salih'in azıcık paşayı andırmasında hatta tam olarak benzemesinde bile o kadar ehemmiyet yoksa da pek ölçülü boyu, organlarının uyumu, ışıklı ipler gibi parlak, ipek kadar yumuşak saçları, gül renkli dudakları arasında billurlaşmış birer güzel tebessüm gibi dizilen beyaz düzgün dişleri, siyah kirpikli, gök renkli gözleri, özellikle yüzünün bütün parçaları ahenkli bir şiir güzelliği gibi yükselen burnu kadınların

pek azına nasip olduğuna inanmaktan doğan gurur hissi bu güzel burnun biraz kabaran ucunda toplanmış gibi görünen Naime Hanım'a, emsalsiz güzelliğinin en önemli ayrıcalık vesilesi, daha doğrusu bakanları büyülemek için pek sihirli iki görünme yeri olan gözlerinin hemen aynısına bir köylü çocuğun da sahip olması pek fena etki etti.

Paşanın evlatlığa kabul ettiğini söylediği anda herkese daha güzel görünmeye başlayan bu köylü çocuk, hanımefendiye her zamankinden daha fazla çirkin görünmüştü.

Hanımın güzel gözleri Salih'in her yerinde bir başka türlü çirkinlik buluyor, her halinde sinire dokunur bir kabalık görüyordu.

Zavallı masumun tek kabahati, hanımefendinin rahminde oluşmak şartıyla paşanın öz evladı olmamak, onun kucağında büyümemekti.

Naime Hanım şöyle düşünüyordu: Vefat eden ilk eşinden de çocuğu olmadığına bakarak "kısırlık" kusuru kendisinde değil, paşadaydı. Fakat bunu herkes bilir mi? Paşa kim bilir ne kadar şiddetle baba olmak istiyor ki, böyle bir köylü çocuğunun "Paşa Baba" demesinden lezzet alıp avunmaya çalışıyor; er geç çocuğu olmayacağından kesinlikle emin olmasa böyle köylü bir sütninesinin çocuğunu evlatlığa kabulle yüce şanını alçaltacak şekilde kusur eder miydi? "Kısırlık kusuru paşadadır" diye konağın kapısına bir levha asılamayacağına göre bu uğursuz çocuk, "Hanımefendi kısırdır, hanımefendi kısırdır" diye gözle görülür bir ilan gibi içeride dışarıda sonsuza kadar dolaşıp duracak.

Hanımın düşündüğü belaların en büyüğü geleceğe aitti.

Paşanın adeta öz evladı gibi sevmeye başladığı bu köylü çocuğu kendisine tek vâris tanıması, öyle vasiyet etmesi ihtimali ne kadar fena bir ihtimal!

Bu ihtimal eski ve kıymetli bir kumaş içine sokulan güve gibi, bu güzel hanımın kalbini kemirmeye başladığından Salih'in koca konak içindeki varlığı ne kadar küçük olursa olsun, hanımı nasılsa gözüne girmiş bir sinek, kulağına kaçmış bir pire gibi rahatsız ediyordu.

6

Salih, Haldun'dan ancak kırk iki gün büyük olduğu halde cüssesine bakıldığında altı ay daha büyük sanılırdı. Haldun, Salih'in doğal hakkı olan anne sütünü gasp etmekle büyümesine engel olamamıştı.

Her şeyi bilen Allah'ın, her şeyle beslenmeye mecbur bir köylü midesiyle donattığı Salih, soğuk, sıcak, bazen bozuk sütler de içirilmiş olduğu halde, Haldun'dan daha kuvvetli, sağlığı daha mükemmeldi. Salih'in, pek küçükken Selime'nin çiğneyerek iğrenç bir merhem haline getirdikten sonra bir tülbent parçası içine koyup "sormuk" adıyla ağzına soktuğu, saatlerce emdirip avuttuğu kuru üzüm suyundan da faydalanmış olması muhtemeldir!

Salih'in annesi gibi, her türlü illet ve hastalıktan korunmuş olduğu tabip muayenesi ve Babıali'nin resmi yazısıyla belgeli bir anne için bile şiddetle yasaklanması gereken bu iğrenç âdet, Anadolu'da yalnız köylerde değil, kasabalarda da geçerli olduğu gibi çocuğuna böyle çiğnenmiş şeyler emdiren anneler günümüzde İstanbul'da bile nadir değildir sanırım.

Sütünü emdiği bir annenin tükürüğüyle yoğrulmuş şeyi emmekte çocuklar için büyük bir tehlike görülmese bile iğrençliği inkâr edilebilir mi?

Özellikle bu "sormuk" yapma yetkisi yalnız annelere özgü değil; bunun herkes, hatta alınırken bir tabibe muayene ettirilmesi hiç âdet olmayan hizmetçi kızlar, kadınlar tarafından yapılmasının, mevcut nüfusunun en azından yüzde on beşten yirmi beşe kadarının zührevi hastalıklarla çürümekte olduğuna resmi görüş verilen yerler için ne kadar zararlı olduğunu söylemeye gerek var mıdır?

Yanı başındaki bataklıktan sivrisinek vasıtasıyla aşılandığı sıtma için, imama bileğine bir pamuk ipliği bağlatmaktan başka tedaviye gerek görmeyen ve hatta hastalığın maddi olarak bulaştığına inanmayıp, bunda manevi sebepler olduğuna inanan Selime'ye bu hakikati anlatmak, Dilber'in söylediği gibi, Allah'ın devesine hendek atlatmak kadar zordur.

Hastalık ve felaketlerin yüzde doksanını göz değmesine dayandırmakla üzerlik otu yakarak tütsülemeye, kurşun veya balmumunu kaynatıp soğuk su içine dökerek mumun, kurşunun aldığı demir eriyiği yahut sünger şeklinin sayısız deliklerinden mana çıkarıldığını görmeye alışmış bir kadın, hastalık bulaşmasından ne kadar korunur?

İstanbul'da bir çocuk doğduğu gün kırmızı şerbet şekeri almak ne kadar doğal bir âdet halini almışsa bazı yerlerde haşlanmış suyuyla bebeğin sürekli olarak uyutulması, daha doğrusu uyuşturulması için haşhaş kabuğu sağlamaya başlamak da o kadar yaygın bir zararlı âdettir. Bu zehirli haşlanmış su, "Faydası olmazsa zararı da dokunmaz" diye, büyük şehirlerde bile hâlâ tıbbi ilaçlardan daima daha üstün görülen kocakarı ilaçları arasındadır.

Mesela, Kastamonu köylerinden birinde on sekiz yaşında pek genç bir kadının kısırlığını gidermek için kızgın fırına sokarak zavallıyı kavurup kömür eden, Uşak kazasının bir köyünde sonradan bazı hastalıklardan korunmasını sağlamak için bir çocuğu işkembe içine koyup sımsıkı bağlayarak burnunu kulaklarını kedilere yediren tedaviler, tedbirler hep bu "Faydası görülmezse zararı da olmayan" kocakarı ilaçlarındandır.

Haldun üç yaşına eriştiği bir sırada babasının rütbesi mirlivalığa yükseltilerek İkinci Ordu'ya memur oldu. Nüzhet Hanım eşinden ayrılmak istemediği kadar, Naime Hanım gibi biraz da kendisi bir konağın büyük hanımlığı hükümetini sürmek istediği için, Dilaver Paşa tüm ailesiyle Edirne'ye gitti.

Selime'nin Haldun'un sütanası olduğu zaman Salih'in de annesi olduğu hiç hatıra gelmez, bu sıfatına hiç hürmet edilmezdiyse de şimdi Suat Paşa'nın evlatlığı olan Salih Bey'in annesi olduğu için, Nüzhet Hanım Edirne'ye birlikte gitme arzusunda bulunamadı.

Haldun yürüdüğü günden itibaren babasının rütbesine özgü olan miralay üniforması giydiği gibi Salih'in koluna da bir çavuş nişanı takılmış, üç senedir bir onbaşı bile olama-

yan babasına rütbesi üstün geldiğinden Selime, "Dünya bu, boynuz kulağı geçer," demişti.

Dilaver Paşa'yla alt dalı olan Haldun Paşa'nın Edirne'ye gitmeleriyle konakta küçük paşalık makamının açık kalması Büyük Paşa'nın büyüklüğü için bir eksiklik gibi görüldüğünden çoğunluğun isteğine dayanarak küçük paşalık Salih Bey'in sorumluluğuna verildi.

Salih'e çavuş nişanı takıldığı gece Selime tarafından da nişanın altına mavi bir boncuk iliştirildiğini görüp, "Konakta Miralay Haldun Bey dururken Salih Çavuş'a kim bakar ki!" diyerek o nazar yıldırımları siperini gürültülü alaycı bir kahkahayla söküp Selime'nin yüzüne atan; "Paşa Baba" diyerek Suat Paşa'nın kucağına çıkan Salih'i, nasıl olmuşsa Şafi namazgâhına girmiş bir köpek yavrusu gibi[1] sürükleyip odadan çıkarmaya teşebbüs eden Dilber Kalfa, Nüzhet Hanım'ın beraberinde Edirne'ye gitmeyip de Salih Bey'in Küçük Paşa olduğunu da görseydi, bu unvanın verilmesi Selime'yi daha fazla sevindirecekti.

Bu unvanın kimlere, ne için, kimin tarafından verildiğini bilmeyen Selime, birçok hanımların eşleri paşa oldukları için hanımefendiye teşekküre geldiklerini her zaman gördüğünden oğlunun da gerçekten paşa olduğunu sanarak pek mutlu oldu.

Paşanın, hanımefendinin eteklerini öptü, şükranlarını sundu.

İnsanlara saf mutluluk nasip olmaz.

Her tatlı mutlaka az çok bir acılıkla karışır.

Dimağında tahayyül gücü olsa, hayalinin sınırlarına sığabilecek refahının sebepleri bu konağın kapıcısının veya aşçı yamağının ücretlerinin seviyesine kadar bile yükselemeyen Selime'nin, üç yaşındaki oğlunun "Küçük Paşa"lıkla hükümdar olduğu bu talih yuvası içinde, her türlü huzurunu sağlayan sebepler arasında hoş görmediği bir rahatsızlığı vardı.

Selime Haldun'u emzirdiği iki sene süresince mahkûm olduğu perhizden hayli acı çekmişti. Çünkü sütü bozulup

---

1 Şafi mezhebine göre köpek salyasının bulaştığı elbiseyle namaz kılınmaz.

Haldun'un sağlığına dokunacak birleşmelere meydan vermemek için Selime eşiyle ayda bir kere Nevnihal Kalfa ve Şirin Dadı'nın ortak gözetimleri altında görüştürülürdü. Şirin Dadı da, Nevnihal Kalfa da istemeyerek yerine getirdikleri bu teması yasaklama görevinden dolayı girdikleri günahı Nüzhet Hanım'a yüklüyor; özellikle Nevnihal, Selime'nin koruyucusu olması sebebiyle bu engellemenin pek acımasızca bir işkence olduğunu da söylüyor ve ekliyor, "Görmüyorlar mı? Fukara çocukları peş peşe doğar, biri kucakta tepinirken diğeri karında kımıldanır, biri yeryüzünde yürürken öteki rahimde kulaklanır; memeyi biri bırakır, öteki çekiştirir; ne yasak var ne karantina; ne süt bozulur ne çocukların kırmızı yanakları solar. Bunlar saçma, fakat ne yapalım vebali yaptıranların boynuna; biz emir kuluyuz," diyordu.

Haldun memeden kesilmedikçe, Ali askerliğini bitirip terhis belgesini almadıkça köye gitmenin mümkün olamayacağını Ali de, Selime de bildikleri için birbirleriyle böyle iki kardeş gibi masumca konuşmaya mecburen tahammül ediyorlardı.

Siyasi suç zanlıları gibi pek şiddetli ve artırılmış gözetim altında görüşmekten, Ali Selime'den daha fazla şikâyetçiydi. Bu mahrumiyetin de etkisi eklenerek, Ali karısını pek fazla kıskanmaya başlamıştı. Selime köydeyken böyle değildi. Orada köy kadınlarının geçim tarzları ve meşguliyet türleri gibi yüzünün renkleri ve kıyafetleri de hemen hemen birbirinin aynı olduğundan, Selime kimsenin dikkatini üzerine çekemezdi. Güneş yakması, daima havaya maruz kalması, yaz-kış ağır ve yıkıcı hizmetlerde çalışmasının sonucu olarak yüzü pek esmer, vücudu ancak kemiklerini örtecek kadar semiz, eli ayağı siyah ve haşin, –kendi tabirleriyle– pişirgeç (yufka ekmek pişirirken kullandıkları yanık ve siyah değnek) gibiyken şimdi öyle değil, eli yüzü ağarıp tombullaşmış, yanakları, dudakları kiraz gibi kızarmış, gözleri, çatık kalın ve herkesçe bilinen "keman" benzetmesini kullanmayı zorunlu kılacak kadar kavisli, göz uçlarına kadar inen uzun kaşları daha fazla koyulaşmış gibi görünüyordu.

Yiyeceklerin bolluğundan, uykusu ve rahatının hayal edebileceğinin üstündeki mükemmelliğinden faydalanarak semirdikçe semirip adeta tanınmaz bir hale gelmişti. Vaktiyle belli belirsiz olan çene çukuru şimdi Ali'nin ağzının suyunu akıtacak kadar derinleşmiş, köy yadigârı olan üçer tane mavi sırça bileziği önceden en hafif bir hareketle şıngır şıngır öterken, şimdi birer birer çatlayarak kırılmış; yalnız vaktiyle pek geniş olan iki tanesi, Arap zariflerinin etine dolgun kadınlar için "Emreet samutü'l-halhalin"[1] dedikleri gibi boğum boğum halkalanan etler arasına gömülüp susmuştu. Çene altında iki sıra katmerlenen ve kalça üzerine yığılan şişmanlık taşkınlıklarına, bütün gözeneklerinden fışkıracak gibi kan taşkınlarına gıpta eden Dilber Kalfa, "Pek iyi kalpli bir kadın, fakat hayvan gibi saygısız, besiye çekilmiş kazlar gibi kaygısız," diye kıskanç bir dille gerçeği söylerdi. Fakat bu sözler sütnineler için aranan güzel özelliklerin en önemlilerinden olduğu için Selime'nin görev onuruna zarar vermezdi.

7

Haldun memeden kesildikten sonra Selime'nin eşiyle aşağı kattaki odalardan birinde Şirin Dadı'nın, Nevnihal Kalfa'nın birlikte ya da tek gözetimlerinden korunarak uzun görüşmelerine izin verilmişti.

Bunların her görüşmesi kapıcı Abdi Ağa'ya boyalı bıyığını kıvırıp başını çevirerek, "hasbünallah..." dedirttiği gibi genç cariyeleri de gözetlemeye alıştırıyordu. Artık bu şekilde geçen hayatın memnun olmayacak, şikâyet edilecek bir yeri, bir mahrumiyeti yoktu ama pek fazla devam edemedi.

Yemen'de üç sene yerine sekiz sene hizmetten sonra ödenmesi gecikmiş seksen aylığa karşılık ellerine sekizer mecidiye bile verilemeyerek Karadeniz sahillerine çıkacak taburlar yalnız İstanbul'dan geçmeyerek memleketlerine

1 Sessiz halhalların kadını.

kara yoluyla gitmek üzere –vapurdan fazla ağırlık atılması türünden bir etkisizlikle– kışın en yoğun şiddetle hüküm sürdüğü bir sırada Akdeniz sahillerine döküldükleri halde, İstanbul'daki askerlerin "uygun görülmeyen" hareketlerine gerek kalmaması için –yine herhalde birçok üzücü olaydan sonra– değişim sürelerine ister istemez dikkat edildiğinden, üç sene süresini birkaç ay da fazlasıyla tamamlayan Ali, tezkeresini almak üzereydi.

Selime'yle son görüşmesinde, Ali dedi ki:

— Bu hafta tezkeremizi verecekler; her ne kadar bana, "Konahda kal, sana da bir iş bulunur," diyorlarsa da ben kalamam, köy kohusu söğürme (külbastı) dumanı gibi burnumda tütüyor.

— Benim burnumda da öyle tütüyor. Bana da Nevnihal Kalfa, "Köyde ne yapacahsın, oğlunun yanından ayrılma," diyor amma burada ben de edemem.

— Kulağ asma Selime, kulağ asma; bunlar yürekten değildir. Sütanası bir evde ne kadar kalır? Emzirdiğin çocuh büyüdü, yürüdü gitti. Sen ne güne duracahsın? Koğuldıhdan soğna gitmektense şindiden gidip kişi düşelim. Ben ne olsa durmam; bir çoh paramız da birikti. Melmekete gidelim, bu kadar yeter. Yurdumuzu, yuvamızı onarıp, baba çırasını (mumunu) yahalım; ata yuvasını şenlendirelim. Paşa Salih'le beraber bizi de evlatlığa almadı ya. Biz niçin çocuğa marda[1] olup duralım. Paşa da, Salih de burada sağ olsun, selamları gelsin; sen ne den?

Memleket, vatan, yurt, yuva sözleri karışan bu düşüncelere karşı Selime ne diyebilirdi? Vatan, isterse Selime'nin, Ali'nin köyü gibi tehlikeli bir vatan olsun, yine vatandır.

Vatan sevgisinden boş gönül, vatan özleminden uzak insan mı olur?

Hele Selime gibi bir kadın için Karun hazinesinin tamamına denk bir avuç dolusu altın kazandıktan, oğlunu şanı yüce bir paşanın konağına ahretlik sıfatıyla yerleştirip dün-

---

1 Eklenti.

yalığını da temin ettikten sonra vatana dönmek ne büyük mutluluk!

Selime'nin gönlünde köye dönmek için vatan sevgisinden başka bir cezbedici güç daha vardı:

İlk sahiplerinin gönüllerini ve onlar üzerinde başkalarının gözlerini artık hoş edememeye başladıkları için Selime'ye verilerek onun sandığında bir köşeye atılan kurdeleler, krepler, çarşaflar, bluzlar, eteklikler falanlar, ne zamana kadar sandıkta hapis kalacaklar? Bu rengârenk krepler, kurdeleler, çarşaflarla bütün rengârenk çiçekleri toplamış sonsuz bir bahar benzeri gibi her mevsimde köyde, kırda dolaşarak kadınların kıskandığı, herkesin bakışlarını diktiği biri olmak hangi kadının istemeyeceği bir şey? Selime, "Tezkereyi alır almaz hemen yola düşelim," cevabını verdi.

8

Bizim vatan özlemine tutulanlar, Selime'nin İstanbul'a gidişinden üç sene sonra köye döndüler.

Bu ayrılık Salih'çe de, ebeveynince de bizim kendimizden çıkarım yapıp tahmin edeceğimiz gibi üzücü olmadı.

Pek kayıtsızca ayrıldılar. Ali'nin kayıtsızlığına, Salih'in sürekli gözü önünde büyütülüp öpülerek, okşanarak, aralarında baba-çocuk bağı kurulup güçlendirilmemiş olması; Selime'nin üzülmemesine, Salih'i zahmetsizce büyütmesi makul bir sebep olamazsa, mutlaka Salih'i halen mutlu ve geleceğini güvende görmekten doğan bir kalp rahatlığı o türlü üzüntülere mahal vermemiş demek zorunlu olur.

Salih'e gelince... Her gün gördüğü sayısız asker neferlerinden Ali'nin farkı, onun nadiren karşılaştıkça haşin parmaklarıyla yüzünü sıkıp incitmesinden, pek kaba şakalaşmalarla kulaklarını tahriş etmesinden ibaretti.

Dilinin şivesi gibi her haliyle Salih'e pek kaba, pek yabancı görünen Selime'yi, onunla karşılaştırılamayacak kadar nazik, güzel, gönül avlayan kadınlar arasında, ayrılıktan

üzülecek kadar sevmeye bir sebep olmadığı gibi Selime'nin daima Haldun'la ilgilenmesi kıskançlık sebebiyle bir soğukluk bile oluşturabilirdi.

"Alaca" denen çeşitli renklerden oluşan bir bezden yapılan seyyar siperlerle kolaylıkla avlanan bazı kuşlar gibi köyde her dem taze rengârenk bir bahar annesi olmaya gönül veren Selime, komşu kümesindeki folluğa yumurtlayarak acısını gideren bir tavuk ve eşi de bu tavuğu takip eden bir horoz kayıtsızlığıyla Salih'ten ayrıldılar.

Bundan dolayı Salih, Selime'ye, başka bir folluğa bırakılan yumurtadan diğer bir tavuk altında çıkan pilicin yumurtanın asıl sahibine olan yabancılığı kadar yabancılık ve babasına da, böyle bir tavuğun yanında kanat sürüyen horoza karşı hissedilecek yakınlık kadar yakınlık duyuyordu.

"Kadınların en akıllısında ancak iki tavuk aklı kadar akıl vardır," diyen Konfüçyüs, bu Ali'yi görse, "Ancak bir horoz aklı kadar akıllı erkekler de vardır," demekte tereddüt etmezdi. Hep kendilerinden pay biçerek Salih'i ebeveyninden ayrıldığı için üzgün sanan bütün konak sakinleri, avutmak ve gönlünü hoş etmek için ona karşı daha şefkatli olmaya, daha gönlünü okşamaya gayret ettikleri gibi, ana baba acısına dayanamayarak hasta olmasını, ölmesini temenni eden Naime Hanım bile, "Zavallı çocuk, bugün ne kadar mahzun duruyor," diye bir iftirada bulundu. Suat Paşa Bonmarşe'den, Bazar-ı Alman'dan[1] yeni oyuncaklar almaya Kâmil Ağa'yı görevlendirdi.

Kâmil Ağa oyuncağın ucuzlarını aramakla beraber kendi köylü zevkine kıyasla Salih'in de memnun olacağını güçlü bir şekilde ümit ederek; bir kere dokununca başları birkaç dakika hareket eden sarı bir inek, kıvrık boynuzlu siyah bir öküz oyuncağı getirerek tesadüfen bir zarafet örneği göstermiş, bu zarafete herkesten önce Nazikter Kalfa dikkat ederek hanımefendiye söyleyip paşayı da güldürmüştü.

---

1 20. yüzyılın başlarında Beyoğlu'nda bulunan mağazalar.

Suat Paşa Salih'e öz evladı gibi eğitim ve öğretim verme niyetindeydi. Fakat altı yaşını tamamlamadan okutup yazdırmak için çocuğa boş yere eziyet edilmemesi kesin olarak kararlaştırılmıştı.

Salih altı yaşına yaklaştığı esnada pratik yoluyla Fransızca öğrenmesi ve yedi yaşına gelince okutulup yazdırılması uygun görülerek, Matmazel Alexandrin Bujiye isminde, yirmi yirmi iki yaşlarında bir mürebbiye bulundu.

Salih, Nazikter ve Nevnihal kalfalardan ayrılarak mürebbiyeyle bir odada yatmaya mecbur olduğu gece ağlaya ağlaya uyumuş, uyuduktan sonra saatlerce hıçkırmıştı.

Esmer benzi, siyah gözleri, ince uzun burnu, biraz kalınca dudakları, oval yüzü, küçük ağzıyla oldukça sevimli bir Fransız olan Matmazel Alexandrin; her şekilde gönül avlayan tavırlarıyla birkaç gün içinde Salih'i kendisine alıştırıp günde birer ikişer kelime Fransızca öğretmeye çalışıyordu.

Bir süre sonra Suat Paşa özellikle kendisi için çıkarılan bir vazifeyle taşraya gönderildi.

Paşa gidince hanımefendi, mürebbiyeyi Salih'ten çok kendi işleriyle alıkoymaya başladığı için çocuğun eğitim ve öğretimi Alexandrin'in arzu ettiği kadar değil, çocuğun okumak, yazmak için pek sınırlı olan yatkınlığı oranında olduğundan Fransızca öğrenmesi mümkün olamadı. Bir sene içinde ancak yüze kadar saymayı, aylar, günler, yiyecekler ve içeceklere dair beş on kelimeyi öğrenebildi.

O zamanın bütün ileri gelen memurları gibi mürebbiyenin en az meşgul olduğu şey asıl göreviydi. Hatta istibdat döneminin eğitim memurları, özellikle mektep muallimleri gibi vazifesinde gösterdiği vurdumduymazlık oranında hanımefendinin ödüllendirmesine mazhar oluyordu. Alexandrin Salih'e mürebbiye değil, hanıma arkadaş oldu.

Hanım mürebbiyeyi daha fazla alıkoymak için Fransızca öğrenmeye başlamıştı. Mürebbiye vaktiyle en fazla Vanlı bir Ermeni aşçıdan öğrendiği pek çok yanlışlı, pek kaba Türkçesini Naime'nin dilinden pek ahenkli olarak çıkan kelimelerle değiştirip düzeltiyordu.

Ne zaman döneceği bilinmeyen paşa gelince Salih'i imtihan ederek, bilgisini umduğundan eksik bulup da Alexandrin'i azarlamaya kalkışırsa, hanımefendinin mürebbiyenin savunma görevini üzerine alarak, "Allah'ı iyi bildiğini fakat görmediğini söyleyen, peygamberi Allah'ın torunu sanan ahmak Selime'nin çocuğu ancak bu kadar öğrenebilir" demesi, söylemesi pek kolay ve susturucu bir cevap olacaktı. Salih'te Fransız dilini öğrenme kabiliyeti pek az olmakla beraber her ne kadar şimdilik okutup yazdırmaya görevli değilse de bir "sürpriz" olmak üzere mürebbiye gizlice çocuğu okutmaya, yazdırmaya da hayli çalıştığı halde; Salih'in diline, gözlerine, parmaklarına "öğrettim" diyecek kadar görevini yerine getiremedi.

Salih okumaktan yazmaktan pek sıkılıyor, sıkıştırıldıkça, "Ben vatan sınırında kan, köy tarlalarında ter dökmek için yaratıldım," demek ister gibi bir mahzun bir vaziyette kitap, kâğıt üzerine sessizce gözyaşları döküyordu. Okumakta, yazmakta yeteneksizlikle beraber heves eksikliğine bakarak mürebbiye irsi yeteneğe, "atavizm" denen ataya çekme yaradılış özelliğine Salih'i tam bir örnek gibi kabul ediyordu.

Mürebbiye Salih'in anasını babasını görmemişti ama, bunların köylü olduklarını defalarca işitmemiş olsaydı bile, Salih'in en fazla toprakla, bahçıvan alet ve edevatıyla oynamasından, yazın bahçede, kışın limonlukta bahçıvanlara yardım etmesinden, kendi kendine, "Has dur, selam dur!" diye askeri eğitime olanca özenle devamından, onun en fazla çiftçi ve asker hisleri taşıdığına tereddütsüz hükmedeceğini iddia ediyordu.

9

Köye dönüşlerinden altı ay sonra Selime'den Nazikter Kalfa'ya gelen bir mektup bütün konak halkını şaşırtıp üzdü.

Zavallı kadın ansızın uğramış olduğu boşanma belasını pek acıklı bir dille anlatıyordu.

Köye varışlarından biraz sonra İstanbul'dan eşine imzasız bir mektup gönderilmiş. Bu mektupta güya Selime'nin meşru olmayan ilişkilerde bulunageldiği, arabacı Küçük Osman'ın ayrılığın etkisine dayanamayarak verem olup öldüğü, geride bıraktıkları arasında Selime tarafından verilmiş ipekli bir mendil çıktığı bildirilmiş. Bu pek alçakça iftira üzerine Ali derhal kadıncağızı boşamış. Köyde kendi ailesini geçindirmekten âciz bir kardeşinden başka kimsesi olmadığı için köylerden birinin muhtarı olan Kanber Ağa'ya varmış olduğu ayrıntılı anlatıldıktan ve herkese "teker teker sevgi ve selamlar"ından sonra mektuba şu şekilde son veriliyordu:

> Vallah, billah ciğerimden vurulayım, bir denecik küççük paşamın ölüsünü göreyim, iftiradır. Sakın inanmayın, ben öyle halt etmedim. Kocamla bile çifte bekçiler, engeller arasında buluşabildiğim bir konahta başka birisiyle nasıl birleşebilirim? İstanbul'dan geriye geldiğime çoh puşman (pişman) oldum. Ali'den boş olunca gene İstanbul'a gelmek istedim; lakin belki siz bu iftiraya inanıp da beni gerçekten kötü bir karıymış diye konağa dihmezsiniz de zokaklar ortasında kalırım, sürünürüm diye korhdum, gelemedim. Avuç dolusu altınlarımdan bir tek mangır bile kalmadı. "Kar parasıyla alınan eşşek suyolunda ölür" derler; arırı (alın) terlemeyerek kazanılan paranın hayrı mı olur? Ali altından girdi, üstünden çıktı. "Oğlan yedi oyuna gitti, çoban yedi koyuna gitti", elimde avucumda birkaç çul, çapıttan başka bir şey kalmadı, nöğürüp, ne yapacağımı bilemedim, hele Allah razı olsun, Kanber Ağa Hızır gibi yetişti de sefillikten kurtuldum. Kimsesiz bir eksik etekli, dul bir karı ayahlı (kadın) nöğürür?
>
> Hâsılı dinim, imanım gibi ırzım da bütündür. Sakın küççük paşaya orospu çocuğu demeyin. Derseniz köy dağları kadar büyük günaha girersiniz.

Bunun iftira olduğundan kimse tereddüt etmedi. Fakat uşaklardan hangi alçağın yaptığı bulunamadı. Arabacı Küçük Osman vefat etmişse de veremden değil, tifoya tutularak bir hafta içinde ölmüştü.

Gerçekten ölünün eşyası arasında ipekli bir mendil görülmüşse de bu mendilin Selime'yle ilişkisi, Selime'nin Osman'la kesinlikle mümkün olmayan gayrimeşru ilişkisinden daha uzak ihtimaldi. Pek zarif ve hâlâ güzel kokulu olan bu mendil Naime Hanımefendi'nin kupa arabasını kokutan güzel kokularının yayıldığı kaynaklardan biriydi. Hanım nasılsa arabada unutmuş, bir hayli zaman Küçük Osman'ın ahır köşelerinde tatlı hülyalarına, rüyalarına sermaye olmuştu.

Suat Paşa'nın taşra memuriyeti iki seneden fazla sürdü ve geri döndü.

Bir süredir paşanın sağlığı aile doktorunun şüphe ve dikkatini çekmekten uzak kalmıyordu. Bu seyahatten faydalanacağı, kahır yüzünden lütuf göreceği beklenirken aksine şüphe edilen hastalık tamamıyla meydana çıkmıştı. Döndükten birkaç ay sonra yataklık oldu.

Paşanın derdinin ne olduğu hanımefendi tarafından anlaşılır anlaşılmaz, paşaya cariyelerin de anlamakta gecikmeyecekleri kadar apaçık bir sakınma ve korunmayla yaklaştığı gibi, Nevnihal'den başka cariyeler de mümkün olduğu kadar hanıma uydular.

Bu korunmalar, sakınmalar, veremlilere özgü sezişle kavrayışı daha da artan paşanın dikkatinden kaçmıyordu.

Konakta paşaya en fazla ve sakınmadan yaklaşan, iki küçük fedakâr varlıktı. Birinin Küçük Paşa olduğunu söylemek gereksizdir. Diğeri karyolanın etrafında, nakış ve renkleri paşanın şimdiki dimağının içi kadar karışık bir İran halısı üzerinde rüzgâr önüne düşmüş pamuk parçası gibi yuvarlanan ve uzun tüyleri arasında vakitli vakitsiz görünüp kaybolan mini mini siyah gözleriyle burnundan başka her tarafı süt gibi beyaz olduğu için "Kartopu" diye isimlendirilen pek küçük bir fino köpeğiydi.

Sayısız insan için senelerce iyilik kaynağı olan zavallı paşayı şimdi yalnız biri insan, diğeri köpek yavrusu iki küçük varlığın çocukça şakalaşmaları eğlendiriyor; bunlardan başka herkes, her şey kızdırıyor, özellikle Naime'nin henüz açılmış, ortasındaki yaprakçıkları hafifçe pembeleşmiş beyaz bir

gül gibi çok taze yüzü paşanın kalbine görünmez dikenler batırıyordu.

Salih Kartopu'nun havlamalarını, ince, kalın her türlü mırıltılarını, kısaca bütün seslerini pek ustalıkla taklit ederdi. Kartopu dişiyle, tırnağıyla Salih'in elini, yüzünü parça parça edecek gibi saldırdığı halde hiçbir tarafına diş geçirmez, tırnak dokundurmaz, hiç incitmezdi. Üstün gelen hastalık son şiddetli hücumlarını yapmaya başladığı iki günden beri paşa, Salih'i de Kartopu'nu da arayıp sormuyor; bütün dünya ve içindekileriyle beraber bu iki küçük dert ortağını da hatırlayamıyordu.

Yatağa düştüğü günden beri arkası kesilmeyen görüşmelerle pek fazla alıştığı paşanın yanına çağırılmamaktan Salih üzüntülü olduğu kadar, daima Salih'le birlikte giden Kartopu da üzgün gibiydi.

Kartopu ara sıra Salih'in odasına gelerek durmadan dışarıya, içeriye çıkıp girerek ve mırıldanarak, "Ne duruyorsun? Haydi, sahibimizin yanına gidelim," demek ister gibi hareketler yapıyor, Salih'te onaylama belirtisi göremeyince oyuncak köpeklerine, kedilerine, ineklerine, sıra sıra askerlerine hücum ederek hepsini devirmek, daha önce bahsi geçen boynuzu kıvrık kara öküzü kuyruğundan tutup sürüklemek gibi saldırılarla oyuncak dünyasını altüst ederek gerçek dünyaya çevirdikten sonra Salih'in yine her zamanki gibi önüne düşerek paşanın yatak odasının yolunu tutmamasına kızıyor, çıkıp kapıdan başını içeriye sokarak havlıyor, hırlıyor, birçok azarlama ve tehditlerde bulunduktan sonra kaçıp gidiyor, salondaki özel yerine, yüklü kumaş parçalarından yapılmış olan dinlenme yastığına yan yatarak beyaz ve uzun tüyleri içine gömülüp gerçeğe aykırı söz söyleyen bir insan dili gibi daima seğirip titreyen pembe diliyle siyah kehribardan büyük bir tespih tanesini andıran siyah burnunu yalaya yalaya uyumaya çalışıyordu; fakat başaramayarak yine kalkıp salondan her gelen geçenin eteklerini dişleriyle çekerek hırlıyor, tek tek ya da toplu halde gelip gidişleri sıklaşan çeşitli kıyafetlerdeki doktorları havlayarak karşılayıp uğurluyordu.

Salih'le Kartopu'nun yatak odasına girmelerinin yasaklandığı günden iki gün sonra, paşa hayat acısına son verdi.

Konakta feryat figan koptu. Herkes ağlıyor; Kartopu salonun bir köşesine çömelip uluyarak ahenk ve vaveylaya matem çığlığı ekliyor; herkesten fazla felakete uğrayan Salih, layığıyla anlayamadığı bu felaketin anlamını Nazikter'in, Nevnihal Kalfa'nın ağlayan gözlerinden çıkarmak, karanlık bir gecede mavi mavi kandillenerek düşen kıvılcımlar gibi havagazları ışığından aydınlanarak Şirin Dadı'nın yaralı siyah yüzünden süratle yuvarlanıp inen gözyaşı damlalarından anlamak istiyorcasına en fazla bu üç kadının yüzlerine bakıp bunları taklit ederek ağlıyor; bu ağlama tufanı içine gök renkli gözlerinden iri taneli yaşlar döküyordu. Alexandrin bile, "Ne kadar yazık, ne kadar yazık!" diye gösterdiği üzüntü eserinin ciddiyetini ara sıra gözyaşlarıyla ispatlıyordu.

Ertesi gecenin yarılarına kadar konakta –araları giderek açılan– ağlama nöbetleri devam ettikten sonra zavallı Suat Paşa'nın girme başarısını bin zorluk ve sıkıntıyla elde edebildiği mezarın, o sonsuz huzur evinin sessizliğine yakın bir sessizlik ve sükûnet hüküm sürmeye başladı.

Herkes bitkin, herkes uykusuzdu. Bir kısmı birer vesileyle odalarına çekilip yatakları üzerine uzandılar, bazıları oturdukları yerlerde kıvrılarak uyudular.

10

Merhum Suat Paşa konağının yas etkisiyle değişen durumunun her zamanki halini alması için bir haftadan fazla zaman geçmesine gerek kalmadı.

Konak, paşanın ölümüyle müthiş bir zelzele geçirmiş gibi yıkılacak sanılırken bir sarsılma işareti bile hissedilmedi; zaten gereksiz bir varlığın yokluğu kadar belirsiz oldu.

Durgun bir suya düşen cisimlerin yaptığı dairesel dalgalar ne kadar hızla kaybolursa bu felaketin dimağlarda yarattığı üzüntü titremeleri de o kadar çabuk geçti, her şey doğal

halini buldu. Konağın ruhu demek olan Suat Paşa uzun süre yaşayarak, sayısız eserler ve hatıralar bırakarak dünyadan göçmüş gibi değil, sanki zaman geçirmek için kayıtsızca okunmuş hayali hikâye karakterlerinden birinin kaybolması kadar bir hiçlikle unutuldu.

Daima kendisini düşünen, küçük bir iltifatına erişmekle mutlu olan, birçok iş ve isteklerinde onun varlığını, mevkiini, cömertliğini sahiplenmiş gibi kabul edip yücelten insanlar, ona dair eski hatıraları birer boş yük gibi hafızalarından tamamen çıkardılar, attılar.

Naime Hanım bile, ikide birde hayalinin önünde ani belirişlerle gelip geçen o fani vücudu mümkün olduğu kadar süratle unutmaya çalışıyor gibi görünüyordu. Benzinin biraz uçukluğu, hafifçe kızaran gözlerinin baygın baygın bakışı, bütün vücudunun yorgun gibi duruşu, hüzünlü ve dokunaklı bir başka türlü güzellik ortaya çıkarmıştı. Duruşunda ve yüzünde ancak başından geçenlere hâkim olarak ve çaba gösterilerek çıkarılabilen matem anlamı, Matmazel Alexandrin'in uyarısıyla baştan ayağa siyahlar giyerek renkle izah ve temsil edilen hanımefendinin yas durgunluğu, bazen büyük fırtınaların sonrasında gelen sessiz ve karanlık geceler gibiydi.

Çehresindeki hüzün ve matemin anlamı, tavır ve duruşundaki yorgunluk ve durgunluk izlerine rağmen, hiç umulmaz bir zamanda ansızın ortaya çıkan Karadeniz fırtınası gibi birdenbire konakta şiddetli çalışma ve yeniliklere başladı. İlk kesin buyruğu Küçük Paşa'nın hemen köyüne gönderilmesi hakkındaki korkutucu emri oldu.

O taraflara gidecek bir yolcu bulmaya, bulamazsa bizzat kendisi götürüp babasına teslim etmeye Kâmil Ağa görevlendirildi. Bu sert emirde Kâmil Ağa'nın yirmi beş senedir gidemediği vatana bu vesileyle gidip anne babasını ziyaret etmesi gibi cömertçe bir iyilik eseri de bulunmaktaydı. Fakat Kâmil Ağa bu görevin –merhum paşada da olduğu üzere– gittiği yerde ikamete memur edilmekle sonuçlanması ihtimalini hatırlayarak, o taraflara gidecek bir yolcuyu –ke-

fil bulamazsa kovulacağını kesinlikle bilen, daha işe başlamaksızın kefalet dilenciliğiyle onuru, memuriyet haysiyeti zarar gören Maliye memurlarının görev yerlerine varır varmaz kefil yazdırmadaki çabası ve sabırsızlığı kadar– gayret ve aceleyle aradı. İki asker neferi buldu. Bunlardan biri, babasının vaktiyle İstanbul'dan götürüp sağlığında kendisine bağışladığı frengi hastalığını kaynağına iade için İstanbul'a getirerek kendisi gibi birkaç askere de bulaştırıp zehirledikten, burun direği Gümüşsuyu Hastanesi'nde yıkıldıktan sonra çürüğe çıkarılmıştı; diğeri, köyden bol kanla gerçek bir delikanlı denecek halde gelmişken kansızlığa tutularak köyünde, o fakirlikte hava değişimi için altı aylığına izinliydi. Üç gün sonra gidecek olan bu askerler Salih'in köyünden değilseler de ona yakın köylerin ahalisindendiler. O taraflara gidecek bir yolcu bulması için Kâmil Ağa'ya emir verildiği anda, Salih'in yatağı, yorganı, giysileri, oyuncakları kısaca her nesi varsa hepsinin toplanıp hazırlanılması da Nazikter'e emredilmişti.

Zavallı masum için Musa'nın firavununun emirleri kadar zalimce olan bu emir Nazikter'i dehşete düşürdüğünden, "Buraya kırk günlükken gelip yedi buçuk senedir sayenizde huzur ve rahatla büyüyen, hatta anasını babasını da tanımayan bu çocuk şimdi hiç bilmediği bir köyde, hiç alışmadığı bir sefalet içinde nasıl yaşayabilir? Merhamet ediniz," demeye elinde olmadan cüret edince Naime Hanım:

"Onu da ben mi düşüneceğim? Hem de bana böyle akıl öğretiyor, merhamet dersi veriyor gibi söz söylemeye kalkışma; sonra fena olur. Böyle tünediği ağaç dallarını kurutan, bacasına konduğu ocağı mutlaka söndüren baykuş gibi paşanın başını yiyen bu uğursuz piç kurusunu bundan sonra görmek istemem; sinirlerime dokunuyor; bir an önce defediniz, işte bu kadar!" diyerek Nazikter'i şaşırttı.

Hanımın ne kadar kindar, ne kadar inatçı olduğunu, bazen acıma hissine hizmet eden bütün sinirleri bozularak, öldürücü zehir olan "güzel avrat" otu kadar hissiz bir zalim kesilen bu güzel hanımın kirli kalbini pek iyi bildiğinden

öfke ve hiddetini kışkırtıp, çocuğu şimdiden çırılçıplak sokağa attırmaya sebep olmamak için:

"Mademki öyle arzu ediyorsunuz, pekâlâ, gitsin. Şanınıza, insanlığınıza düşeni o gittikten sonra da yaparsınız; uzaktan da cömertlik ve merhametinizi gösterirsiniz," diyerek çıktı ve olanları Nevnihal Kalfa'ya söyledi. O da bu konaktaki kıdemine güvenerek bir rica için değil hanımefendiyi azarlayacak gibi öfkeyle yerinden kalktı. Naziktег, "Böyle gidersen kaş yapayım derken göz çıkarırsın, hanım pek öfkeli, söylerken ağzı köpürüyor; yaltaklanarak merhamete getirmekten başka çare yok," dedi.

Gerçekten Nevnihal içeriye girerken maksadını sezen hanımın derhal takındığı öfkeli tavır; Nevnihal'e, söze Nazikter Kalfa'nın tavsiye ettiği şekilde başlaması gerektiğini hatırlattı.

Nevnihal, hanımın ayaklarına kapanarak:

— Yazıktır, Salih'i göndermeyiniz. Acıyınız, pek küçüktür. Anasının yanında kalsa üvey baba, babasının yanına gitse üvey ana var. Analı babalı bir öksüzdür; günahtır. Paşanın ruhu da kırılır, dedi.

Hanım hiç tereddüt belirtisi göstermeyerek:

— Bu sözleri sana Nazikter mi ezberletti?

— Hayır, kendiliğimden söylüyorum. Yazıktır hanımefendiciğim yazık; şu niyetten vazgeç, ne olur? Kartopu gibi koca konağın bir köşesinde de o dursun. Pek küçüktür.

— Evet, küçük, pek küçük, tahtakurusunun yavrusu gibi bir küçük, her yere sokulur, her yerde gizlenir, insanı büyüklerden fazla rahatsız eder, bir küçüktür, pek küçüktür, diye tahtakurusu yavrularını hiç affettiğiniz, öpüp okşadığınız oluyor mu? Görür görmez hemen ezersiniz değil mi? İşte bu da öyle. O, mutlaka gidecek. Boş sözle beni üzmeyiniz. Bir de bundan sonra siz böyle şeylere karışmayınız. Paşanın gevşekliği sizi her şeye burnunuzu sokmaya alıştırdı. Bundan sonra herkes haddini, vazifesini bilecek, bilmeyenlere bildirilecektir.

Hanımın bu pek zalimce sözleri, dördüncü isim olarak bundan otuz sene önce, yirmi beş yaşındayken aldığı

"Nevnihal" namı, Kastamonu'da göz değmesiyle bir afete uğrayıp harap olmaktan korunan cephede bir odası eksik bırakılmış olduğu halde yine tamamı da, eksiği de aynı halde harap olan bazı adı sanı kalmamış evlerin üzerindeki "maşallah" levhası gibi kendisini alaya alan ihtiyar cariyenin kalbini kırdı geçirdi.

Nevnihal ümitsizce kapıdan çıkarken hanım –kendi kendine– "İt itin imrahorudur[1], kapı yoldaşlığı gayreti!" diyerek, Salih'in "küçük beylik", "küçük paşalık" rütbelerinin düşürülüp paşanın evlatlığı sıfatı koparılarak bir köle, bir uşak rütbesine indirildiğini anlattı. Nevnihal de kendi kendine, "İnsan insanın yardımcısıdır. 'Öz evladım gibidir,' deyip de bu sözü el kadar bir kâğıt parçası üzerine yazıp bırakmayan rahmetli paşaya bilmem ne diyeyim?" diye mırıldandı.

Sonsuza kadar adını hürmetle yâd ettirecek şekilde vatanperverce, hamiyetlice bağışları unutmamış olan merhum paşanın Salih'in geleceğini hiç düşünmemiş olması hakikaten ihtimal dışıydı...

11

Nazikter'le Nevnihal, Matmazel Alexandrin de yanlarındayken sütninenin çocuğu Salih'in köye gönderilmesi meselesini tartıştılar.

Mürebbiye, hanımın böyle pek merhametsizce bir muamelede bu kadar acele etmesine şaştı. Paşanın diğer her şeyi düşünüp de, bu çocuk için bir vasiyetname bırakmamış olmasına hayret etti.

Nazikter — Kuru bir küçük paşalık verilerek yedi buçuk yaşına kadar naz ve bolluk içinde büyütüp iyi yaşamaya alıştırdıktan sonra köye göndermek, ihtimal ki seksen yaşına varacak bir çocuğu işkenceyle öldürmek gibidir. Böyle bir çocuk köyde ne yapar? Nasıl yaşar?

Nevnihal — Biz de öyle dedik ama sen onu hanıma anlat anlatabilirsen.

---

1 Sarayda atların bakımı ve yönetimiyle görevli kimse.

Mürebbiye — Kim bilir, belki sonradan vazgeçer, o kadar üstüne varmayınız.

Nazikter ve Nevnihal kalfalarla mürebbiye bu kovulmanın Salih'e nasıl etki edeceğini tahmine başladılar. Sonunda denemeye karar verdiler.

Nazikter Salih'i çağırıp sordu:

— Küçük Paşa, seni köye gönderseler memnun olur musun?

— Kâğıthane[1] köyüne mi?

— Hayır, sütninenin köyüne.

— Oraya göndermezler ki...

— Gönderseler?

— Çok memnun olurum.

— Sen o köyden pek küçük geldin. İyi mi, fena mı bilmezsin ki çok memnun olasın.

— Hiç köy fena olur mu? Geçende Kâmil Ağa söylüyordu. Orada bulutlara kadar yüksek dağlar, sürü sürü koyunlar, kuzular, keçiler, kırmızı kanatlı kelebekler, git git tükenmez yeşil kırlar, beyaz köpüklü çaylar varmış.

— Orada anneni de babanı da göreceksin.

— Benim annem babam yok ki.

— Sütnineyle kocasını diyecektim.

— Ben onları sevmem, köyü severim.

— İstersen şimdi hanımefendiye yalvaralım, sana izin versin de biraz o dağlarda, kırlarda koş, eğlen; istersen hep oyuncakları falanı da birlikte götür. Çayırların üstünde, ağaçların altında oynar, köy çocuklarını alık alık baktırıp eğlenirsin, nasıl, hanıma söyleyelim mi?

— Söyleyiniz.

Gerçekten Salih dağları, kırları pek severdi. Gezinti için genellikle gittikleri Kâğıthane'den dönüşlerinde arabaya zorla bindirilir, Şişli'ye kadar ağlardı.

Çocuğun bu kalıcı sürgünden –sanıldığı gibi– üzgün olmayacağının bu şekilde ispatı bu üç hayırsever, yufka yürekli

---

1 Özellikle ilkbahar mevsiminde gidilen Kâğıthane, o dönem İstanbul'unda halkın rağbet ettiği eğlence yerlerinin başında gelirdi. Çok sevilen bir mesire olmanın yanı sıra resmi ziyafetler, toplantılar ve düğünler de düzenlenirdi.

kadını biraz avuttu. Salih'in kovulmasıyla Alexandrin'e de yol verilmesi gerekmeyeceğini kendisi de, Nazikter ve Nevnihal de bilirlerdi.

Çünkü mürebbiye Salih'ten çok hanımı eğitiyor, onun en ince, en önemli işlerine yarıyordu.

Naime Hanım süse, elbiseye dair her şeyin modasını ancak matmazelin bilgisi ve zevkinin güzelliği aracılığıyla takip edip, ondan öğrendiği şeylerle emsallerinin çoğuna üstün geliyordu.

Beyoğlu'ndan alınan her şey mürebbiyenin aracılığıyla bulunur, onun zevkiyle seçilirdi. Hanım önceleri saçlarını ancak bir iki türlü düzeltebilirken şimdi sayısız şekle koymayı öğrenmiş, Avrupa kadınlarına özgü süslenme tarzında hayli yetenek kazanmıştı.

Hanımefendinin Salih'i niçin sevmediğini, neden bu kadar can düşmanı kesildiğini Alexandrin bilmez, anlayamaz, hatta yıllarca beyin patlatıp düşünse yine bulamazdı.

Bu haksızlık bilmecesini çözmek için mürebbiyenin, bütün bilgisinden uzaklaşarak Naime Hanım gibi şöyle yalnız biraz okuyup yazmakla katmerli cahillikten kurtulmuş bir bilgisiz olduğu kadar güzelliğiyle gururlanan bir kadının duyguları kesinlikle tahmin edilemeyen dimağının içine girmesi gerekir.

Nazikter, hanımın sır kâtibi, hislerinin yegâne tercümanı olmasa, dikkate çarpan bazı ani gelişmelerle her haline vâkıf olmasa o da bu bilmeceyi çözemezdi.

Nevnihal bile bu kadar senedir bu tür hanımlar içinde yaşadığı halde, Naime Hanım'ın Salih'e neden bu kadar can düşmanı olduğunu bir türlü anlayamıyordu.

Hanımefendinin senelerden beri doğurmak isteyip de bir çaresini bularak doğuramadığı asil çocuğun konakta, baba kucağında ve bir sürü cariyelerin kolları üzerindeki özel makamını Salih'in zapt ve işgal etmesi ve bu kabahatin üstüne bir de yedi senedir, "Hanımefendi kısırdır, hanımefendi kısırdır," diye bir vücut dili tellalı gibi göz önünde dolaşmasının ne kadar affedilemez bir suç olduğunu akılla, akla uygun

delillerle düşünmeye ve hükmetmeye alışmış olan mürebbiye nasıl anlayabilirdi? Matmazel, hanımın düşmanlığının ne kadar aptalca bir sanıdan ortaya çıktığını bilmemekle beraber, hiçbir makul sebebinin olması düşünülemeyen bu gaddarca davranışından dolayı hanımdan fena halde soğudu.

Salih'in hareket gününe kadar konakta kalıp kalamayacağını Nazikter aracılığıyla hanıma sordu.

Mürebbiyenin bu hürriyetini, hele insanlığa, vicdana aykırı bir hal ve hareket gördüğü yer neresi olursa olsun oradan uzaklaşmak için hürriyetini kullanmakta bu kadar acele etmesinin, bu iki eski esirin yaralı kalplerinde ne kadar ateşli gıpta hisleri uyandırdığını söylemeye gerek yoktur. Bütün ömürlerinin baharını iradesiz, ellerinde olmadan ve doğal olarak tatsız, lezzetsiz, daha doğrusu acı, zehirli duygularla yalnız başkaları için yaşamış, güzelliklerine, sağlıklarına yalnız başkalarının zevki, çıkarı için dikkat edilmiş bedbaht varlıklar! Hangi kirli ellerin dokunacağı, nasıl çürümüş burunlarla koklanacağı bilinmeden daha tomurcuk halindeyken koparılıp satılmış, elden ele, çiçeklikten çiçekliğe geçe geçe solmuş, buruşmuş çiçekler! Gerçek esaretten hayli zaman önce azat edilmiş oldukları halde kimsesizlik zorunluluğundan çok vefakâr olmak gayretiyle bu konağa kırılmaz zincirlerle bağlı yine esir, daima esir biçareler! Doğuştan esir olarak geldikleri dünyada daima cariye, daima esir parçası denerek yaşayacak, hor görülmüş esirler olarak ölüp gidecekler.

Naime Hanım mürebbiyeyi yanına çağırarak Salih'in mürebbiyesi değil kendisinin öğretmeni, kıymetli bir dostu olduğunu söyledi.

Alexandrin geldikten bir süre sonra paşa taşraya gittiği gibi taşradan, sürüldüğü yoldan dönüşünden ölümüne kadar geçen süreyi de bu hastalığın götüreceğini kesinlikle bildiği öteki dünyanın hurileri, melekleri de gelse yüzlerine bakmak istemeyecek, bakamayacak kadar sıkıntı ve acıyla geçirdiğinden Naime Hanım matmazelin süse dair güzel seçimlerinden istediği gibi faydalanamamıştı. Mürebbiye asıl bundan sonra işe yarayacaktı. Hanıma hangi rengin, hangi

biçimin daha iyi yakıştığını o gayet iyi tayin eder, görüşü ve seçimine kimse itiraz edemezdi.

Kısacası Alexandrin, hanımın konuşan, düzelten canlı bir aynasıydı.

Salih ağustosun yirmi sekizinci cuma günü sabahında Haydarpaşa'dan hareket edecek tren katarına bindirilecekti.

Sabah erkenden trene yetişebilmek için pek erken kalkması gerekeceğinden perşembe akşamında Kâmil Ağa ve Alexandrin'le Haydarpaşa'ya geçtiler. Kâmil Ağa eski istasyon gazinosunun karşısındaki köşede bulunan kahvehanenin üstündeki karmakarışık küçük odada, Alexandrin'le Salih de Haydarpaşa'nın hamam sokağında Alexandrin'in bir akrabasının evinde geceyi geçirdiler.

Salih adeta Kâğıthane gezintilerine benzer bir mutluluk duygusuyla konaktan çıkacaktı. Yazık ki, sanki Salih'in sonsuza dek ayrıldığını hissederek, "Beni de birlikte götür," der gibi çocuğu daha fazla sevgiyle takibe başlayan Kartopu'nu götürmek istedi. Hanımın bu köpeği kimseye vermeyeceği bilinmekle beraber, bunun hanıma söylenmesini, söz söylerken ilerisini gerisini pek de düşünmeyen Şirin Dadı'ya yüklemişlerdi.

Şirin, "İsteyenin bir yüzü, vermeyenin iki yüzü kara. Gider söylerim, ne olur?" dedi.

Gitti, söyledi. Dadının yüzü daha fazla kararacağı yerde biraz rengi kaçmış, ağarmış gibi döndü. Hiddetinden gözü fırıl fırıl dönüyor, kalın dudağını beyaz dişleriyle ısırıyor gibi emiyordu.

Nazikter Kalfa, "Nasıl dadı, bir yüz mü, iki yüz mü?" diye sordu.

Şirin, yanında Kartopu'yla beraber Salih'in de arkalarında, kapı arasında bulunduğuna dikkat etmeyerek, "Söyledim. Mübarek yürek değil ha bir taş, ha bir demir. 'A, bu ne kadar şımarık piç! Aklına geleni istiyor. Konakta bir tanecik yoldaşım, eğlencem var, o da Kartopu'dur. Onu babam mezardan kalkıp gelse ona bile vermem. Hem de Salih kendisi için ekmek bulsun da köpeği ondan sonra istesin,' dedi. Bu

konakta ak, kara hiçbirimiz bir köpek yavrusunun yerini tutamıyoruz da daha ne için burada duruyoruz bilmem?"

Salih bu konuşmayı işiterek kederlendiği gibi veda için eteği öptürüldüğü sırada hanımın, "Haydi, rabbim selamet versin! Fakat ileride köyden usanıp da eski çarıklarını sürüyerek sakın bir daha buraya geleyim deme; bu konağı unut. Baban anan gibi bir köylü olmaya çalış!" diye zalimce uyarılarıyla bütün bütün gönlü kırılmıştı.

Küçük köpek, küçük Salih'ten çok daha kıymetliydi. Çünkü birisi köpek yavrusu, parayla alınır satılır; diğeri hür bir insanoğlu, kaç para eder? Her ne kadar Kartopu da ara sıra paşanın kucağına atlayarak hayali çocuğunun makamını Salih'ten fazla kirletegelmişse de, onun konaktaki varlığı hiçbir zaman, "Hanımefendi kısırdır, hanımefendi kısırdır," diye bir vücut diliyle bağırmamıştı. Salih'in bir it eniği kadar sevgiye erişemediğine Nevnihal de, Nazikter de şaşmış, hele Şirin Dadı, "Amanın aklım oynayacak," diye hayretten hayrete düşmüşse de; mürebbiye açlıktan can çekişen fukaraya on para vermeyecek kadar insanlık duygularından nasibini almamış bir Avrupalı kadının, ölen köpeği için bahçesi içinde, güller çiçekler arasında mermerden şatafatlı bir mezar, tunçtan bir heykel yaptırdığını bildiğinden, Naime Hanım'ı o yaradılışta bir mahluk sayarak şaşırmaya gerek görmemiş; yalnız yüz güzelliğiyle ahlak çirkinliğinin bu kadar mükemmelce bir araya gelmesindeki yaradılış garipliğini dikkate değer görmüştü.

İkinci Bölüm

1

Haydarpaşa'da, geceyi deniz kenarında geçirmekten nezleye tutulmuş gibi pek erken hırıltılarla nefes almaya, öksürmeye, aksırmaya başlayan lokomotifin sürüklemeye hazırlandığı katarın üçüncü sınıf vagonlarından birine bizim eski Küçük Paşa'yla Bekir ve Mahmut isminde iki hasta asker girmişlerdi. Salih'in eski bir Frenk halısı parçasına sarılan yatak takımıyla fare tüyü renginde bir astar üzerine siyah demir çemberler geçirilip sarı pullar, sarı başlı çiviler çakılmış olan büyücek sandığı eşya vagonuna teslim edildi.

Matmazel Alexandrin Bujiye tren memurlarından bir ikisini bulup Salih'i gözetmelerini insaniyet namına rica etti.

Kâmil Ağa ikinci çandan sonra vagonun penceresine yanaşıp Salih'e, "Sakın bir süre sonra buraya gelmeye kalkışma. Hanımefendi seni istemiyor, gelirsen sokak ortalarında kalırsın. Sen, 'Köye gitmeyi ben istedim,' diyorsun. Halbuki öyle değil, sen istesen de, istemesen de hanım seni savacaktı. Bu sözlerimi unutma, e mi?" demekle bir insanlık görevini yerine getirdiğine inanarak yüreğini rahatlattı.

Salih, masumca hüzünlü bir tavırla, "Ben de gelmem, hiç gelmem; hanımefendiyi sevmem ki geleyim," cevabıyla yetinerek içeriye çekildi.

Üçüncü kampananın hüzünlendiren gürültüsünün ardından lokomotif düdüğünü öttürdü, Salih pencereden ba-

şını çıkarıp taklit etti, vagonlar sarsıldı, Kâmil Ağa sırıttı, Alexandrin mendilini sallamaya başladı, Salih feshedilmiş askerlik sıfatına özgü püsküllü fesini çıkarıp karşılık verdi, on beş vagonun pencerelerinden birer ikişer çıkan başlar Salih'le Alexandrin'in birbirini görebilmelerine pek çabuk engel oldu...

Tren Haydarpaşa istasyonundan biraz uzaklaştıktan sonra Salih o tarafa bir daha dönüp bakmadı.

Paşa merhumu düşündü. O sağ olmayınca İstanbul neye yarar? Şimdi Salih'e göre İstanbul demek hanımefendi demekti. Hanımefendiyi düşündükçe şu Kartopu'nu bile seven hanımın kendisini niçin sevmediğini bir türlü anlayamıyor, "Varsın sevmesin, ben de onu sevmem," diyordu.

Konaktan çıkarken Naziktеr, Nevnihal kalfalarla, Şirin Dadı, hatta kapıcı Abdi Ağa bile ağlamışlardı. Bunlar niçin ağlıyorlardı? Bunu Salih nasıl anlasın? Konağın büyük paşası öldü, mezara gitti, bir daha gelmez, küçük paşası köye gidiyor bir daha gelmeyecek. Konak sonsuza kadar paşasız kalacak...

Salih konağı hatırlamasından bile hanımefendinin haberdar olacağını sanıyor gibi hatırlamamaya çalıştıkça, bunaltıcı konak hanımefendisiyle, Kartopu'yla beraber gözünün önüne geliyordu. Çocuğun mini mini kalbini yakan bu ateşli hatıralar Feneryolu'na kadar alevlenip, orada geçici olarak söndü.

Dördüncü istasyona ulaştıklarında, "Erenköy, Erenköy" diye bağıran bir ses Salih'in zihninin meşguliyetini değiştirdi. Erenköy! Demek bu da bir köy; kendisinin de bir köyü var, oraya gidiyor. Salih o köyün Ali ve sütnineden başka sahipleri, sakinleri bulunduğunu hiç düşünmüyordu. Daima sütninenin köyü dendiğine bakılırsa kendisi oranın tek sahibi, tek hâkimi gibi olacak, Kâmil Ağa'nın her zaman söylediği gibi tepeleri bulutlara erişen dağların eteklerinde başlayıp gözün görebildiği kadar uzayan yeşil tarlaların kıyılarında, ulu ağaçların altında, beyaz köpüklü, berrak sulu çayların kenarlarında gezecek, zıp zıp sıçrayan, arka ayakları üzeri-

ne kalkıp birbiriyle oynaşan uzun kulaklı keçi yavrularını seyredecek, ürkütecek; çiçekten çiçeğe konup uçan beyaz, kırmızı, sarı kelebekleri kovalayacak.

Vagon penceresinden başını çıkardıkça, yüzünü okşayan serin rüzgârlar sanki mutlaka o dağlardan aşarak, yeşil tarlaları dalgalandırarak, kır çiçeklerini sallayıp kelebekler uçurarak, keçi yavrularının tüylerini tersine yatırarak geliyor gibi hoşnut oluyordu.

İsim olarak sütninenin köyüyle denk olan Erenköy'ü Salih tam bir dikkatle seyrediyor, gitmekte olduğu köyün Kâmil Ağa'nın pek kabataslak tarifleriyle zihnindeki resme işlenen kararsız şekilleriyle karşılaştırıyordu. Erenköy öyle değil, ne Kâmil Ağa'nın dediği gibi tepesi bulutlara karışmış yüksek dağları, ne ulu ağaçları, yeğin (seri) akan çayları, ne karınca gibi kaynayan hayvan sürüleri var; bir şey yok.

Şimendifer seyahati her çocuk gibi Salih'i de pek memnun ediyordu. Vagonun bir tarafından öbür tarafına, pencereden pencereye koşa koşa, geçilen dağları, dereleri, demir köprüleri seyrede ede Eskişehir istasyonuna vardılar.

Tren memurlarının himayelerinin göstergesi olarak çocuk oldukça düzgün bir otele indirildi. Üzerindeki mirliva üniformasına layık hürmetlere erişti. Vagonun sarsıntısıyla hiç hissetmeden pek yorulduğu için daha sofra başında uyuklamaya, başı bükülerek püskülü ön tarafta sallanmaya başlayan Küçük Paşa, sabaha karşı kaldırılıp istasyona uykuyla uyanıklık arasında denecek bir halde otel garsonlarından birinin sırtında taşındı.

Salih, bir yandan köye yaklaşılmakta olmasından sevinçli, bir yandan pek hoşlandığı şimendifer seyahatinin bu akşam son bulacağından kederliydi.

Zaten güzergâhta dünkü gibi izlemeye değer manzaralar da yoktu. Akşamdan sonra vardıkları şehir merkezinden, Salih yalnız istasyondan –otel isminden başka bir yeniliği olmayıp her haliyle bilinen eski hanlardan biri olan– misafirhaneye kadar, yön gösteren bir çeşit sarı işaret gibi dikilen belediye fenerlerinin önceki karanlığını kaldıramadıkları

tozlu sokaklardan başka bir şey göremediği için biz de bahsetmeyeceğiz.

"Vatan özlemi" manevi hastalıkları, vücutlarını kırıp geçiren fiziksel hastalıklarına galip gelen iki asker neferinin İstanbul'dan hareketten önce, hatta aylarca önce yaptıkları seyahat programına göre, misafirhaneye ulaşır ulaşmaz ilk iş olarak kiraladıkları yük arabasına ertesi gün tan yerinin ağarmasıyla binip hareket ettiler.

Tam dört gün süren araba yolculuğu Salih'e dört senelik bir kürek mahkûmluğu kadar uzun göründü.

Akşamları dinlenmek için indikleri köylerde, bir tür seyyar işkence aleti demek olan arabadaki rahatsızlığa rahmet okutacak kadar acı çekiyordu.

Senelerden beri ocaklarında tezek, ot kökleri yakıla yakıla bunların dumanlarına ait kokular sonsuza kadar çıkmayacak kadar taşına, toprağına, üzerlerini örten ağaç ve çalı çırpıya sinmiş, bütün taşları ve odunları ziftlenmiş gibi siyahlanmış köy odalarının her zamanki sakinleri olan yaşlanmış bitler, pireler; yalnız böyle yaysız, her tarafı kağşamış[1] yük arabaları içinde büzülerek, çarpıla çarpıla bütün vücutları pirelenerek kımıldanmaya mecalleri kalmayan yorgun yolcuların tahammül edebildikleri kadar rahatsız ediyordu.

Bu yolda karşılaşılan sıkıntı ve eziyetlere ancak çocukluğa özgü bir kayıtsızlıkla katlanmakta olan Salih, kurtlanmalarına engel olmak için içlerine katran dökülen kuyuların acı sularıyla kederlendikçe, İstanbul konağındaki yatak odasının bardağı kapak görevini de yerine getiren küçük sürahisini içindeki Karakulak suyuyla parlatıyor gibi hayal ederek içini çekiyor; bereket versin, Kâmil Ağa'nın anlattığı gibi köydeki beyaz köpüklü çayın ruh okşayan nağmesini işitiyor gibi bir hayal hissiyle teselli oluyordu. Bu kuyuların sularından her yudum aldığında, "Bir daha içmem," dediği halde, bütün gün ateş gibi sıcak tozlarla dolu bir havayı teneffüs ede ede dili boğazı kuruyup dudakları birbirine ya-

---

1 Kağşamak: Eskimek, dağılmaya yüz tutmak.

pışmaya başlayınca yine bu katranlı suyla susuzluğunu dindirmeye mecbur kalıyordu.

Bütün bu sıkıntı ve eziyetlere karşı zavallı çocuğun tek dayandığı destek, tahammül ve sabrının sermayesi olan köyün, o bir türlü yaklaşılamayan cennetin serabıydı.

Dördüncü gün, günbatımından sonra liva merkezi olan ... kasabasının kenarına ulaştılar. Uzaktan görünüşü güzel olan bu kasabada birer bela selinin yolu gibi bozuk kaldırımlar üzerinde tekerlekleri pek güç dönen, hayır, seken, sıçrayan, atlayan araba içinde üç başla arabacının sırtı birbirine ve arabanın yanlarına, kaba hasır örtülen tavan çemberlerine çarpıla çarpıla buldukları bir hana sokulup geceyi geçirdiler.

Sütninenin köyü buraya beş altı saatten daha uzak olmadığı için iki asker yalnız iki hayvan kiralamakta acele edip harekette ağır davrandılar. Çarşıya gidip hediyelik bazı ufak tefek satın aldılar. Öğleye doğru beygirlerden birine Salih'le Mahmut bindi, diğerine Bekir'le Salih'in yatağı, sandığı yüklendi, hareket ettiler.

Siyah bir eşeğe binen kiracı[1] Recep de bunları takip etti. Yalnız iki asker değil, Salih de iki gündür rahatsızdı. Fakat yolculuğun sıkıntıları sürdükçe bir mutluluk ve rahat sarayı gibi daha şiddetli arzularla tasavvur edilen köyün her an birer süslü şekilde canlanan hayalleriyle uğraşmaktan kendi vücudunu dinlemeye, rahatsızlığını anlamaya vakit bulamıyordu.

2

Küçük Paşa'nın küçük karavanı genellikle siyah taşlardan oluşan dağların, derelerin geçmesi zor ve birçok yerlerde tehlikeli uçurumlara tırmanan patikalarından geçerek ve daima yükselerek üç dört saat kadar yol almıştı. Çoğu yangın, zelzele, savaş gibi yıkıcı belalar geçirip terk edilmiş, bir daha içine insan girmemiş, taşına, toprağına insan eli dokunmamış kadar harap, ıssız birkaç köyün içinden, kenarından geçtiler.

---

1 Eskiden binek veya yük arabası kiraya veren kişilere denirdi.

Her adımda bir başka türlü tehlikeye, mahvolmaya maruz kaldığımız hayat geçidi kadar tehlikesi bulunan bu yollardan geçmek, Küçük Paşa'yı pek fazla korkuttuğundan, "Yürüyeceğim, indiriniz, indiriniz, başım dönüyor, korkuyorum," diye hayvan üzerinden inmek istiyor; kiracı Recep, "Az kaldı paşam, korhma bişey yoh, doru beygir seni düşürmez, yelesinden sıhı dut," diye avutuyordu. Salih ısrar etti. Recep, "İstersen gel, gülüke (eşek) bin, pek dölek (rahat) yürür; ayahları da sağlamdır; ne tükezir ne kapanır, yalnız bağrına dürteyim deme, sen ona kuş yelki (tüyü) gibi yeğni (hafif) gelin, kıç atar düşürür," dedi.

Salih bir süre de eşeğe bindi. Kiracı Recep eşeğin sağrısına ara sıra bir yumruk indirerek yengeç gibi yan yan yürütmeyi unutmamakla beraber asker Mahmut'a dönerek:

— Bu eski yollar böyle çetin, ama yeni yapılanlar da bişey değil; hele biraz yağmur yağdı mı, sen ol da üstüne ayah bas! Ağzına mı düşmüş; yüklü beygir kannına kadar çamura batar; gömülür. Bence bu dar, sarp çığırlar o geniş yollardan, geçilmez gömüklerden (batak) iyidir. Yol geniş, ne faydası var? Üstünde hora tepecek değiliz ya, hayvan ancah avuç içi kadar yere basarah gider. Sen bana o kadar olsun kuru, sağlam, düz bir yol yap; başka bişey istemem. Ama diyeceksin ki, "Araba da var, kanı da var", bu gömükler onlara hiç yaramıyor. Ötüğün (öteki gün) üç beygir koşulu, demir yüklü bir macir (muhacir) arabası koca yolun ortasında batağa gömülüp kalmasın mı? Sen olsan ne yapan? At, eşşek değil ki kuyruğundan dutup çeke çeke çıharan. Araba da, hayvanlar da bir saat kadar batahta kaldıhtan soğna arabayı bir köyden getirilen iki camızla (manda) zor çıhardılar. Bahar gelir, güz gelir, muhtar kapıya dayanır; hadi babam zorunlu işçiliğe! Sürü sürü fakir fukara toplanır, yola düşer; ver babam avuç avuç bedel parası. Bunlar ne oluyor, bilinmez; ha bi Ali sırrı, arı sırrı![1] Ağnaşılmaz ki... Fakir fukaraya

1 Ali sırrı arı sırrı: Ali'nin (Hz.) ve arının sırlarının bilinmezliğinden hareketle anlaşılmaz, akıl sır ermez durumlar için kullanılan bir deyim.

yazıh; onlar dağda, kırda, yazıda, yabanda sıcakta soğukta çalışarah, yağmurda, yağışta açılıda yatarah işler. Daş kırar, torpak daşır; zabi, zıbyan (çoluk çocuk) evde aç esner; yine bişey olmuyor...

Asker Mahmut kiracının sözünü keserek:

— İrecep Ağa, burada demir yüklü bir araba yahut saman kağnısı çamura batmış ne olur? Kıyamet kopmaz. Er geç çıharırlar; lakin biz muharebeye giderken Urumeli'de öyle yollar, öyle çimendüferler gördük ki söylesem inanman.

— Söyle, söyle inanırın. Halep oradaysa arşını burada. Söyle bahıyım onlar ne şekilmiş?

— Oradaki yolların batahlarına saman kağnısı değil, top arabası batıyordu. Bi kere asker ol, kumandan ol ondan soğna utanmazsan düşmana yalvar ki sen top arabasını batahtan çıkarmanın yolunu buluncaya kadar o beklesin, hududu geçmesin. Hiç olur mu? Muharebeye giderken bizi Tekirdağ'ına çıhardılar, Muratlı'dan çimendüfere bindik. Elli kadar vagonu yalnız bir makine dumanlarını savurarah çekdi, götürdü. Ferecik'e vardıh; ne bahan, orası istasyon değil, ha bi ordugah, ha bi panayır. Her gelen orada yığılmış, kalmış; ağnayabilirsen ağna. Orada çimendüferi bir yohuşa tırmandırmışlar; bir önünden, bir arhasından, zebella gibi iki nikolatof (lokomotif) koşulduğu halde on beş vagonu sürükleyemiyorlardı; zorlattıhca makineler yorgun camız gibi ikiliyor; kötü kötü solumaya başlıyor; ya yerinde sayıp yol almıyor yahut zincirleri kırarah daima arha arha ahıra kaçan harın beygir gibi gerisin geriye istasyona geliyordu. Bir miralay çıhtı: "Canım, Dedeağaç'ın denizinde düşman gemileri yoh, oradan geçelim; burada boşuna bekleyip durmayalım. Hayvanlar açlıhtan birbirinin kuyruğunu yiyor; kumpanya beş yüz kuruşluk kavunları kapalı vagonlarda taşıdığı halde bizim semersiz, palansız, çulsuz hayvanları üstü açık vagonlara dolduruyor; sırtlarına kırağı yağan hayvanlar dayanamayıp ölüyor" diye bar bar bağırdı; vakat (fakat) dinleyen, kulağ asan kim? Orada üç gün

bekledik; bizi beşer onar vagonla taşıdılar.[1] Muharebeye böyle mi gidilir?

Recep:

— Gidilmez emme nöğüreceksin? Sebeplerinin gözü kör olsun... Bizim buralarda yeni yapılan yollara aldanıp gitmek, pek oynah bir karı arhasına uymaya benzer; insan emniyet edemez ki; giden giden bir de bahan ki önüne bir dere çıhıp yolunu kesmiş! Bir köprü ilazım; bunu mühendiz de ağnamış, bir köprüye başlamış; iki başı yapılmış, ortasının tahtaları döşenmemiş yahut ortası yapılıp iki baş bayırından biri yapılmamış; ne çıhılır, ne inilir. Bir yerde yeni yol var mı? Yolu bilmeyenleri üstünden değil, sağından solundan gitmek şartıyla çok dolaştırır emme er geç varır, konah yerini şaşırmaz bir kılağuzdur. Âdem babamızın ayağı, Ali efendimizin düldülünün dınnağı (tırnağı) dohanmış olan bu eski yollar dağlıkdır, daşlıkdır. Emme hayvanın ayağı sağlam mı, korhma sür git, ne çamır var ne gömük!

Yapılan yolların, köprülerin keşiflerine; keşiflerin gereğince yapıldığına şahitlik eden geçici ve kesin raporlarına ve –o zamanlarda bazı vilayetlerce âdet olduğu şekilde– ölçümleri kilometre değil, metre hesabıyla ilan edilen tamirat ve inşaata bakılırsa memleketimizde yolsuzluktan şikâyete kimsenin hakkının olmaması gerekir. Önceki devir biraz daha devam etse yol inşaat ve tamiratı ölçümlerinde, mesela on kilometre denecek yerde, "bir milyon santimetre veya parmak yol yapıldı," dendiğini de görecek, işitecek...

---

1 Bu hattın geçici ve son kabulüne görevli olan heyetleri mükemmel büfeli birer salonda taşıyan özel trenler gece gündüz demeyerek saatte kırk kilometre süratle geçmiş ve geçtiği yerlerin hükümetleri değil, o hattın komiseri bile bu şimşek gibi geliş gidişle, bu kontrol edilmeyen kabullerden haberdar olamamıştı. Bu şimşek hızıyla geçen heyet gündüz geçmiş olsaydı, kısa bir süre sonra asker taşıyan trenlerin uğradıkları gözle görülen kazaların bir iki baygın göze olsun rastlama ihtimali vardı. (Kilometre başına on beş bin frank hesabıyla) Teminat verilmekte olan birleşme hattının bu kırk kilometrelik kısmında yani Ferecik-Baduma şubesinde trenler daima boş gelip gider. Asker sevkiyatı için gerektiğinde ona da yaramadığı tecrübeyle sabit olduğundan galiba binde yirmi beşten fazla olan eğimi düzeltilerek ihtiyaç anında geçmişteki üzücü olaylar tekrarlanmasa fena olmaz. (Yazarın notu)

Anadolu'da, Rumeli'de, her nerede şose yapılmışsa orada yolların çoğunda güya güzergâha yakın yerlerde sağlam taş veya kum bulunmadığından bahsedilerek uzak yerlerden taşınmak üzere bunlar için pek fahiş masraflar kabul edilmiş olduğu halde; yine yolun iki tarafında kazılan hendeklerden her ne çıkmışsa yol üzerine atılıp eksiği hendek dışından toparlandığı için, bu şoselerin üzerinden balonla seyahat edilse, bütün kısımları bukalemun yaradılışında birer büyük yılan gibi daima iki tarafındaki arazinin renkleriyle renkten renge girerek uzanıp gittiklerinin görüleceğine şüphe yoktur.

İşi yolla olduğu için yollara, köprülere dair söz söylemeye hakkı olan kiracı Recep Ağa başka vilayetlerin yollarında, üstünden değil altından, suyolundan geçildiği halde yine geçiş vergisi alınan köprüler; atıyla, arabasıyla nehirlere dalarak geçenlerden de para alan geçit kayıkları bulunduğunu bilse, bu gibi araç ve geçit zalimleri olsun bulunmayan bu vilayetin "enli gömük" dediği yollarını yüceltip, tamamlanmamış oldukları halde harap olan köprülerinin gözlerini hürmetle öperdi.

Bizim yolcuların bir iki saat önce tesadüf ettikleri bir sürü zorunlu işçinin, daha önce inşa edilip keşfine uygun yapıldığı teknik memurlar taraflarından onaylandıktan sonra müteahhitine parası tamamen verilmiş olan bir köprüyü, sabit olan fahiş hatasından dolayı yıkmak için gönderildikleri, köylülerin "Baharın yapdıh, şindi de yıhmağa gidiyoruh," diye gülmelerinden anlaşılmıştı.

Yalnız böyle köprüler değil, senelerce dağları yararak yapılan yetmiş seksen kilometrelik, –özel ölçü aletiyle– yetmiş seksen bin metre veya kullanımına ramak kalan ölçüyle yetmiş seksen milyon santimetrelik yolların güzergâhı yanlış belirlenmiş olduğu için tamamen terk edilerek başka bir güzergâh belirlenmesiyle yeniden bir yol yapmaya teşebbüs edilmesi gibi bayındırlığın gariplikleri yahut zararlı acayiplikleri sayılamayacak kadar çoktur.

Küçük Paşa, sütninesi Selime'yle eşi Ali'yi ancak bu köy sebebiyle, yalnız orada bulundukları için hatırlıyordu. Sayı-

sız defa görünüşünü hatta pek çok gülünç sözlerini Nevnihal, Nazikter kalfalardan, Şirin Dadı'dan işittiği annesi için köy hayali kadar olsun özel bir şekil canlandırmanıştı.

Salih'e göre Selime ve Ali araziyle alınıp satılan ortaçağ rençperleri gibiydi. Geçtiği, gördüğü adı sanı kalmamış ıssız köylere de "köy" denildiği için Salih'in kendi köyü hakkındaki iyi düşüncesi çatlak bir kaba konan sıvı gibi sızıp tükenmeli, er geç yerini gecenin karanlığına bırakacak olan şaşaalı bir günbatımı tablosu gibi sönmeli, hayali köyün yüksek dağları alçalmalı, ulu ağaçları küçülmeli, –Kâmil Ağa'nın tarif ettiği şekilde– göz alabildiği kadar yeşil tarlaları kuru, uzun bir çöl manzarası almalı, rengârenk kır çiçekleri deve dikenlerine, renk renk kelebekler bıktırıcı karasineklere, arka ayakları üzerine kalkıp birbirleriyle oynaşan uzun kulaklı, daima hareketli mini mini kuyruklu, şen, şuh keçi yavruları, yattıkları yerde boynuzlarıyla sırtını kaşıyan uyuz keçilere dönüşmeliydi; dönüşmedi.

Küçük Paşa, düzlem haritalarının doğusunda da, batısında da görülen Bering Boğazı, karada ve suda yaşayan yüzer-gezer canlılar, yaprak dökmeyen ağaçlar gibi her yerde, her mevsimde aynı şekil, aynı manzara, aynı mutlulukla yaşayan yaradılışından bereketli, kaderinden mutlu paşalardan olmamakla beraber, isterse bütün yaratılanları kendi oyuncakları farz edebilmekte engelle karşılaşmayan bir çocuktur.

Yıkık ve harap eserler sergisi zannedilecek kadar her çeşit adı sanı silinmiş şekillerin yok oluşunu bir araya getiren bütün köyler ne olursa olsun, bunlara dayanarak sütninenin köyü hakkındaki hayallere saldırmaya, güzel düşünceleri engellemeye hakkı yoktur.

Gördüğü köylerin hiçbirini beğenmeyerek geçen Salih, kendi köyüne hayali bakışını yöneltince, onu çok düz bir göz merceği arkasından bakıyor gibi gözüne yaklaşan renkler arasında, şen ve bayındır görüyordu.

Bu gönül okşayan hayal, acımasız gerçekle karşı karşıya gelmedikçe bozulmayacak, bu aldatıcı serap, mevkiine varılmayınca ortadan kalkmayacak vesselam.

Bizim yolcular saat ona doğru toprağı taşına üstün gelen ve birinci kısmın ilk bölümünde tasvir edilmiş olan ovaya bakan küçük bir dağın tepesine ulaştılar.

Açık, koyu, işlenmiş veya metruk toprak renklerinin hemen her türlüsü; nadiren açık, koyu yeşil, sarı, eflatuni renklerde büyük, küçük çeşitli şekillerdeki tarlalarıyla göze hoş gelen havza, yeryüzünde bitkisel hayatın başladığı devirlerden beri değilse bile, sakinleri ziraata başladıkları zamanlardan beri arpa, buğday, çavdar ekile ekile artık bunlardan bıkmış, usanmış gibi bıkkın bir tavırla serilip yatıyor; toprağının her zerresinde bir yenilenme arzusu karıncalanıyor, her tarafı bir alışkanlıkla, istemeden yeşeriyor gibi görünüyordu.

Bu havzayı çevreleyen dağların eteklerinde, böğürlerinde birçok küçük köy göründüğü gibi, havzanın ortalarında yüksek, büyük mabetleriyle gururlu bir şekilde varlığını ilan eden hayli büyük köyler de vardı.

Bu köyleri renkleri değişmiş birer şerit gibi birbirine bağlayan yolların üçü dördü, bazen daha fazlası birleşerek üzerine basılmış büyük bir örümcek gibi görünen yerlerden bazılarında bulunan kuyuların uzun direkleri görülüyor, daha yakındakilerin zincirleri bir örümcek teli kadar ince ve hayal meyal seçiliyordu.

Köylerin yakınındaki yollar üzerinde sabit gibi görünen; bir süre sonra dikkat edilirse yer değiştirdikleri anlaşılan iki tekerlekli herkesçe bilinen kağnıların dingil sesleri, bu çekilmez belaları bilinmeyen zamanlardan beri sürükleyen zavallı öküzlerin sıkıntı iniltisi gibi işitiliyordu. Bu yollardan ayrılıp bir tevekkülle tek kalarak yüksek dağların çıplak böğürlerinde eğriler çizerek kaybolan patikaların üzerinde ve köylerin etrafında oluşan toz kasırgaları, bu kağnılara hareket ve sürat eğitimi yaptırmak ister gibi önlerinde, arkalarında döne döne sağa sola gezintiler yaptıktan sonra kayboluyordu.

Kasırgaları ilk defa gören Küçük Paşa bunların ne olduğunu sordu; eşeği üzerinde yan oturan kiracı Recep, "Şeytanlar düğün yapıyor paşam," dedi.

Etrafı beyaz minareli camilerle çevrili, ortası büyük mabetlerle donatılmış olan bu sahada böyle pervasız düğün yapmanın değil, içinden bile geçmenin şeytanların haddine düşmediğini hatırlatarak, bilgisiyle gururlanan kiracının malumatını düzelten olmadı.

Salih'in köyün hayaliyle; kiracının arkadan, yandan zayıf hayvanlarını muayeneyle meşgul oldukları; asker Bekir'in, harap evlerinde kendisini bekleyen nişanlısına direği yıkılmış mosmor burnuyla ne kadar fena görüneceğini; nefer Mahmut'un, bu zayıf kollarıyla genç eşi Sele'yi (Zeliha) nasıl kucaklayacağını düşündükleri; eşeğin fazlaca ilerleyen semerin, omzundaki yaraya mümkün oldukça daha az sürtmesi için başını –burnu yere değecek kadar– indirerek; beygirlerin kapana kapana derileri defalarca yüzülüp beyaz tüyler gelen, –özel tabiriyle– aynaları açılan diz kapaklarının üzerine sakınmayla yüklenerek yavaş yavaş indikleri şu anda, havzanın ortalarındaki köylerin bacalarından çıkan siyah, beyaz, mavi dumanlar, yağmurun gecikmesinden dolayı sürülemeyen tarlalara, açık mavi bir hava içinde yüzen pembe, sarımtırak bulut yığınlarından yağmur duası veya bir türlü onmayan komşu köyler için Allah katından biraz medeniyet iksiri isteyecek gibi yüksele yüksele bulutlara doğru çıkıyordu. Bu taraftaki dağ diplerine sokulan harap köylerin dumanlarıysa, sanki karşıdaki dağın arkasında bütün bu ovaları sulayacak, topraklarına altın gibi kıymet verecek bir sıvı iksir, taşlar, kayalar arasında gümüş gibi köpükler saçarak, hayır, her sene en fazla lazım olduğu bir mevsimde çiftçilere has bir lütuf gibi ortaya çıkarak boş yere akıp gittiği halde, kendisinden faydalanılmayıp da gökyüzündeki verimsiz, kıymetsiz bulutlardan damlalar dilenenlerin yüzlerine tükürerek akıp gittiğini bilirmişçesine, yağmur duası için bulutlara kadar yükselmekten sakınarak ancak köylerin güdük minareleri kadar yükselip sefil sakinlerinin sıkıntılarının miktarını göstermek istiyor gibi uzunlamasına birer siyah çizgi şeklinde bu köyler üzerinde birikiyordu.

3

Hayvanlar pek yavaşça yürüyor; Salih durmadan, "Köyü nereden göreceğiz? Köyü ne zaman göreceğiz? Uf ne kadar uzakmış," mırıltılarını bu bitkin kafilenin tekdüze ayak seslerine, Recep'in ıslıkla mırıldandığı "Hey Gaziler" türküsüne bir nakarat gibi tekrar edip duruyor; kiracı, "Biraz daha dişini sıh, çoh ırahda değil paşam, köyü şindi görürük, güle güle ölürük," diyordu. Gerçekten köye yaklaşılmıştı. İki dağın paralel ve eğri olarak bir saatten fazla uzayıp giden müsabakasından sonra, doğu tarafındaki sıradağlar üzerine yığılan büyük kayaların ağırlığından yorularak yorgun bir deve gibi başını eğip durduğu, diğerinin bunun önüne geçerek zafer kazanmış olarak yükselip yine bir eğrilikle ilerlediği yerde bulunan bu toplumdan uzak köy, Salih'in bir an önce görme arzusuna rağmen mümkün olduğu kadar geç görünmek için saklanıyor gibi hâlâ görünmüyordu. Nihayet askerlerin yular saplarını iki tarafa sıkı sıkı sallayıp beygirlerin zayıf ve terli sağrılarına çarpmaları, bunlara yetişmek için kiracının da, bindiği eşeğin omzundaki kıpkızıl yarayı elindeki değneğin sivri ucuyla aralıksız dürtmesi yoluyla adımları acele ettirilerek süratle yol almaya başladılar.

Saat on bire[1] doğru dağın görüşünü engelleyen eğrisi geçilir geçilmez Salih'in yüzünü nemli, serin bir rüzgâr okşadı. Önce karşıki dağın tümsekli, çukurlu yanlarına kadar tırmanan bir yeşil saha içinde köpüklenerek akan çayla beyaz dantela yığınları gibi kabaran köpükler üzerine dökülen şelale, daha sonra yandan köy göründü.

Batan güneş, köyün arkasında yükselen kırmızı topraklı dağın zirvesinde uzaktan yere çökmüş çıplak deve sürüleri gibi görünen devetüyü renkli taşları, kayaları aydınlatıyor; karşıki dağın gölgesi köyü çevreleyerek hüzünle karışık gurbetteki acıklı bir akşam yapmaya başlıyor; bütün görünen

---

1 Eskiden kullanılan alaturka saate göre on bir, güneşin batmasından bir saat evvelini işaret eder.

yörenin renklerini koyulaştıran bu gölgeler içinde şelalenin gök kristallerinden buharlaşmış gibi mavi, ince, şeffaf bir duman yavaş yavaş dağların aydınlık tepelerine doğru yükseliyordu.

Yarı çıplak çocuklar merakla, renkleri çeşitli köpekler bu iki yorgun beygir, acı çeken bir eşek, ikisi hasta üç adamla bir çocuktan ibaret olan kafileden köy için bilmem nasıl bir saldırı şüphesine düşerek pek öfkeli havlamalarla koşup yolcuları karşılıyor; turuncu, sincabi, siyah dizlikli (önlük), kırmızı mavi yelekli genç kızlar, kadınlar toprak testilerle çeşmeden su taşıyor; eşek, manda, öküz, inek, koyun, kedi, köpek karmakarışık beş on zayıf hayvan çeşmeden, çaydan su içiyor; aşağıdan yukarıdan omuzlarında bel, kazma, balta bulunan beş on kadın ve erkek, kırdan geri dönüyor; yerden insan eli yetişebilecek yüksekliğe kadar yuvarlak tezekler yapıştırılmış duvarların dibinde çömelmiş ihtiyar kadınlar, çay kenarında adım atlayan delikanlılar, namazgâhta imam efendiyle konuşan yaşlı köylüler hep gelen kafileye bakıyorlardı.

Nefer Mahmut, köy kenarından beri Salih'in yalnız bindiği hayvanı yularından çekerek ileriden geliyor; kiracı eşekle diğer beygiri sürüyor; nefer yıkılmaya, bağları çürüyüp çözülmeye burnundan başlayan harap vücudunu güçlükle sürükleyerek kafileye emniyeti sağlama görevini yerine getiriyordu.

Salih'in köylerin en güzeli olarak canlandırdığı köyün gönül çelen hayali bir serap gibi uçtu.

Zavallı Küçük Paşa, bu köyü beş gündür geçip hiç beğenmediği köylerin hemen hepsinden daha harap, daha sefil buldu. Yalnız hakikaten yüce dağlarından, beyaz köpüklü çayından, yapraklarının yüzü yeşil, tersi platin gibi beyaz, parlak birkaç kavak, gövdeleri oyulmuş, çürük tozları kavrulmuş, biraz iri dövülmüş kahverenginde diplerine yığılmış ve namazgâh yakınındakiler için de ateş yakılıp kahve ocaklığı etmiş beş on ihtiyar söğütten başka, hayal edilen köyün enkazından geriye bir şey kalmadı.

"Bugün geçen günlerden daha fazla yorulmuş olan Salih'in hemen uzanıp uyuma ihtiyacını nasıl olsa defedebilecek olan bu köyden daha iyisini düşünmeye şu anda gücü de yoktu," diyerek geçmek, zavallı masumun köyü gördükten sonraki düş kırıklığının tahminini okurlara bırakmak daha uygun, daha yerinde olur sanırım.

Köpekler en fazla kiracıyla –hayvan üzerinde, zifaf akşamında bütün çeyiziyle gelin odası yanmış fakir bir köylü gelini kadar ümitsiz duran– Küçük Paşa'ya havlıyordu; çünkü onlar yalnız bunları yabancı sayıyor, kiracının fırlattığı taşları bulup öfkeyle ısırarak tekrar hücum ediyorlardı. Ne önde giden, ne arkadan gelen iki askere bir şey dedikleri yoktu.

Onlar yabancı değildi. Yeşil ipli terhis belgesi kutuları hamail[1] gibi sol koltukları altına asılı ve yamalı pantolonlarının dizleri, soluk ceketlerinin dirsekleri delik; vücutları artık kimseye zararları dokunamayacak kadar hastalıklı olduğu halde geri dönen bu delikanlı harabelerini köpekler de tanırdı.

Çünkü her sene nişanlılarının, genç eşlerinin, kız kardeşlerinin verdikleri çevreleri[2] başlarına, bellerine bağlayıp çalınan davulun ahengine uydurarak sevgiliye gidercesine attıkları adımlarla küçük, kırmızı bayrakları takip ederek askere giden delikanlıların geri dönenlerinin, hep bu kıyafette ve kuvvet ve sıhhatlerinden yalnız kalan ömürlerinin acılarını hissedecek kadar eser kalmış olarak gelip, bir süre sonra köy mezarlığına gömüldüklerini sanki köpekler de bilirdi.

Namazgâha yaklaşılınca nefer Mahmut ilerleyip cemaate selam verdikten sonra imam efendiye, "Keleş Salih oğlu Ali Ağa'nın evi nerededir?" diye sordu.

İmam Efendi, –cemaate bir göz gezdirdikten sonra koyu mavi bezden poturlu, kırmızı yemenili, kırmızı kuşaklı, siyaha yakın mor fesi üzerine sarı bir yazma yemeni sarılı, kumral bıyıklı, yuvarlak ve siyah gözlü, uzun kavisli burunlu bir şahsı göstererek– "İşte Ali geliyor," dedi.

---

1 Sağ omuzdan sol kalçaya kadar uzanıp ucuna kılıç takılan kayış.

2 Üstüne nakışlar basılmış, mendil, başörtüsü vb. olarak kullanılan dört köşe tülbent, yemeni.

Yalnız Ali değil, bütün çoluk çocuk, hatta köy köpeklerinden birçoğu önden, arkadan, sağdan, soldan yolcuları takip edip etrafını sarıyordu.

İmam — Ali'yi evine inmek için soruyorsanız konuk alacak yeri ve ahırı yoktur. Köy odasına gidin.

Mahmut — Biz tabii köy odasına gideceğiz, (Salih'i göstererek) Küççük Paşa'yı babasına teslim edelim de... Bizim köylerimiz de ırak değil emme vahit geçti... Yarın erkenden giderik.

"Küççük Paşa" sözü imamdan çocuklara varıncaya kadar herkesin dikkatli bakışlarını hâlâ beygir üstünde bulunan Salih'in üzerine yöneltti.

Her yüzde şaşkınlık eserleri belirdi.

Ali yaklaşınca, "Oğlun Küççük Paşa geldi; gözün aydın!" sesleri yükseldi.

Küçük Paşa hayvandan indirildi. Ali kucakladı, öptü. İmam Efendi'nin, diğer ihtiyarların ellerini öpmesini de hatırlattı. Şimdiye kadar paşanın, hanımefendinin eteklerinden başka kimsenin elini, eteğini öpmemiş olan Salih yalnız imamın elini öpmekle yetinerek öpülmeye hazırlanan birkaç nasırlı eli ümitsiz bıraktı.

İmam Efendi memnun oldu. Salih'in pek kızarmış olan yanaklarından birini iki parmakla hafifçe sıkarak, "Elhamdülillah padişah himayesinde elimizin –küçücük olsun– bir paşa tarafından öpüldüğünü de gördük, 've hüve ala külli şeyin kadir'"[1] dedi, gururlandı.

Nefer Mahmut beygirin üzerinden kendilerine ait iki torbayı aldıktan sonra, "Sandık, yatakla azık sepeti Küççük Paşa'nındır. İşte sandığın anahtarı, bu da içindeki eşyanın pusulasıymış. Haydarpaşa'da bir kokona[2] verdi, imam efendiyle birer birer bahar, sayar, yohlama edersiniz," diyerek bir anahtarla bir kâğıt parçası verdi.

Ali yüklü hayvanı yularından, Salih'i elinden tutarak eve doğru yürüdü. Ali'nin yürüyüş tarzında bir gurur belirtisi his-

---

1 Allah'ın her şeye gücü yeter.
2 Avrupalı kadın, Hıristiyan kadın.

setmekte gecikmeyen köyün akıllı kişileri içinde, "İnsan ne kadar alçah gönüllü olsa paşa babası olunca gine koltuhları kabarıyor, başı göğe değecek kadar yükseliyor. Çocuh bile her adımda üç kere, 'ben paşayım,' diyor gibi kurularah yürüyor; bahsana imamın elini bile zorla öptü," diyenler oldu.

Sabah ve akşamüzeri beş on sefil insan gezintisi, beş on aç hayvan karaltısıyla hayat ve hareket belirtisi görülen; diğer zamanlarda terk edilmiş bir mezarlık sessizliğine yakın ıssızlığını, sakinliğini ara sıra bir aç köpek havlaması, bir baykuş, bir horoz ötmesi, muhterem bir misafirin gelişinin ilanı için seslenilmesi, yahut, "Malını yemiş de açlıktan ölmüş mü var? Kes avrat bir soğan daha" diyerek bir soğanı bir deve kadar düşünerek boğazlayan, tasarruf fikriyle pek etraflıca düşünerek yemek yiyen fakir köylülerin artık bir kahve içmeye karar verdiklerinin iftiharla duyurulması gibi, ağaç dibekte kahve dövülmesine özgü ahenkli bir sesle şelalenin aralıksız, can sıkıcı gürültüsünü, içi yosunlu ağaç çürtenden (oluk) siyah taş yalağa akan çeşmenin aralıksız şırıltısını nadiren bozan bu köyde Küçük Paşa'nın gelişi büyük İskender'in Babil şehrine girişi; büyük Napolyon'un Elbe Adası'ndan Paris'e geri dönüşü olayları kadar heyecana sebep oldu.

Salih'in paşalığının niteliği baba ve annesinin İstanbul'dan döndükleri günden beri defalarca köy odasında, namazgâhta sohbetlerin sermayesi olmuştu.

Kendisi gelince bu mesele yine tazelendi. Köylüler namazgâh kenarına çömeldiler. Bir takımı, bu paşalığın –hâlâ yaşadığını sandıkları– Suat Paşa tarafından verilmiş kuru bir unvandan, adeta köy çocuklarının beşiklerine analarının mavi boncuk bağlaması veya sarı, zayıf çocukları babalarının "tosun" diye çağırması türünden bir şey olduğunu iddia etti. Diğer takımın sivri akıllılarından biri meydana çıkarak, "Paşalığı, paşalar değil padişah verir; padişah vermişse gerçektir. İsterse huraza (horoz) da keçiye de nişan takar, rütbe verir; kim karışır? Paşalığa ilayık (layık) dediler o da, 'olsun!' buyurdu. Siz padişahımız her rütbe, her makam verileni görür, bilir mi sanıyorsunuz? O, ne görür, ne bilir. Olan işlerin

babalı (vebali) paşaların boynunda kalır. Hiç padişah görse hükümet konağı meydanına bir desti dikerek zabahdan (sabah) ahşama kadar kurşun atıp nişan talimi yapan, zokak aralarında at koşturup çocuh tepeleden mutasarrıflar gönderir mi? Şehrin (liva merkezi) çayırlığında, çoluh çocuh arasında eşşek döğüştüren, daha bilmem ne ettiren kadılar, muhtar Uzun Yuvan'a tokat vurmak için sandalyeden merdiven yaparak kulağından tutup omzuna çıhan, ancah dört buçuk karış boyunda cüce, kambur, soytarı gibi maskara memurlar gönderir mi? Estağfurullah tövbe! Altın gafes içinde bulunan padişah dışarıda ne olup bittiğini bilir mi? Keleş Salih'in torununu padişah paşa yapmışsa kim bilir, belki elli yaşında bir adam. Moskof muharebesinde bulundu, Plevne'de sekiz yerinden kurşun yedi; gülleden, kurşundan gözünü kıymaz, çatal yürekli bir kumandan, bir kahraman mı dediler, ne dediler; o da 'paşa olsun' buyurmuştur" dedi. Cemaatin, "İyi buldun; böyledir, böyledir," sesleriyle alkışlandı.

4

Ali'nin evi namazgâha ancak yüz, yüz elli adımlık bir mesafedeydi. Yolda Ali Sordu:

— Nasıl oldu da seni buraya yolladılar?

— Paşa baba öldü de...

— Ne? Paşa öldü mü?

— Öldü.

— O aslan gibi paşa öldü, öyle mi?

— Öldü.

— Paşa ölünce sana da yol göründü demek.

Salih, birçok kaybolan emel ve hatıralara yuva olan yanmış müstakil evinin yıkık, siyah kapı ve duvarını muayene eden bahtsız bir fakirin hüzünlü tavrıyla köyün evlerini, pek kirli sokaklarını seyre daldığı için babasının son sorusunu işitmemiş veya anlamamış olduğundan cevap vermedi.

Ali, "Köyü beğenmedinni?" diye sordu.

Salih, "Daha bir şey görmedim ki..." diye mırıldandı.

Ali, Salih'in görmediği bir tebessümle, "Beli, bi şey görmedin, daha neler göreceksin..." dedi.

Birkaç adım daha attıktan sonra, "İşte evimiz!" diye – sanki Salih'in ayıpların casusu olan gözlerine karşı gediklerini, yıkıklarını büyük yapraklarıyla örtmeye görevlendirilmiş gibi üzerine bir asma kabağının da kolaylıkla çıkıp uzanmış olduğu– alçak ve harap iki duvara dayanmış olan bir kapıyı gösterdi. Önceden sayısız başka görevler yaptıkları, her birinin üzerindeki çivi deliklerinden, kıvrılıp yatmış paslı kalıntılarından anlaşılan, birçok tahta parçasının mümkün mertebe şekillerinin uygunluğuna göre dikey ve yatay bir araya getirilmesinden oluşan bu kapı Salih'i pek üzdü. Salih'le yüklü beygirden kaçan birkaç tavuk bu kapının altından içeriye girmeye başladıkları anda içeride ayak seslerini işitip pek fazla bir aceleyle kapı altından sürünerek dışarıya çıkmaya çalışan kulakları kesik sarı bir köpek, tavukları ürküttüğü gibi Salih'i de hayli korkuttu.

Salih'e göre Ali Ağa mutlaka şaka yapıyordu. İstanbul konağında büyüyen Küçük Paşa'nın sonradan "evimiz" diyeceği hanenin böyle yıkık duvarı, böyle tahta kırıklarından yapılmış kapısı olur mu?

Salih fikrini güçlendirmek, daha doğrusu gönlünü rahatlatmak için, "Sütnine burada mı?" diye sordu.

Ali, "Hayır oğlum, burada değil. O beni bırahdı, kaçtı, başka kocaya vardı, başka çocuklar doğurdu, şindi onların anasıdır. Zaten o seni sevmiyordu; burada analığın var, o seni daha çoh sever. Sen de onu seveceğin değil mi oğlum?" dedi. Hercai menekşe renklerinden seçilmiş gibi koyu mor fesli, sarı yazma yemenili, mavi bezden poturlu köylünün art arda, "oğlum, oğlum" deyip durması hiç hoşuna gitmeyen Salih sütnineyi burada bulamamaktan, annesini değil ama ismini çok işittiği, gıyabında tanıdığı birisini bulamamaktan doğan bir üzüntü kadar üzüldü.

Salih annesini hiç hatırlamadığı ve o kadar kulağına çalınanlar üzerine dimağında bir hayali şekli bile canlandırama-

ğı için üvey anası, sütnine diye takdim edilse öyle kabullenmekte tereddüt etmezdi.

Ali, sağ omzuyla kapıyı itip gıcırdatarak açtı, "Hacca, Hacca (Hatice)," diye bağırdı. Kucağında meme emen bir çocukla Hacca göründü. Ancak üç yaşında görünen çıplak ayaklı, bünyesi güçlü bir oğlançocuğu da Hacca'yı takip etti.

Ali, Salih'e, "Hacca, analığın; kucağındaki Güssün (Gülsüm) bacın (hemşiren), arhadan gelen Mevlüt de biladerin," dedi. Evlerine konuk (mihman) konmasına alışmamış olan Hacca, şaşkın ve sorgular bir şekilde kocasının gözlerine baktı.

Ali, "Bu geçici bir konuh değil, Küçcük Paşa, Küçcük Paşa," dedi. Uzaktan da bu kadının kalbini ara sıra kurcalamaktan, rahatsız etmekten geri kalmamış olan Küçük Paşa'nın kim olduğu meçhul değildi. Onun bu koca dünyanın bir köşesinde yaşamasına Hacca'yı ancak Mevlüt'ün, Güssün'ün bir gün olup da himayesine sığınmaları ihtimali razı ediyordu.

Salih'in sandığı, sepeti, yatak takımı hayvan üzerinden indirilip içeriye taşınırken kendisi de hayalinde, İstanbul konağına taşınarak tekrar bir muayeneden sonra şimdiye kadar yaşadığı o konakla bundan böyle yaşayacağı bu sefil evi karşılaştırıyordu.

Hacca, kömür gibi siyah gözleri, kısa ve ince kaşları, kuru ve kanatları fazlaca kabarık, ucu az basık burnu, ince ve uçları aşağıya kıvrık dudakları, küçük ağzı, yumru çenesi, seyrek ve biraz iri dişleri, esmer benzi, zayıf ve ölçülü boyuyla çirkin denecek dereceden hayli yüksekti. Yüzüne bakıldığında ancak yirmi üç, yirmi dört yaşlarında olduğu tahmin edilebilirdi.

Hacca, ilk bakışta Salih'te pek de kötü bir etki yaratmadı. Fakat Mevlüt, saçları kirli bir yün gibi karışık büyük başı, kara üzüm gibi küçük ve parlak siyah gözleri, kirli, çürümüş kıyafeti, özellikle küçük delikli burnuyla üst dudağını bağlayan içi kırmızı, kenarları beyazımtırak şeritli mecranın iki tarafında kandillenen gök yeşil sümüğüyle nefret ve iğrenmeye ilk bakışta sağlam bir temel koyar gibi oldu.

Hacca'nın yüzünden, –Ali'nin şivesinden daha kaba– sözlerinden daha çok kıyafeti Salih'in dikkatini çekti.

Başına örttüğü kenarı ve ortası çiçekli koyu mor çiti (yazma yemeni); kenarı kesilip küçültülmüş fesin tepesini kaplayan ve gümüş diye alınmış olan –kalay, bakır karışımı– tepeliğin yemeni yırtıkları arasından görünüşü ve alnına dizilen bir sıra altın taklitlerinin konyak şişeleri üzerindeki madalya resimleri gibi birbiri üzerine binerek az çok parlayışı; uçlarına siyah keçi kılından bükülmüş ipler ilave edilerek uzatılıp kalçaya kadar indirilmiş olan on beş kadar ince saç örgüsünü bel üzerinde birbirine bağlayan zincirde meskûkât-ı mağşuşa[1] onluk, yirmilik, kırklıklarının ve biraz daha beyaz görünen eski el işi su tasları gibi çukur yüzlüklerin Hacca kımıldandıkça çıngır çıngır her birinin farklı sesler çıkarması; kırmızı ve beyaz çubuklu iplik çitariden[2] yapılmış, ön etekleri kaldırılıp kuşağın altına sokulmuş üç etekli entarinin iki yanından mor, kırmızı ve daha ince çubuklu, paçalı torba ağzı gibi büzmeli şalvarla, kalçadan bir karış aşağıya kadar inen Amerikan bezi gömleğin görünüşü; keçi kulakları gibi yüzünün birer kısmıyla kulaklarını örten pürçeğin (zülüf) çeneye kadar indikten sonra ağız köşelerine doğru kıvrılıp halkalanması Salih'in hiç görmediği şeylerdi.

Yukarıda biraz tarif edilen duvarın sınırladığı bir avlunun uçurumlu dağ tarafındaki kenarı üzerine yapılmış olan ev, eklentileriyle beraber üç gözden ibaretti. Bu kısmen veya tamamen kör üç gözden biri bütün aileye ait uzunlamasına bir oda, diğeri bir ahır, üçüncüsü hem insanların, hem hayvanların gıda ihtiyaçlarına ayrılmış bir ambardı.

Köyün bütün evleri hakkında bir fikir elde etmek için bu evin köyün en kullanışlı evlerinden sayıldığını söylemek yeterlidir.

Birbirine bitişik olan bu üç damın ortasındaki ambarın hem odaya hem ahıra birer kapısı vardı. Ahırla odanın ve

---

1 Osmanlı hazinesinin sıkıntılı zamanlarında çıkarılmış olan gümüşü çok az bakır para, içinde fazla bakır olan değeri düşük para.

2 İpek ve pamukla dokunan bir tür çizgili kumaş.

ambarın farkları odada bir ocakla bir pencere ve ahırda yalnız bir kapı bulunmasından, ambarın ise iki kapısı olmasından ibaretti.

Yalnız kapı tahtalarının birleşme yerlerinden başka havanın ve ışığın gireceği yer olmayan bu ahırda senenin sekiz ayını geçirmeye mahkûm olan iki öküz ve bir inekle altın gibi sarı renkli, siyah burunlu, pek masumca bakan güzel gözlü yavrusuna acımamak mümkün değildi.

Anadolu'da seyahat edenlerin mutlaka dikkat etmiş olacakları şekilde büyükbaş hayvanların cinsi o kadar bozulmuş, cüsseleri o kadar küçülmüştür ki, bunları biraz uzaktan görenler koyun, keçi deseler büyük; inek, öküz deseler küçük göründükleri için ne diyeceklerini şaşırıp kalırlar. Zamanın güzel söz söyleyenlerinden birisi Anadolu büyükbaş hayvanları için "Bunlar, insanlarınkinden evvel Anadolu'da ortaya çıkan karasığır yecüc mecücü[1]" demiştir.

Ali'nin babası bunların ataları olan iki öküzü pek yüksek faizle borçlanarak almış ve borcunu ödeyemediği için sahibi olduğu arazinin bir kısmını satarak çok zararlı çıkmıştı. Anadolu büyükbaş hayvanlarının cinsinin ıslahı bir süre daha ihmal edilirse; Anadolu çiftçilerinin –herkesçe bilinen tabiri ve hakiki anlamıyla– rençperlerinin[2] Küçük Paşa'nın sandığındaki oyuncak kara öküz, sarı inek kadar küçük öküzler, inekler görmeleri ve bunların sürüyebilecekleri kalem uçları kadar küçük saban demiriyle koca Anadolu'nun uçsuz bucaksız tarlalarını sürmenin iğneyle kuyu kazmak gibi olduğunu anlayarak, Salih'in oyuncakları gibi yalnız başları değil, her tarafı hareket eden canlı bir oyuncak diye satmak için sürü sürü İstanbul'a getirerek faydalanmaları muhtemeldir!

Anadolu'da edep ve sağlık gerekliliklerine uygun bir tanecik (kapılısı hiç bulunmadığı için özel tabiriyle bir kapı diyemeyerek bir tanecik demeye mecbur oluyoruz) tuvaleti olan

---

1 Kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkıp pek çok kötülük yapacaklarına ve çok kısa boylu olduklarına inanılan iki kavim.

2 Rençper asıl olarak sıkıntılı, zahmetli, meşakkatli işlerde çalışan anlamındadır.

köy nadir ve Salih Paşa'nın köyü de bu ihtiyaç için birbiri üzerine iki taş konması âdet olmayan köyler arasında olduğu halde, Suat Paşa konağının hamamına olduğu kadar beyaz mermerli geniş tuvaletlerine de hayran olan Selime'nin İstanbul'dan döndükten sonra gerek duyup ısrar etmesi üzerine, Ali eski köyde yeni bir âdet, hoş görülmeyen bir âdet çıkararak avlunun bir köşesine iki üç sıra taş dizmeyi kabul etmişti.

İstanbul'dan dönüşlerinde, hazır ellerinde para varken bu damların üstüne bir oda yaptırmasını zavallı Selime Ali'ye defalarca söylediği halde o dinlememiş; paralardan bir miktarını Selime'yle evliliklerinde, bütün Anadolu fukara ve zenginlerini pek gönül yakıcı bir şekilde zarar ettiregelen düğün âdetlerini yerine getirmek için borçlanmaya mecbur olup yüzde on sekiz faizli borca verdiği gibi, babasının vaktiyle sattığı tarlayı da satılan miktardan iki kat fazla bedelle kiralayarak baba, ata teberkini (teberrük, yadigâr) geri almış ama ziraatla uğraşmak yerine kayınbiraderi İbram (İbrahim) gibi kiracılık etmek üzere dört beygir kiralamıştı. İskeleye ikinci seferinde hayvanların hepsini üzerindeki ticari mallarla beraber eşkıya gasp etmiş; elde kalan birkaç altın da israf edilerek Selime'nin ne zahmetle değil, ne unutulmaz huzur ve rahatla kazandığı avuç dolusu altınlar –Selime'nin vaktiyle Nazikter Kalfa'ya gönderdiği mektupta da açıklandığı üzere– iki üç ay içinde mahvolup gitmişti...

Bilmem dikkat edilir mi? Salih'ten bahsetmeye dilimiz varmıyor. Bir haftadır tatlı bir rüya gibi devam eden köy hayallerinin tadı, sarhoş edici neşesi kadar süratle kaybolarak karşısına çıkan zalim bir gerçeğin verdiği ümitsizliğin sersemliğiyle ne yapacağını, ne diyeceğini şaşıran mutsuz çocuktan bahsetmek kolay değildir. Hayli gönül yakıcı olan bu görevin yerine getirilmesini mümkün olduğu kadar erteleyerek, gübresi senede, altı ayda bir kere "germe" adıyla kerpiç gibi kesek kesek çıkarılan pis ahırlarda, bilmem nerelerde dolaştık. Sandık, sepet, yatak takımı içeriye taşındıktan sonra Salih'in kalbinden geçenleri tavrından keşfeden Hacca, kocasına:

— Küççük Paşa galiba evimizi beğenmedi; bahsana süt dökmüş kedi gibi duruyor.

Ali — Ne yapalım? Paşa babasını mezardan geri getirmek elimizden gelmez. Yavaş yavaş alışır. Bi kere alıştıhtan soğna doğduğu, büyüdüğü yuvayı unutmayan kallankuş (kırlangıç) yavrusu gibi kapıyı kapatsan peçeden (pencere) girer, diyerek Salih'in elinden tuttu; tahtalarının birleşme yerlerine siyah, beyaz koyun postu parçaları çivilenmiş olan küçük bir kapıdan içeriye girdiler.

Arkasındaki dağın zirvesinde güneş ışığı varken önündeki dağın gölgesi altında kararan köyün akşamı başlamıştı. Avluya açılan ve dört parçadan ibaret çerçevesine, geçen kış yapıştırılıp ötesine berisine bezir yağı sürülerek hem yağmura, yaşa dayanması sağlanan, hem biraz şeffaflandırılan kaba kâğıtlar yırtılmış, delinmiş olan pencere tamamıyla açık olduğu halde bile oradan içeriye giren ışık yalnız pencere önünü biraz aydınlatıyor; ayağa kalkmış bir mezar içi gibi simsiyah duran ocak içindeki kül, üzerine bacadan düşen ışıkla, oraya kar yağmış gibi ağarıyordu.

Salih içeriye girince gözleri yalnız pencerenin karşısındaki duvara asılı mısır ve kırmızıbiber demetlerinden başka bir şey görememişse de, burnunu nemli toprak, gübre, is, soğan, sarımsak, nane, kekik kokularının bileşimi bir koku doldurmuştu.

Biraz bekledikten sonra Salih bu karanlık evin içinde bulunanları şekilleriyle birer birer seçmeye başladı.

Dikdörtgen biçimindeki odanın iki uzun kenarında birer sıra taşla sınırlanıp içi toprakla doldurularak zeminden ve her yağmur yağdığında haftalarca göl halini alıp duvar deliklerindeki kurbağaları sevindiren avlu seviyesinden bir karış kadar yüksek iki çilte (şilte) payı (sedir yahut seki) oluşturulup üzerine kaba hasır ve siyah çul serildikten sonra ocağın iki tarafına birer minder ölüsü konmuş, üçer yastık dayanmıştı. Gündüz minder, gece yatak görevini yerine getiren bu koyu mor iplik çitari yüzlü, kırmızı astarlı minder ve yastıklarda zaman geçtikçe köyün arazisi kadar arızalar

belirmiş; ocağın bir tarafına Ali'nin İstanbul'dan getirdiği kapsüllü tek tüfekle terhis belgesinin yeşil kaytanlı teneke kutusu, diğer tarafa içinde ne olduğu anlaşılamaz, –Hacca'nın ağaç tarakları, iğnesi ipliği, sındısı (makası) bulunması muhtemel– kırmızı bezden bir kese asılmıştı. Bu taraftaki uzunlamasına raf üzerine birkaç bakır sahan, kenarları yazılı üç dört lengeri (büyük bakır tabak), içi yeşil sırlı küçük büyük birkaç toprak çanak dizilmiş ve bunların arasına birkaç küçük kavun, karpuz konmuştu.

Sekileri kapının yanında sınırlayarak bir miktar sekaleti, yani seki altı (papuşluk) bırakan ağaç parmaklık üzerine yerli dokumadan kaba işlemeli iki peşkir atılmış, önüne yeşil boyalı adi bir tahta sandık konarak üstüne kırmızı astarlı iki yorgan, iki yastık yığılmıştı.

Salih'in sandığı arabanın içinde ötesi berisi hayli sürtülüp zedelenmiş olmakla birlikte büyüklüğü, sayısız sarı pulları, sarı başlı çivileriyle bu karanlık yerde kalabalık bir yıldız topluluğu gibi parlıyordu.

Ocağın bir tarafına Salih'le babası, karşılarına da kucağındaki Güssün'le Hacca oturdu; donsuz, sümüklü Mevlüt kirli parmağını ağzına sokarak pencereye karşı her tarafı görünür halde anasının önüne çömeldi.

Ali, bu ansızın gerçekleşen kavuşmanın etkisiyle heyecanlandığı; Mevlüt, Küçük Paşa'yı baştan ayağa, ayaktan başa tekrar tekrar seyretmekle meşgul olduğu; Hacca, gözleri röntgen ışını gibi içine bakışlarını geçirmeye çalışan parlak sarı pullu sandık üzerine saplanmış olduğu halde fikren kendinden önceki Selime'nin hayaliyle acı çektiği; Küçük Paşa, ayağı kayıp düşen bir adamın, nerelerinin incindiğini anlamadan önce düştüğünü gören var mı diye etrafına bakmaktaki aceleciliği kadar süratle aşağıya yukarıya göz gezdirerek gördüğü fakirlik ve sefalet izlerine pek şaşırdığı için hiçbiri söyleyecek söz bulamadı. Sonunda meme emen Güssün memeyi bırakıp annesinin çenesini tırmalayarak mırıldandı, sessizliği bozdu. Ali, Salih'e:

— Bacın sana hoş geldin diyor, dedi.

Sohbet başladı.

Ali sordu:

— Paşa mefat edince buraya gelmeği sen mi arzuladın, yohsa onlar mı yolladılar?

— Ben istedim; istemesem de hanımefendi gönderecekmiş. Gelirken eteğini öptüm, "Sakın ileride eski çarıklarını sürükleyerek bir daha gelme," dedi.

— Ağnaşıldı, baştan savdılar.

— Kâmil Ağa da öyle söyledi, "Bir daha gelmeye kalkışma," dedi.

— Pekâlâ sen de gitmen (gitmezsin), sen o konahda doğmadın. İşte bu damda, hatta şindi o durduğun bu yerde doğdun. Ne zararı var? Bundan soğna da burada büyün (büyürsün).

Hızlı geçen yoğun bir bulutun karlı bir ova üzerinde seyreden gölgesi kadar apaçık bir şekilde Salih'in yüzü üzerinden geçen hüzün ve keder belirtileri Ali'nin dikkatini çekerek, "Galiba sen çoh dertlenip tasalanıyon," dedi.

Bu soruya, Salih'in gözlerinde toplanmaya başlayan birer gözyaşı incisi onaylayan bir cevap vermek için çıkmaya hazırlanmaktayken vagonda Kâmil Ağa'ya verdiği cevabı hatırlayarak:

— Hayır, hiç acımıyorum, dedi.

Bu cevabın nasıl kendini zorlayarak, nasıl zaruri bir teslimiyetle verildiğine analık dikkat ederek, "Nöğürecen, nayapacahsın? Acısan da, acımasan da savdılar, koğdular, sürdüler," diyerek Salih'in kalbini istilaya başlayan haksızlığa uğramanın verdiği duygulara yardımcı oldu.

Hacca'ya göre Salih ancak yine İstanbul'a gitmek şartıyla, ileride aileye hayrı ve faydası dokunma ihtimaliyle sevilebilir bir çocuktu.

Burada kalacak, hiç gitmeyecek olunca Selime'nin bir parçası, güzel renkli bir yılan yavrusu gibi ev içinde dolaşıp duracak; Mevlüt'e, Güssün'e ait baba sevgisine ortak olacak zararlı bir insan, kendilerini güçlükle geçindiren mahsüllerine yeni çıkan bir ortak, şehirlere, bütün köylere bela olan

paşaların yalnız bu eve bela edilmiş bir küçüğü, kısaca çocuk şeklinde, Küçük Paşa isminde büyük bir bela!

Köyün mevki ve manzarasında Salih'i hoşnut edebilecek bazı şeyler yok değildi.

Fakat bundan böyle "evimiz" diyeceği bu karanlık evle, sakinlerinin her hali pek fazla üzüntüye sebep oluyordu.

Ali, Hatice'ye, "Bir misafire 'aç mısın, susuz musun, uyhusuz musun?' diye sormuşlar; 'Bir su kenarında uyudum,' demiş. Küçcük Paşa helbet (elbette) açtır. Çabuk bi şey hazırla!" –Salih'e– "Biz erken yerik, erken yatarıh, biz yiyeli hayli oldu," dedi.

Salih öğle yemeğini geç yedikleri için hâlâ acıkmadığını söyledi ve bu söz üzerine Hacca bir şey hazırlama teşebbüsünde ağır davranmak istediyse de Ali, Hatice'ye, "Küçcük Paşa'yı daha ilk gecede aç uyutmayalım; hadi bi şey yap, hiç olmazsa iki yumurta sıydır," dedi.

Hacca ocağın sol tarafında çırakma (çerağ koymaya özgü toprak veya ağaçtan yapılmış şamdan gibi bir şey) üstünde duran ve Babil harabelerinde de aynısı çıktığına göre insanlığın sanat ürünlerinin en eskilerinden olan toprak bezir çerağını yakıp eline alarak, sönmemesi için "çıra camiye çıra camiye," diyerek diğer dama gitti. Kapı açılınca içeriyi yeniden istila eden ahır kokusu Salih'in burnunu tırmaladı. Hacca tahta bir kaşığın ucunda bir miktar yağ ve iki yumurtayla döndü. Ocak içine dayanmış olan tavayı alıp kaşığı tık tık vurarak yağı içine düşürdükten, ocaktaki iki siyah taşı birbirine yaklaştırdıktan sonra bunların üstüne tavayı koydu, sapını duvara dayadı. Altına bir parça geven (sapından kitre çıkarılan dikenli bitki) ile biraz çalı çırpı soktu; bir kibritle ateş verdi. Bir süre dumanlar içinde kalıp görünmeyen tava, önünden arkasından yükselen dipleri kırmızı, ortaları turuncu, uçları sarı iki alev arasında fıkır fıkır kaynamaya, köpürmeye başlayınca alevler büzülüp tavanın altına çekildi. Birbiri ardına içine iki yumurtanın düşmesi kızgın yağı daha fazla köpürttü; yumurtalar kabardı, pişti; tava indirildi. Dantelalı kâğıtlar arasına yerleştirilmiş kayısı şe-

kerlemesine benzeyen iki yumurta, kenarı kertikli bir bakır sahana alındı; üstüne tuz, biber ekildi. Burnuna güzel gelen kokusuyla iştahını açan taze yağ kokusu biraz önceki ahır kokusunu yok etti. Sekaltında (seki altı) etrafında yeşillenen arpalara devamlı su sızdıran kırmızı topraktan su çömleği üzerindeki kazığa takılmış olan yuvarlak tahta sini Salih'in önüne getirilip sofra kuruldu.

Bu sini üzerine Hacca'nın her tarafı nasırlı ayağıyla aynı renkte ve enfiye mendili gibi katlanıp bükülmüş bir yufka ekmeği bırakıldı.

Salih bu ekmeği ilk defa gördüğü için yemek peşkiri zannedip elini dokundurmaya cesaret edemeyecek kadar kirli buldu.

Bir aralık parmak ucuyla pek çekinerek dokundu. Adeta ıslak olduğunu da hissedince bir iğrenme tavrı göstermekten kendini alamadı.

Ali, "Ha, sen bu ekmeği yeni görüyon. Buna ev ekmeği deller. Şeherde (şehir, yani liva merkezi olan kasaba) her evde altı aylığını birden yapallar. Minare kırıhları gibi direk direk yığallar; köylerde ya her gun şepe (her gün yapılan yufka ekmeği) yapallar, ya on on beş günlüğü, bir aylığı; iki aylığı birden gevrek bişiriller, lazım olduhça su serperek böyle yumuşatıp yeller," dedi.

Salih peşkir olmasına bile tahammül edemediği bu kirli bezin "mübarek ekmek!" olduğunu anladı. Taze yağ, taze yumurta kokularından gelen iştahı kaçtı.

Fakat çaresiz az çok yemeye çalışılacak. Sahan ortaya gelir gelmez, sümüklü Mevlüt burnunu elinin tersiyle silip her iki tarafını salyangoz güzergâhlarına çevirerek kara gözlerini beyaz dantelalı sarı yumurtalara diktiği için Salih, "Çocuk da yesin," demeye mecbur kaldı.

Hacca, "Daha demin yedi, tohdur emme, çocuh kannı (karnı) deliği açık çeşme yalağına benzer, dolmaz ki; çocuh değil mi, yalnız açlığını bilir, tohluhdan ağnamaz; bunnundan gelinceye kadar yer; gine, doydum demez," diyerek kaşıkla yumurtalardan birinin gözünü oyup çıkardı; yufka

ekmek üzerine merhem gibi sürüp kalın bir sigara şeklinde dürüm yaptıktan sonra Mevlüt'e verdi.

Bugün çok yorulmuş; baldırı bacakları sürtülmüş, bel kemikleri hayli ağrımış olan Salih diğer yumurtayı uyuklayarak yedi; ocağın sol tarafında Hacca'nın kırmızı kesesi altında yapılan yatağına yattı; uyudu.

5

Pek erken kalkan Hacca'nın açıp kapadığı kapıların sinire dokunmak için özel bir gürültü gibi tuhaf tuhaf gıcırtıları, tıkırtılarıyla uyanmış olan Salih'i, daha önce uyanıp başı ucuna, burnunun dibine çömelerek mirliva giysisinin parlak düğmelerini okşamaya başlayan kirli Mevlüt'ün baştan ayağa kadar vücudunun her yerinden bir başka çirkinlikle yayılıp burnu tırmalayan kokuları keskin bir nişadır ruhu gibi etkileyerek iyice uyandırdı. Dünyada daima cennet, huri, gılman hülyalarıyla yaşamış bir ölüye, dün akşam sokulduğu karanlık mezar içinde hayatı geri verilse; zavallı Salih'in ruhu besleyen türlü hayallerle tat alarak geldiği köyde ilk geceyi geçirdiği şu karanlık dam içinde uykudan uyanınca kendini bulduğu yerde hissettiği ümitsizlik ve sıkıntıdan daha fazla ümitsiz ve sıkıntılı olmazdı sanırım.

Çok yorgun uyuduğu için gönlünü hoş ve teselli edecek bir rüya gördüğünü de hatırlayamayan Küçük Paşa, her iyi şeyden yoksunluğa sonsuza dek mahkûm olan bu karanlık evde sanki rüya görmenin bile mümkün olamayacağını anlamaktan üzülür gibi, ümitsiz ve bitkin bir halde doğrulup oturdu. Defalarca esnedi, gerindi. Her felaketin ertesinde, her felakete uğrayanın başına geldiği gibi dünkü duyguları geri geldi.

Daha önce uyanıp yatağında sigara içen Ali'nin ağzından burnundan çıkan mavi dumanlar kıvrıla kıvrıla ocağın içine doğru gidiyor; Güssün beşiğinin içinde "gıy gıy" diye ötüyor, ineğin sütünü sağan Hacca'nın memeleri kurutup kendisine bir damla bırakmayacağından korkuyor gibi, bağlı olduğu

yerde tepinerek, ipini koparmak için zorlatarak bar bar bağıran sarı buzağının sesi iki kapıdan geçip geliyor; ocakta küçük bir çalı demetinin alevleri altında ufak bir cezve fıkır fıkır kaynıyor; odanın ötesinde berisinde firari bir ışık Salih'in sandığının pullarını, Güssün'ün beşiğine bağlı mavi boncukları, Mevlüt'ün kirli kırmızı yüzünde siyah üzüm taneleri gibi görünen küçük gözlerini parlatıyordu. Bereket versin, Salih'in çocukça duyguları imdada yetişmekte çok gecikmedi. Mevlüt'ü görür görmez Nazikter Kalfa'nın dediği gibi sandıktaki oyuncaklarıyla köy çocuklarını nasıl şaşırtacağını hatırladı. En önce Mevlüt'ten işe başlamaya karar verdi. Bu esnada babası, "Mehraba (merhaba) Küççük Paşa, nasıl iyi uyudunnu? Köy uyhusu datlı olur," dedi. Salih zihnen oyuncaklarla meşgul olduğu için yalnız, "Evet öyle," cevabıyla yetinerek kalkıp süratle giyindi. Babasına:

— Sandığı açsak olmaz mı?

— Olmaz olur mu? Açarık.

Bu esnada elinde köpüklü sütle kubbelenen, kalayı kaybolmaya başlayarak alacalı bir görünüm alan bir bakır tasla Hacca içeriye girdi:

— Ne o? Baba oğul zabah (sabah) yarenliği (sohbeti) mi ediyorsunuz?

Ali — Küççük Paşa sandığı açalım diyor da.

Hacca — Kıyamete kadar kapalı duracak değil ya, açıver.

— Açalım, vakad (fakat) imam bulunsa da pusulasıyla karşılaştırsah daha yavuz olmaz mı? Bir haftadır il uşahlarının yanında geldi; şurada burada itin, kurdun elinde kaldı; bahalım ellenmeden geldi mi?

— Mademki Küççük Paşa açalım diyor aç, soğna imamla da, muhtarla da yohlamasını yap. Eksik, gedik bi şey varsa, içine sırçan (fare) zıhılmış ise gine belli olur, işte malın zaabisi (sahibi) de yanında çıldır çıldır bahıp batır. İl almış, yel almış bi şey varsa o imamdan da, senden de, benden de iyi bilir.

Salih söze karışarak:

— Açalım, açalım.

Sandık oy birliğiyle açıldı.

En başta, beyaz bir örtü altında kırmızı atlas bir bohça gözleri boyadı. Çıkarılıp açıldı; en sonra yapılan bayramlık mirliva üniforması tırtıllı sırma apoletleri ve ince kâğıtlara sarılı bir çift beyaz eldivenle göründü.

Aralıksız seyredildikten sonra pencere önüne konuldu. Sırasıyla eflatun renkli bir atlas torba içinde sırma kayışıyla kılıç, üç kat kısa pantolonlu alafranga kostüm, çeşitli renklerdeki mendiller, çoraplar, gecelikler, keten ve fanila gömlek, kolalı kolasız yakalık, kolluk; dantelalı, fistolu yastık yüzü, yatak, yorgan çarşafları, iç çamaşırları ve daha önce bahsedilen boynuzu kıvrık kara öküzle sarı inek, birer ikişer lastik kedi, köpek, koyun, kuzu, lokomotifleri kırılıp atılmış olan tren katarlarının kalanından iki vagon çıkıp; boydan boya çilte payı (sedir) üzerine dizilerek bu karanlık fakirhanede güzel bir sanat sergisi meydana getirdi.

Selime'yle Ali'nin İstanbul'dan dönüşlerinde daha küçük iki sandık içinde gelen, daha çeşitli renklerdeki dokumalar ve kullanılmış kadın giysileri, çeşit çeşit kurdele, türlü türlü dantela parçalarıyla daha geniş bir sergi bu karanlığın sığındığı sefil yeri renge boğmuş, fakat karşıdaki şelalenin köpüklerinde oluşan ve çabucak kaybolan renkler kadar kalıcı olarak kısmen dağılıp bu kırmızı topraklı, boz taşlı köyün içine biraz gezici renkler dağıtmış; artan kısımları bir süre de Kanber Ağa'nın köyünde görünmüştü.

Şimendifer vagonunu gören Hacca, "Ne geniş evcik, hem de tekellekli," dedi.

Salih, "İşte biz iki gün bunun içinde geldik; bunlar şimendiferin arabalarıdır," diye açıkladıktan sonra kara öküzle sarı ineği pencere içine koyarak başlarına dokundu. Bunların başları sallanmaya başlayınca, Hacca, "İyi oldu da sen değdin, ben dohununca böyle canlansalar cin midir, şeytan mıdır diye ödüm sıdar, korhardım," dedi.

Mevlüt'ün gözleri, birçok fare arasında kalmış bir kedi yavrusu şaşkınlığıyla oyuncaklar üzerinde sayısız devirler yaptıktan sonra, yatağında tavşan görmüş bir av köpeğinin gözleri gibi boyalı tren vagonları üstünde karar kıldı; elini

vagonlardan birine uzattı, kirli parmağıyla çekinerek tekerleğine dokundu.

Salih, Hacca'ya, "Bir iplik bağla da çocuk araba gibi çeksin," dedi. Öyle oldu.

Hacca'yı en fazla kırmızı renkli ve parlak şeyler, özellikle de üniforma bohçasının atlasıyla kılıcın sırmalı kayışı, püskülü, tırtıllı apoletleri büyülediğinden püskülü, apoletleri, atlası defalarca okşadı. Bu parlak ipek dokuma üzerinde elinin kayıp gidemeyişinin derisindeki pürüzlerden kaynaklandığını sezerek bohçanın ucunu tutup olabildiğince pürüzsüz olan yanağına sürdü.

Ali, –gülerek– "Ne o Hacca, bohçadan yüzüne kızıllıbıh mı sürmek isten? Onun boyası hastır çıhmaz. Senin bildiğin altmış paralık kırmızı astardan değil," dedi.

Bunun üzerine Hacca bu hareketinden utandı; atlasın boyası çıkmış gibi bir an için yanakları kızardı, geçti. Bu sandığın içindekilerden Ali'yi de büyüleyenler oldu.

Üniforma bohçası çıkarılırken bunun atlasından yapılmış küçük bir kese içinden, serçe yavrularının cıvıltısını andıran bir sesle sandığın dibine dökülen madeni paraların sesi Ali'nin dikkatini çekti. Yakında bir kümes bulunduğunu horoz sesinden anlayan bir tilki, tavuklar hakkında ne düşünürse, Ali de seslerini işittiği bu bir avuç mecidiye kuruşları hakkında öyle düşünmüştü. Sonunda o da bunları avuçlayıp okşadı. Bu paralar bayramlarda, muharremlerde Suat Paşa tarafından Salih'e verilmiş, Nevnihal Kalfa tarafından biriktirilip sandık yerleştirilirken içine konmuştu. Paraları Ali alınca atlas kesesini de Hacca alıp, "Büyüyünce Güssün kıza küççe (yapma bebek) yaparıh," diyerek kuşağının arasına soktu.

Açılma sırası sandığın dibinde görünen, kapağında çeşitli renklerde çiçeklerden oluşan bir demet resmi bulunan mukavva kutuya geldi.

O da açıldı. Her türlü şekerlemeyle dolu olduğu görüldü. Hacca'yla Mevlüt'ün hiç bilmedikleri, Ali'nin de vaktiyle ancak İstanbul'da camekânlar içinde seyrederek tanıdığı bir şey... Salih oradakilerin hepsine birer ikişer verdi. En başta

Salih, ardından Ali yediği için Mevlüt ve annesi de dil ucuyla çekinerek tattılar; fakat hırsla yediler. Küçük kız kardeşin bile yumuşak bir tanesinden yapılan sormukla ağzı tatlandı.

Salih, "Bu şekerlemeleri sandığa acaba Nazikter Kalfa mı, yoksa Matmazel Alexandrin mi koydu?" diye düşünmeye başladı. Ali, "Adam sen de düşündüğün şeye bah, nene gerek, üzümünü ye, bağını sorma," deyip kutuyu tekrar açtı; herkese hatta Salih'e de birer şekerleme ikram etti.

Bu köyde, bu evde, bu sefil kişiler arasında yaşanacak, soğan, mısır demetleri altında yatılacak, daima ahırdan gelip ocaktan çıkacak kirli bir hava solunacak, kirli mendil şeklinde ıslak çavdar ekmeği yenecek olunca; bu şekerleme kutusunun dibi ne kadar çabuk görünse, bu güzel giysiler ve eşya ne kadar süratle eskiyip göz önünden kalksa şüphesiz daha iyi olur.

Bu köyde, bu evin içinde böyle giysiler giymek, böyle nefis şekerlemeler yemek İstibdat Devri sürgünlerinde, zindanlarında affedilme ve kurtulma rüyası görmeye, hürriyet hülyaları kurmaya benzer; alışkanlığı bozar, uyum sağlamayı güçleştirir, bu duruma sabrın acısını artırır.

6

Keleş Salih oğlu Ali'nin karanlık damında oluşan sanat sergisi pek çabuk bozulmadı; iki saatten fazla devam etti.

Her ne kadar hastalıklı da olsa iki Osmanlı askerinin koruması altında gelen bir emanete hıyanet etmeye, bir sandığı karıştırmaya hangi el cesaret edebilir? Ali'nin şüphesi adeta kendisinden de şüphelenmesi türünden bir kötülük düşünmekti.

İmamın pusulayla karşılaştırmasına gerek görülmedi. İmama yoklama zahmeti yüklendiğinde, hiç olmazsa çocukları için olsun bu güzel şeylerden bir şeyler verilmesi gerektiğini hatırlayan Ali muayeneden vazgeçti. Salih'in sandığı içindeki eşyanın imamla muhtarla muayene edilmesini, her ne varsa sayısını ve çeşidini bütün köylünün bilmesini hiç is-

temeyen, özellikle bir gün olup da Selime'ye pusulayla hesap verilmesi ihtimalinden çekinen Hacca pek memnun oldu.

Meydandaki pusulayı –bir aralık kazara düşerek ocaktaki çalı çırpıya karışıp yanmasını, bacadan uçup gitmesini kolaylaştıracak şekilde– iki üç kat büküp ocağın üzerindeki küçük rafa koydu.

İleriye dönük korunması tedbiri ortadan kalkınca birer ikişer Hacca'nın sandığına geçmekte serbest kalmış demek olan bu eşyanın, artık göz önünde o kadar çok durması, renkleri ve şekillerinin Ali'nin gözlerine yer etmesi tabii uygun değildi.

Bununla birlikte, Hacca şu andan itibaren Mevlüt için bunlardan haklı bir pay çıkarmakta acele etme gereği duydu.

Mevlüt'ün çenesini sıkarak, "Kömür gözünü sevdiğim Mevlüt'üm, bah, Salih ağan sana neler getirmiş," diyerek sergi üzerinde şöyle bir gezdirdiği elini alafranga kostümlerden lacivert renklisinin üstüne indirdi.

Salih, "Ben onun uşağı değilim," diye aceleyle itiraz etti. Pederi, "Ağa, hizmetkâr demek değil, burada büyük kardaşa ağa deller," diye düzeltti.

Yanlış anlaşılmanın ortadan kalkmasını bekleyerek parmaklarını oynatıp kostüm üzerinde bekleten Hatice'nin eli lacivert ceketi kemerinden tutarak kaldırdı. İçinden küçük bir pantolon düştü Hacca pantolonu pek kısa gördü. İki eliyle tutup ayakta duran Salih'e ölçtü, "Küçcük Paşa, bunların hepsi böyle güdük mü?" diye sordu. Salih, "Bu biçimin pantolonları böyle kısa olur, ancak dize kadar iner," diye cevap verdiyse de Hacca, "Bunlar sana pek kısadır, uymaz, kardaşın Mevlüt giyer; sen ankesden (ankasdin[1] demek, fakat şaka ediyorsun anlamında kullanıyor) söylüyorsun," dedi.

Salih, "Bunlar böyle olur. Yakında alındı; ben ancak birer, ikişer defa giydim," demişse de Hacca anlamıyor değil, anlamak istemiyordu. Salih anlatmaktan âciz kalınca, "Yalnız ben değil, İstanbul'da Frenk çocukları da, paşa çocukları da hep böyle giyer," diyerek iddiasını desteklemeye boş

1 Kasıtlı olarak, bile bile.

yere çalıştı. Hacca, "Artık uzun ediyorsun" anlamını ima edecek şekilde:

"İstanbul'da olsa bile, köyde olamaz. Burada baldırı çılbak (çıplak) paşayı kimse dinlemez. Açık inciği it kapar, köpek ıssırır; köylüler güler," diye samimi bir şekilde uyarılarda bulundu. Salih, "Giysin," demeye mecbur kaldı.

Bunun üzerine, Beyoğlu'ndaki Vapiyon Mağazası'nın en güzel parçalarından olan zavallı kostüm pantolonunun yere kadar inen paçaları biraz içeriye kıvrılıp kısaltılarak uzun şalvar, ceket de uzun bir palto şeklinde Mevlüt'e giydirildi. Analık bu ceketin kemeri yerine geçici de olsa kılıcı da takmaya kalkıştıysa da Salih'in sabrı tükendi: "O daha nefer bile değil, paşa kılıcı takabilir mi?" diyerek Ali'nin yüzüne bakıp askerlik bilgisine başvurdu. Ali, "Ağzına mı düşmüş[1], dahamaz," diyerek imdada yetişti.

Daha ilk günden Salih'i üzmemek için Ali kılıçla, üniformayla beraber bütün eşyayı sandığa koyup kilitledi. Bir süre anahtarı elinde evirip çevirdikten sonra, "Ben belki yitiririm al sen sahla," diyerek Hacca'ya verdi. Hacca bir hayli inceledikten sonra kırmızı kesesine koydu.

Bir aralık Hacca dışarıya çıkınca Ali, Salih'e, "Ananı hiç arayıp sormuyon?" dedi. "Ananı" sözünün sütnine demek olduğunu Salih sezdi. Sütninenin hiç olmazsa uzun, kısa pantolonları ayırt edecek kadar İstanbul görmüş olması Salih'e onu aratabilirdi. "Nerede?" diye sordu. Ali, "Dünaşam (dün akşam) dedimdi ya, bir buçuk saatlik bir köyde; istersen bir gun seni oraya göndereyim de gör; ne olsa anandır," dedi.

Salih'in anasıyla görüştürülmesi meselesini Ali, karısına açtı.

Çocuğu anasının yanına yollamakta acele edilirse sandık içeriğinden bir kısmının oraya gidebilmesi ihtimalini derhal düşünen Hacca:

— Çocuğu Selime'yle buluşturmahda neden bu kadar eviyon? (acele ediyorsun?) Dur bahalım biraz düşün; Seli-

---

1 (Niğde ağzı) Haddine mi düşmüş.

me'nin buraya çığrılması olmaz, "Gel, sen oğlunu gor, ben de seni goreyim; çoh goresim (göreceğim) geldi," demek olur. Oraya yollamahdan da, "Biz besleyemeyoruh, siz bahın, doyurun," demek çıhar. Bence pek çikin (çirkin) olur; gine sen bilin; bana göre hava hoş. Hem de çocukların kursağına en pek (sert) gelen, iliklerini kurutan şey babalıh ekmeğidir. Hele Ganber (Kanber) ne pinti donuzdur. Küççük Paşa oraya gidince Selime bırahmamağa kalhar, bir şey yerken aç it nasıl insanın ağzına baharsa, Ganber de paşanın sohumlarını (sokum, lokma) sayar, dedi.

Hacca'nın pek çok sebep göstermiş olduğu bu sözleri Ali'nin gayretini tahrik ettiğinden karısının fikrini beğenerek, "Ahlına (aklına) gurban olayım Hacca, çoh doğru söyledin: karıların kırh sözünden birini dinlemeli deller; kırhıncı sözün bu öğüdün olsun," dedi ve kabul etti.

Üvey babalar üvey çocukların yediği lokmaları sayar, derken kendisinin de Salih için bir üvey ana olduğunu Hacca hatırlamasa bile üvey çocuklarının lokmasına göz dikmek değil, o lokmayı hiç vermek istemeyen üvey analardan birinin de Hacca olduğunu düşünecek, takdir edecek kadar anlayış Küçük Paşa'nın babası Ali'den beklenemezdi.

7

Köylerin, köylülerin yararına ait hükümetin nadiren aldığı kararlar köylere pek geç ulaşır; hatta bedelini sene başında bir defada ödedikleri vilayet gazetelerine "resmi gazete" dendiği halde postanelerce bu sıfatları tanınmadığı için şehir merkezinden merkeze bağlı liva ve kaza merkezlerine kadar zaptiyelerin beygirleri terkisinde kirli paçavra halinde gidip zaptiye koğuşlarında yığınlar oluşturur, bazı köylere senede bir nüshasının bile ulaşması nasip olmazsa da, köylere ve civar şehirlere özgü olaylar telefonla duyurulmuş kadar süratle ağızdan ağıza taşınarak hemen günü gününe köylerde işitilir.

Küçük Paşa'nın azim ve kudretle köye ulaşması bir gün sonra Selime'nin kulağına geldi.

Selime'nin önceki kocasından bir çocuğunun ulaşma haberi Kanber Ağa'ya karısının eski bir dostundan, –yerel tabirle– kırığından haber gelmiş kadar fena etki yaptı.

Selime'nin, oğluyla görüşmek üzere Ali'nin köyüne gitmesine ancak on beş gün sonra izin vererek bir eşeğe bindirip ihtiyar bir köylüyü yanına katarak gönderdi. Selime biraderi İbrahim'in evine geldi, Salih'i oraya istedi.

Salih üniformasını, hiç olmazsa alafranga kostümlerinden birini giymek istediği halde Hacca Selime'yi memnun edecek her şeyi yasaklamak, eziyet edecek her şeyi yapmak için zaten vesile aradığından, "Sandığın anahtarını yitirdim," dedi. Salih –kırmızı keseyi göstererek– "Bunun içine koymuştun," diye hatırlattı. Hacca hiddetle oraya koştu. Dibindeki anahtarı dışarıdan tutup kesenin bütün içindekileri yere döktükten sonra şiddetle silkip sallayarak, "Gördün nü yoh işte!" diye Salih'i kandırarak hayli kirlenmiş olan giysileriyle gönderdi.

Salih yanında diğer üç kadın daha bulunan Selime'yi yüzünden değil, arkadaşları arasında renksiz yahut soluk renkli taşlar, kayalar arasında açılmış bir gelincik çiçeği gibi kızaran İstanbul konağı yadigârlarından kırmızı entarisiyle, kırmızı krepinden sütnine olacağını tahmin ederek tanıdı.

Salih önceden bildiği görünüşüne göre büyümüş olduğu için bin çocuk içinde de olsa Selime onu tanıyabilirdi. Fakat Salih Selime'den beş sene sonra onu tanıyacak bir yaşta ayrılmış olsaydı bile şimdi tanıyamazdı. Çünkü onda bütünüyle bir değişim vardı.

Şimdi Nazikter Kalfa bile gelse Selime'yi ancak üzerindeki kendi eski elbisesinin renginden, biçiminden tanıyabilirdi.

Zavallı kadın dört buçuk beş sene içinde yine eski köylülüğüne tamamen dönmüş; İstanbul'a gitmeden önceki halinden daha çok zayıflamış, kararmış, bozulmuştu.

Selime'nin Salih'i ne kadar defalarca kucaklayıp ne kadar hırs ve hararetle öptüğünü; kaç kere yüzünü, gözünü,

baştan ayağa vücudunu dikkatle inceleyip, gururlu bir şekilde seyrederek bir daha kucaklayıp kokladığını, mutluluk gözyaşı dökerek öptüğünü, okşadığını tahmin için İstanbul ayrılığındaki ilgisiz durumuyla kıyaslarsak aldanırız.

O zaman her iki taraf da mutluydu. Şimdi felakete uğramış oldular. İsterse evlat ve ebeveyn olsun, aynı kaderi paylaşanların özel ilişkisi vardır.

İki mutluyla iki mutsuzun karşılıklı duyguları arasında ne büyük farklar görünür.

İki mutludan çok iki mutsuz birbirine daha samimi, daha sağlam, daha hassas bağlarla bağlanmıştır.

O zaman Selime cepleri altınlarla dolmuş, iki sandık her renkte, her biçimde elbiseyle, türlü türlü süslerle güç kaldırılacak derecede ağırlaşmış halde eşi Ali'yle birlikte vatana dönüyor; Salih büyük bir mutluluk köşkünün küçük paşası olarak İstanbul'da kalıyordu.

Şimdiyse Selime tek özelliği olan iffetinden haksız bir şekilde şüphe edilerek boşanmış; kalpsiz, ahlaksız, zalim bir kocaya düşmüş; Salih senelerce küçük paşası olduğu muhteşem bir konaktan ne olduğu bilinemeyen, ne olabileceği keşfedilemeyen bir sebeple kovulup uzaklaştırılarak kendisine karşı insani hislerden bir akrep dimağı kadar boş bir üvey anaya esir olmuştu.

Selime Salih'i öpmek, okşamak, koklamak, kucaklamak susuzluğunu mümkün olduğunca giderdikten sonra büyük paşadan küçük köpeğe kadar konağın bütün ahalisinin hal ve hatırlarını sormak üzere paşadan başladı:

— Büyük paşa nöğürüyor? Eyi mi has mı?

Salih — Öldü.

— Ha, köye gelişin şindi kafama tah dedi, ağnadım. Yazıh yazılı, koskoca paşa, ulu kavak gibi devrildi disene... Ciğerimden vurulmuşa döndüm; vah paşa vah...

Selime hakikaten kederlendi. Pek sıcak günlerde fark edilen havanın titremesi gibi yüzünde titreyen güleçlik belirtisi derhal kayboldu. Hele Salih keçesini sudan çıkaracak bir çağa gelmeden paşanın ölmekteki aceleciliğine daha fazla

canı sıkıldı. Paşanın ruhuna bir Fatiha –bilmediği için– okumadıysa da ölüm sebebi olan dert neyse, "Allah belasını versin," diyerek hayli lanet okudu:

— E, guzel hanımefendi nöğürüp batır? Saçını, pürçeğini yolup bağrını, boğazını çinnahlayıp (tırnak) duruyor mu?

Bu sorudan Salih yalnız "saç" kelimesini anladığı için cevap veremeyerek Selime'nin yüzüne baktı. Selime maksadını özetleyerek:

— Çoh ağlayıp dingildiyor mu?

— Öldüğü gün ağladı.

— Nazihter Kalfa, gine öyle fidan gibi salınıp batır mı! Tatlı tatlı ötüyor mu, kalfa değil ha bi melak (melek).

— Selamı var.

— Gönderen, getiren sağ olsun. Nevnihal Kalfa nöğürüyor? Konahta Meyrem (Meryem) ana gibi dolaşıp duruyor mu? Yohsa kocayıp çöktü mü?

— Onun da çok selamı var.

— Getirip gönderen sağ olsun. E, kara abla, Şirin Dadı nöğürüyor? Dolu sele ver (hayvan üzerine konarak gübre ve süprüntü taşınan büyük torba) gibi şişip taşıyor mu?

— ...

— İyi, has mı? Selamı yoh mu?

— İyi, o da selam ediyor.

— Getirip gönderen sağ olsun! Senin uzun kıllı barah... –ismini hatırlayarak– ha, Kartopu, Kartopu öldü mü?

— Sağ, gelirken istedim ama hanımefendi vermedi.

— Varsın vermesin. Damının koskoca direği yıhılıp ev başına çöktükten soğna zerraadar (zerre kadar) it eniğiyle gönül eğlendirecek desene... Haldun Beygiller hâlâ gelmediler mi?

— Gelmediler.

Selime, –biraz sessizlikten sonra– "Köye gelmeyi sen mi istedin yohsa hanımefendi mi yolladı?" diye sordu.

— Hanımefendi gönderdi.

— "Aman hanımefendi, tabanının altını öpeyim, ocağına düştüm, etme, eyleme," diyerek yalvarıp yaharmadınnı?

Salih bütün detaylarıyla macerayı hikâye etti. Naime Hanım'ın, "Sakın ileride eski çarıklarını sürüyerek gelme," tembihi Selime'yi kızdırdı.

— Hiç tınma, hiç tasalanma yavrum. Allah yarattığı kulu aç bırahmaz, hanım ettiği kötülükle kalsın, bu kadar keleş bir avrattan (kadın) bu kadar kemlik kimin ahlına (aklına) gelir! Guzel, guzel, içi bu kadar kötü, bu kadar mundar (murdar, pis) olunca öyle guzel gozerin[1] deliğinden geçsin! Dışı bu kadar dımışki (düz), yalabık (mücella, şeffaf); içi kiven[2] gibi dikenli, karaçalı kadar çüğürlü (büyük diken) bir hanım yere batsın.

Üzüntüsü anbean artmış olan Selime konuşmanın tarzını değiştirmek için, "Mavi boncuh gibi gözüne kurban olduğum Küçük Paşa," diyerek Salih'in çenesini sıkıp:

— Nasıl köyden hoşlandınnı? Evde irahat mısın?

— Köy de fena, ev de.

— Nöğürelim aslanım, ilden gelin evin olmaz, ev de vahtinde gelmez. İstanbul'da irahatın iyi idi emme, il evinde, günün birinde insanı böyle sohağa atıveriller. Köylerin, köy evlerinin hepsi böyle, bizim ev de onun gibi uygunsuz biverane (bir virane); usul usul alışın (alışırsın), zaten o evde doğdun o kümesin culuğusun (pilici). Lakin denelerin (tane) ırahlara saçılmış, kanatların tüylenmeden İstanbul'a gittik; burada palazlasa idin, şindi bu kadar hor bakmazdın.

— Ali de böyle dedi.

— Kırh yılda bi doğru söz söylemiş. İl yurdu başka kuşların yuvasıdır. Sen ne kadar olsa onlara yadırgısın (yabancı), bir gun olur atallar. Ali seni çoh seviyor mu?

— Mevlüt'ü, Güssün'ü seviyor.

— Sen ilk göz ağrısısın. Seni içinden daha çoh sever emme dışından gösteremez. İngilli herif, Hacca'dan korhar, hiç öküz inekten korhar mı?

— Zaten ben Ali'nin sevmesini istemem ki, varsın sevmesin.

---

1 Kalburun biraz daha geniş deliklisi, bundan daha genişine "çinedir" derler. (Yazarın notu)

2 Sapından zamk çıkarılan dikenli bitki. (Yazarın notu)

— Yavrum senin kanın yalnız köye, eve değil, babana da daha kaynamamış; hatta anana da hâlâ yabancı gibi bahıyon; pek soğuk duruyon.

— Hacca'ya mı?

— Hayır bana. Hacca analığındır. Asıl anan, senin ağnayacağın annen; hani Haldun'un annesi yoh mu? İşte onun gibi senin de annen benim. Bunu iyi bil, ahlında dut, körün bit tuttuğu gibi pek tut. Unutma. Ben Haldun Bey'i emzirdiğim için konahta herkes gibi sen de beni sütnine diye çağırırdın.

— Öyle.

— Avratla nasılsın, sana nasıl bahıyor?

— Kim?

— Hacca.

— Pek fena bakıyor.

— Gözü çıhsın. Üvey ana değil mi? En iyisi bu köyün en büyük taşlarının altında kalsın, üstüne camız basmış gurbağaya dönsün. Babalığına danışdıhdan soğna seni biraz da bizim köye götürelim.

— Babalık kim? Analığın babası mı?

— Hayır, Ganber Ağa, babalığın, senin ağnayacağın benim erim, ehlim, kocam. Asıl baban Ali'dir. O beni boşadı. Yoh yere kanıma girdi; nafile yurdunu, yuvasını bozdu dağıttı. Hacca'yı aldı; seni de böyle sağ babanın, sağ ananın öksüz yavrusu etti. Ne deyim, arada sen varsın. İntizara (inkisar, beddua) dilim varmaz ki... Allah ahıl, kursah versin. O beni boşayınca Hacca'yı aldı. Başının dengini değil, belasını buldu. Ben de Ganber Ağa'ya vardım. Nöğüreyim?

Salih, yavaş yavaş Selime'ye ısınıyor; kendisiyle böyle konuşan bir kadının, özellikle şu ıssız köyde fena bir yoldaş olmayacağını takdir ediyordu. Biraz düşündükten sonra:

— Babalık analığı alsa da sen yine bizim... Ali'nin evine gelsen olmaz mı?

Selime — Ölür, olmaz. Ne Ganber beni bırahır ne Ali Hacca'nın, o çamış katırın payvandını (paybendini[1]) çözer,

1 Ayak bağı.

salıverir. İkimiz de birer ikişer çocukla bu evlere ayahlarımızı köstekledik.

Salih ve annesi İstanbul ayrılığı gibi kayıtsızca ayrılmadılar.

Kendisini sıcak gözyaşları dökerek bağrına bastırıp koklaya koklaya okşayan, "Canımın içi, gözümün ışığı yavrum," diye seven; yüzüne gözüne tekrar tekrar dikkatle bakarak bir daha öpen, bir daha sıkan; dünya gözüyle sağ salim tekrar gördüğünden dolayı dağlar kadar memnun olduğunu, kısaca pek ince annelik duygularını, pek coşkun sevinç duygularını pek kaba bir dille tamamıyla anlatan bu kadına karşı hüzünlü, üzgün, acı çeken bir çocuk kalbi kayıtsız kalabilir mi?

Evde Hacca'nın yerine bunu bulsa; ara sıra yüzüne böyle bir çift şefkat kaynağından fışkıran ateşli gözyaşlarıyla ıslak yüzler temas etse; köy hayatından, ev sefaletinden belki bu kadar çabuk, bu kadar şiddetle soğuyup nefret etmezdi. Ara sıra –tazyikinin şiddeti oranında hoş gelen– anne kollarıyla sıkılarak, "Canım, ciğerim, yavrum," dense; korkutucu bir uçurumun dibindeki bu köyden, bu çürümüş, karanlık evden kaçmak, kurtulmak istediği zamanlarda anne kollarıyla sarılsa; ümitsizlik ve nefret duyguları coştukça üzerine böyle sihirli gözyaşları dökülse kendisini bu kadar yalnız bulmaz, ümitsizlik ve bıkkınlığa bu kadar süratle kendini teslim etmezdi...

8

Salih için her günü uzayıp giden bir istibdat devri kadar uzun görünen birkaç ay geçti; kış geldi.

Çok emek verilerek hazırlanmış, süslü alafranga sofralarda çatal bıçakla yemeye alıştıktan sonra Hacca'nın ancak bir karış kadar yüksek, kirli tahta sinisi üzerinde en nefis yemekler bile olsa yemekten iğrenirken, bir süredir hiç olmazsa pişkin olan yufka ekmeğini de bulamayarak tezekle ısıtılan toprak tandırın duvarlarına yapıştırılarak pişirilen, hayır, mi-

deye dayanmaz diye lüzumu kadar pişirilmeyip kabuk bağlar bağlamaz çıkarıldığı için bir gün sonra adeta taş kesilen yuvarlak çörekleri; yutulması, dilin ucuna gelmiş bir doğru sözü söyleyemeyerek susmak kadar zor olan çökelek (yağı alınmış ayrandan yapılan peynir) ve nadiren yağ kokusu ancak hissedilen bulgur pilavını ve toprak çömlek içinde tandırda sade suyla pişirilmiş yavan kabakları, tatsız pancarları ister istemez yeme mecburiyeti; ayrıca bunları canını eriten bir aşağılama ve nefret tavrıyla veren Hacca'nın elinden almak, onun iyiliği başa kakan bakışları altında ezilerek yemek; babası olacak hissiz mahlukun Hacca'nın, o yırtıcı karakuşun saldırılarına karşı kendisini bir bostan korkuluğu kadar olsun koruyamaması; zavallı çocuğun küçük kalbine bu köyü çevreleyen yüce dağlar kadar ümitsizlikler, kederler yığıyordu.

Vaktiyle hayalinin gönlünü aldığı, bir haftadan fazla neşesinin sermayesi olan dağlarını, derelerini; şimdi bir kuşun kafes parmaklıklarını, bir mahpusun içinden kaçmayı, kurtulmayı başaramadığı zindanın duvarlarını seyrettiği bir gözle görüyor; vaktiyle bunları öven Kâmil Ağa'ya, eline geçse dilini çekip ta dibinden koparacak, bunları o kadar güzel düşündürerek kendisini aldatan sahtekârlık gücünün vücudunun neresinde olduğunu bilse, orasını tırnaklarıyla oyup çıkararak atacak kadar kızıyordu.

Şimdi her şeyi Hacca'nın kirli ve birçok çatlağı eski kâtiplerin sol başparmakları üzerindeki kalem silintileri gibi simsiyah ziftli elinden bekleyeceği yerde, hanımefendinin pamuk gibi yumuşak, beyaz ayaklarını öperek ve hatta sütninenin dediği gibi, "Tabanının altını, üstünü öpeyim, ocağına düştüm, etme, eyleme, beni de bir köpek, bir Kartopu say," diyerek yalvarıp İstanbul'da kalmaya çalışmadığına pişman olur gibi olduğu halde Naime Hanım'ın, "Sakın ileride eski çarıklarını sürüyerek bir daha gelme!" tembihi, coşan pişmanlık hissi üzerine soğuk sular gibi dökülüyordu.

Mindere oturup bacağını bükerek kanarya sarısı yazma yemeni sarılı, koyu mor fesini dizine geçirip yemeniyi düzelterek:

Her gün mü kan ağlan kahrın ne bana
Beni kabdan kaba kortardın hey felek

diye türkü çağırırken Güssün'e, Mevlüt'e dair her sözü işittiği halde kendisine karşı daima kör, sağır gibi ilgisiz görünen Ali'ye kalbinin durumunu açmayı sanki bir düşkünlük sayıyordu.

Çünkü onun kendisine baktıkça burun kanatları kabarıp delikleri büyüyerek bir kırgınlık tavrıyla başını çevirdiğini defalarca görmüştü. Köye gelişinden bir gün sonra kapı önünde Hacca'yla kendisine dair konuşuyorken Hacca'nın, "Paşanın karısı, paşanın salı (tabut) evden çıhar çıhmaz Salih'i çürük bir kelik (ayakkabı eskisi) gibi zohağa fıllatmasından sen ne ağnayon? (anlıyorsun?)" diye yönelttiği sorusuna Ali'nin, "Kim bilir, konahta ne arsızlıh, ne şargadalıh (şarkadalık, yaramazlık) etti. Hanımın sabrı tah dedi. Garip itin kuryuğu döşünde gerek. Besbelli bir hoyratlıh, bir ziyankarlıh etmiş olacak ki, karının öfkesi kabardı kabardı kabına sığmadı, taştı. Konahdan sürdü çıhardı," dediğini işitip Ali'den büsbütün soğumuş, geldiğinde, "Hanım bırakmak istemedi ama ben durmadım, geldim," demek mümkünken başından geçenleri doğru şekilde anlattığına çok canı sıkılmış, pişman olmuştu. Söylediği sözü hanım alnına yazdırmamıştı ya. Doğrusunu kim bilecekti; keşke söylemeseydi. Bu pişmanlıktan sağladığı fayda; daha sonra Ali'ye karşı da, Hacca'ya karşı da ketum olmaya kesin karar vermek oldu.

Haccac'a[1] zalimlik kalıcı bir sıfat oldu. Halbuki onu Abdülmelik, öldüğünde kılıç gibi kullanması vasiyetiyle oğlu Velid'e kıymetli bir miras olarak bıraktı.

"Zalim" sıfatı kılıçtan çok onu kullananlara yakışırken bu mirası alanı ve vereni bütün dünya unutup yalnız mirası, Haccac'ı, "Haccac-ı Zalim" diye lanetler. Biz de ilk ayırt edici sıfatı merhametsizlik olan bir üvey ana olduğu için

1 Haccâc bin Yûsuf es-Sekafi. Çok kan dökmüş olmasından dolayı Haccac-ı Zalim olarak bilinen Emevi valisi.

Hacca'yı suçluyoruz. Bu evin de bir hükümdarı, bir Abdülmelik'i, bir Velid'i olduğunu unutuyoruz ki, o da Ali'dir.

Meydanda öz baba varken engellemediği eziyetlerden dolayı yalnız üvey anayı suçlayarak, Ali'yi saldırıları engellemekten âciz felçli bir şahit gibi kabul ediyoruz. Halbuki Ali, Salih'in –atılan bir iftiranın aslını araştırmaya gerek görmeksizin boşadığı– Selime'den doğan oğlu olduğunu hatırladıkça, sanki buna sahip çıkarsa annesinin fenalığını kabul etmiş olacak; çocuğa ne kadar soğuk durursa namusu o oranda zarardan korunacak gibi ilgisiz duruyordu.

Öz babası varken üvey anadan zulüm görmek, tûbâ[1] gölgesinde cehennem zebanileriyle eziyet çekmeye benzer.

Salih'in kışın bile pirelerin hunharca saldırılarından çok rahatsız olduğu yatağını tek başına kullanma hakkına da müdahale edilerek her türlü pisliğiyle pek iğrenç kokan Mevlüt'ün de birlikte yatırılması, Küçük Paşa'yı ancak o zamanlarda "zararlı düşünceler ve alçakça hareketler" suçuyla sürgün edilmiş, her şeyi kabul etmeye mecbur kalan gerçek bir paşanın dayanabileceği kadar acı içinde bırakıyordu.

Pis, kokuşmuş Mevlüt'den, o, Ali'nin, Hacca'nın kucaklarında nadir bir çiçek gibi okşanıp koklanan değerli varlıktan, Salih kime şikâyet edebilirdi? Ve ilallahi'l-müşteka![2] Mevlüt'ün yalnız kendisinden değil bütün insanoğlundan daha güzel, daha kıymetli olduğunu Hacca her zaman her vesileyle hatırlatarak, "Mevlüt bi yana, dünya bi yana," demiyor muydu?

O zamanlarda bir vilayette saltanat emlak memurları ne kadar nüfuz sahibi, onlar için hükümet ve ahalinin mallarını aleni bir şekilde gasp etmek ne kadar mübahsa, Mevlüt de bu evde öyleydi. Her ne isterse mutlaka öyle olur, hele Küçük Paşa'nın elbisesiyle, oyuncaklarıyla ilgili buyrukları hiç zaman kaybedilmeksizin yerine getirilirdi.

---

1 Cennette bulunduğuna ve bütün cennete gölge saldığına inanılan, kökü yukarıda, dalları aşağıda büyük ağaç.

2 Ve şikâyeti Allah'adır.

Zaten Mevlüt için arzulanacak şeyler Salih'in gelişinden sonra ortaya çıkmamış mıydı?

Bereket versin, Mevlüt eline verilen bir şeyle günlerce oynar, avunur ve geç usanırdı. Böyle olmasa şimdiye kadar ne sandığın içinde bir şey, ne dışında bir sarı pul kalırdı; her şey o zamanlardaki Bağdat, Musul ve Basra'daki kiralanan arazilere; sandık da oralardaki mal sandıklarına dönerdi.

Salih'in yatağına yatmayı Mevlüt arzu etmişti.

Mevlüt, Salih'in oyuncak koyun ve öküzlerine dair saldırılarında, Irak'taki saltanat arazisi içinde çiftçi, ekici, aşiret adıyla yaşayan saldırgan gaspçılar, haydutlar kadar gözü pek ve daima bağışlanandı.

Mesela, uydurma bir açık artırmayla on beş bin kuruşa saltanat emlak idaresi adına kiralanan beş bin dönümlük bir arazi hissesinin "haritası gereğince kullanılması" hakkında gelişigüzel verilen izin, bu beş bin dönümlük kiralık arazi hissesinin kullanılmasını kapsarken; bu hissenin sınırını göstermek maksadıyla haritaya katılan ve maliye hazinesine senelik yüz bin kuruştan fazla çeşitli vergi getiren arazilerin de, sınırları belirlenerek haritaya katılmasından dolayı "Haritaya dahil!" denerek gasp edilmesindeki gülünç haksızlık kadar yürek yakan gasp ve yağma, Salih'in bütün eşyası için olmaya başlamış ve her şeyden önce şekerlemeler tükenmişti.

"Mevlüt şu ineği, bu öküzü istiyor," sözü Salih'i, "Haritaya dahil!" tabirinin Irak diyarındaki arazi sahiplerini titrettiği kadar titretiyor ve o titreyen dilsizler gibi Salih de sesini çıkaramamaya başlıyordu.

Şekerleme kutusu, son bulan içeriğinin tatlı hatırasına hürmeten ocak üstündeki rafta bir gün ağırlandıktan sonra Mevlüt ona da bir ip takarak avluda, sokakta araba gibi çekmeye başladı; aradan bir saat geçmeksizin zavallı kutu köy çocuklarının ellerinde parçalanarak rüzgârların önüne düştü. Bu uzun kıştan artık usanmaya başlayan köylüleri yaklaşan baharın renkleriyle avutmak ister gibi köyün ötesinde berisinde uçarak Salih'in renkli köy hülyalarını hatıra

getirir bir gönül yakan kayboluşla mahvolup gitti. Mevlüt Salih'in kısa pantolonlarının hemen hepsini iki ay içinde kirletti; tekrar tekrar yıkanıp hayattaki (avlu) taş ve çalı çırpı yığınlarının üzerine defalarca serildiler.

Küçük Paşa'nın ancak birer ikişer defa giydiği pantolonlarını kirleten musibetten zavallının yalnız yatağı, yorganı değil yastığı bile korunamamıştı.

Kısacası, Salih'in yalnız bayramlık mirliva üniformasından başka bütün elbisesi ve sandık dışında –uygun tabiriyle– kendi kullanım sınırları içinde kalan bütün malları ve eşyası bunları çevreleyen her şeyle tamamen aynı durumu paylaştı.

9

Küçük Paşa'nın sütnineden beklediği haber gecikti. Fakat Allah'a hamdolsun günün birinde, Ali'nin bunca zamandır uyuşmuş olan babalık duygusu kim bilir ne türlü bir etkiyle birdenbire uyanır gibi oldu. Bir uzvun istemsizce seğirmesi türünden olan bu insanlık duygusu, üzerinden İsa nefesi geçmiş bir ölü kalbi gibi dimağında kımıldayınca Ali'nin bütün vücudu ürperdi. Salih, Selime gümüş gibi pakken doğmuştu. Annesinin Küçük Osman'la gayrimeşru ilişkisi doğru olsa bile bu olayın ayıbından Salih'e bir hisse çıkarmanın, alt tarafında içine tükürülmüş bir akarsuyun kaynağına kadar kirlenmiş sayılması gibi büyük bir haksızlık, kendinden önce olan suçları da cezalandıran bir kanun kadar garip olduğunu anlar gibi oldu.

Annesinin ziyaretine karşılık vermek için Küçük Paşa'yı bizzat götürmeye karar verdi. Bayramlık üniformasını giydirip kılıcını kuşattıktan sonra komşulardan ödünç aldığı bir eşeğe bindirerek Kanber Ağa'nın köyünün yolunu tuttu.

Bunlar giderken Mevlüt de gitmek istedi; ağladı.

Ali, "Süs (u harfini ince söyleyerek sus demek), küpülü köpek, seni nereye gotüreyin, bunu anasına gotürüyon; çocuh panayırına gitmeyon ki seni de eyleteyin," dedi.

Salih'in o kıyafetle Selime'ye gitmesi, özellikle birdenbire başkalaşan babasının bizzat alıp götürmesi Hacca'yı kuşkulandırmışken, Salih'in gelişinden beri ilk defa olarak, Mevlüt'ün de bu yüzden ağlaması, azarlanması hayli kızdırdı. Eşine bir "uğurlar olsun" bile demeksizin içeriye girip, kendi kendine, "Orospu karıya oğlunu götürmek sanki bi şey mi? Sıpasını seven eşek kulahlarını diker kohlaya kohlaya gelir arar, bulur. Bi kere düşünsene, arayan yoh, soran yoh, dur bahalım, sana ne oluyor?" diye hayli sokrandıktan (homurdanmak) sonra, "Ahılsız başın belesini (belasını) ayah çeker; neme gerek, itin ayağı taştan esirgenmez; yıldır tazıyı görsün yazıyı (yazı: kır, ova)" diyerek işleriyle meşgul oldu. Kanber Ağa'nın köyünün kenarına ulaşınca Ali, "Şu ağacı gördünnü? İşte ben seni burada beklerim, ananı gör, görüş. İrahatından sorarsa Allaha çoh şükür iyiyim, hasım di, bırak gel; beni çoh bekletme," dedi.

Eşeğin arkasına birkaç yumruk indirip, dah! diyerek yürüyüşünü hızlandırdı. Kanber Ağa'nın evinin önüne gelince çocuğu indirip sarı yemenili siyah fesini alnı üzerine indirerek –Kanber Ağa işitirse mutlaka niyetini anlayacağı şekilde– iki defa kuru kuru öksürüp eşeğin üzerine atladı. Buluşma yeri olan ağacın altına geri döndü.

Selime Küçük Paşa'yı şu gösterişli kıyafetiyle kucaklayıp öpmekten pek fazla sevinip övündü.

Kanber Ağa'yla oğlu Memiş'i (Kanber'in vefat eden eşinden doğan on iki yaşında bir çocuk) Küçük Paşa'ya takdim ederken gurur duygusuyla göğsü kabardı, dudakları titredi.

Selime bu Memiş'e karşı her ne kadar Hacca'nın Salih hakkındaki nefret duyguları kadar değilse de yine ne olsa kendisinin de dediği gibi, en iyisi en büyük taşlar altında kalmaya layık olan üvey analara özgü davranış ve sözlerden tamamen uzak olmadığından her vesileyle Küçük Paşa'sını överek Memiş'i kızdırmaktan geri kalmadığı için; Memiş, ilk defa bugün gördüğü Salih'i aralarında bir geçmiş düşmanlık varmış gibi kendisi yokken de hiç sevmiyor, eline geçse gözünü çıkaracak kadar düşmanlık hissediyordu.

Salih'in sırma apoletleri, parlak kılıcıyla tıkır tıkır yürüyerek muzaffer bir ordu kumandanı tavrıyla gezinişi Selime'yi neşelendirdiği kadar, Memiş'in öfke ve hasedini tahrik ediyordu. Kanber Ağa'da bile bir çekememezlik hissi uyandırmaktan geri kalmadı. Biraz sıradan sohbetten sonra Selime bir pekmez şerbeti, biraz dut kurusuyla değerli misafirini ağırladı.

Bir aralık, "Küççük bacın (kız kardeşin) güde Fadime (şişman Fatma)" diye ancak iki buçuk yaşlarında bir kız çocuğunu Salih'e takdim etti ve bir beşiğin örtüsünü kaldırıp, "Bu da kızdır, Emetüllak (Emetullah[1]), dürtülesi filçik külanı (işvebaz külhani[2]) bah burcu burcu (buram buram) terlemiş," diyerek giysisinin yeniyle çocuğun çiy düşmüş bir kırmızı gül gibi görünen yüzünü sildi; Emetüllak uyandı, ağlamaya başladı. Selime onu emzirmeye oturunca sapanla nasıl taş attığını göstermek bahanesiyle, Memiş Salih'i dışarıya çıkardı. Selime, "Memiş, Küççük Paşa'yı ırahlara (ırak, uzak) götürüp çoh yıldırma (koşturma), o senin gibi değil, nazihdir; azıcık seğirdince dilini sarhıtır, solumağa başlar," diye arkalarından bağırmakta kusur etmedi.

Annesinin dikkatli bakışları altından uzaklaşan Salih'in kılıcını, apoletlerini incelemeye koyulan Memiş, usta bir yankesici kadar el çabukluğuyla apoletlerden birini aşırıp samanlığa attı.

Biraz sonra Salih hırsızlığın farkına vardı. Bundan doğan ağız kavgası aralarında karşılıklı dövüşmeyle değil, Salih'in mükemmel bir dayak yemesiyle sonuçlandığı gibi Selime'yle Kanber Ağa arasında da hayli çekişmeye sebep oldu.

En sonunda Salih'in apoletini babasının evinde unutmuş yahut yolda düşürmüş olduğu halde Memiş'e iftira ettiğine –Memiş'in babasına karşı "Gözüm kör olsun, ölünü göreyim" diye büyük antlar içmesi üzerine– Kanber Ağa tarafından hüküm verildi ve her gelişte bir tek Memiş'e böyle iftiralarda bulunmaması için Salih'in bir daha buraya gelme-

---

1 Kadınlar için Allah'ın kulu anlamında kullanılan isim.

2 Haylaz.

yip küçcük paşalığını kendi köyünde sürmesi, küçcük maşalığını babasının buharı (ocak) başında etmesi, bu huysuz küçcük horazın (horoz) kendi küllüğünde (süprüntülüğünde) çırpınıp ötmesi, Selime'ye, Kanber Ağa'nın kaba sakalı, kaba bıyığı kadar kaba bir dille anlatıldı.

Selime Salih'i sokağa kadar uğurlayarak, "Omuz püskülünü Memiş'in çaldığını babandan sahlama, olmuşu gibi söyle; eşek sıpası, öyle bir hırhız (hırsız) ki gözden sürmeyi çalar mı çalar. Ahlından geçeni gözünden kapar mı kapar. Benim sandığımda sepetimdeki şeyleri de gece gündüz çekti götürdü de bi kelle (kere) yahalayamadım; ha bi sırçan, yalnız kuryuğu yoh; bunun bannağı (parmağı) dohanmadıh bir yoğurt, dınnağı (tırnak) ile yırtılıp bozulmadıh bir süt yüzü kalmaz. Yüzünü bozmahsızın altından sütü sorar, somurur [emer]. Gördün ya, yavrum dünyanın hiç bi yerinde irahat, dillik (dirlik) yoh; nereye varsan bir müsübet (musibet) karşına çıhar; nöğürün, ne yapan? Baban olacah sinsiz (soysuz) beni guduz gibi daladı, bırahdı; ben düştüm. Şinden geri (bundan sonra) sen bu kurt inine sahın geleyim dime, ben fırsant (fırsat) bulduhça gelir, sana kavuşurun e mi yavrum," demiş ve ağlamış olduğundan Salih de ağladı. Selime'nin ağlayan bakışları Salih'i gözden kaybedinceye kadar takip etti.

Salih babasını buldu. Bütün macerayı, annesinin dediklerini anlayabildiği kadar anlattığı gibi Memiş'in apoleti nasıl çalıp bundan dolayı nasıl dövüldüğünü, kovulduğunu pek dokunaklı bir tavır ve dille anlattı.

Dört beygirinin birden gasp edilmesi gibi vaktiyle büyük bir zarar görüp yüreği pekişmiş olan Ali, Selime kadar üzülmedi:

"Sansar yuvasına tavuh culuğu (pilici) yolladıh desene. Vakad, şindi ne desen olmaz; kabaat (kabahat) bizde kalır. Nöğürelim, sol apoletin eksik olunca paşalığının kenarı kertilip yarısı düşmez ya; başın sağ olsun. Ben Ganber keretesine (kerata) kızarın; oğlan bir halttır etmiş, babası olacak köpek; eniğinin kulahlarından tutup yere çalarah misafirden mal çalmayı ona öğretmemeli miydi? Eşek herif!" dedi.

Selime'nin nasıl ağlayıp neler söylediğini Salih pek dokunaklı bir şekilde ifade etti.

Ali bir an için düşünceli bir tavır takındı; yüzünde üzüntü belirtileri oluştu; gözlerinde parlamaya başlayan gözyaşları iri birer damla halinde, göz ucundan yuvarlanıp elmacık kemiklerinin eğimine kadar inerek orada beklediler:

— Oğlum sen Hacca'yı mı yohsa Selime'yi mi çoh seven? Hangısı daha eyi?

— İkisi de iyi.

— Korhma doğrusunu söyle.

— Sütnine daha iyi, ben onu severim.

— Yazıh!

Ali pişmanlık belirtisi denebilecek bir tavırla içini çekti.

Önceki damlaların ıslattığı yer üzerinden daha kolayca, daha süratle birer gözyaşı damlası daha yuvarlandı ve elmacık kemiklerinin tepesine kadar çıkıp aşağıya tekerlendi. Ali, Selime'yi hâlâ seviyordu. İmzası bile bulunmayan bir kâğıt parçasına inanıp da zavallıyı boşamakta bu kadar acele etmeli miydi? Belki bir iftiraydı. Karakol önünde bir kadına saldırdığı için iki tokat vurduğu ve Kâmil Ağa'ya da söyleyerek konaktan kovdurduğu aşçı yamağı Mengenli Şaban böyle bir kâğıt yazdırarak öç almaya kalkışamaz mıydı? Bu pek muhtemeldi.

Selime nikâhlı karısı olduğu halde kendisi bile konakta iki lafı çifte nöbetçilerle söyleyebilirken, arabacı Küçük Osman'ı nerede bulacak, nerede görecekti? Zavallı kadının soyunda, sopunda öyle fena bir kan bulunduğu hiç görülmüş, işitilmiş değildi. Birdenbire boşamamalı, kâğıdı Kâmil Ağa'ya gönderip güzelce soruşturmalıydı; fakat bir kere ok yaydan çıkmış, geri gelmez; kendisi evlenmemiş, Selime Kanber'e varmamış olsaydı bugün yeniden evlenirdi. Lakin bu mümkün değil; zavallı Selime'yi hâlâ o kadar sevdiği gibi, o Küçük Paşa'nın da anasıydı. Yazık! Yazık. Artık şimdi ne yapılabilir? Geçit vermez dağlar, tepeler gibi şu Kanber ve iki çocuk araya girmemiş olsaydı, Hacca ne derse desin Selime'yi Salih'in hatırı için de tekrar alırdı; fakat heyhat!

Akılsız başın kendi kendine açtığı bu onulmaz yarayı onarmak için Ali boşuna düşünüyordu. Sonunda anası hakkındaki zulümden dolayı coşkun bir acıma ve pişmanlık duygusuyla oğlundan özür dilemek ister gibi Salih'i kucakladı, öptü, "Selime'yi bir daha görünce, 'Babam senin suçun, günahın olmadığını ağnamış, bilmiş. Dünyada, ahirette arnı (alnı) ah, yüzü pakdır; ırzı bütündür diyor' diye ağnat," dedi.

Eşeğe ikisi birden binerek yola düştüler.

10

Kanber Ağa'nın köyünden, sevgilisinin mezarını ziyaretten dönenlere has elim hüzünler gibi acı duygularla dönen Ali; yolda yokuşlara geldikçe eşekten inip yalnız Salih'i bindirerek önceden de söylediği:

Her gün mü kan ağlan kahrın ne bana
Beni kabdan kaba kortardın hey felek

türküsünü bir Urfa manisi havasıyla ve pek yüksek sesle söyleyip dağları, dereleri inletiyor, ara sıra "dah, dah" diyerek eşeği sürüyordu. Dülek (düz) yerlerde kendisi de binerek Salih'i kucağına alıp, ayaklarını aralıksız eşeğin karnına vurarak yürüyüşünü hızlandırıyordu. Ali bugüne kadar Salih'le hiç bu kadar yakınlaşmamıştı.

Salih'in vücut sıcaklığı sanki Ali'nin kanını ısıtıyor, Selime'ye ait soğukluktan dolayı zavallı çocuk için donmuş, uyuşmuş olan babalık duygularını yeniden hislendirip canlandırıyordu.

Salih gibi bir çocuğun, varsın büyük paşa babası vefat etmiş olsun, yedi sekiz sene koca konakta hüküm sürmüş, üniformalı, kılıçlı bir Küçük Paşa'nın babası olmak şerefiyle köyde ululanmaya, herkese karşı koltuk kabartmaya hakkı olduğunu düşünüyor; Salih'i daha fazla sevmeye başlıyordu.

Bazen coşan şefkat duygusuyla Salih'in ensesinden öpüp, "Benim bir denecik küççük paşam," diyor ve başını eğip yandan yüzünü seyrediyordu. Salih, bu köyde kalacak, bu köylüler arasında, Hacca'nın, Mevlüt'ün olduğu bu evde yaşayacak olunca koyu mor fesli, kanarya sarısı yazma yemenili Ali'ye de baba demekte onuruna dokunacak bir çirkinlik, dile o kadar ağırgelecek bir ağırlık bulamamaya başladı. Ali ara sıra kendisini böyle gezdireceğini ve inşallah bahar gelince kulakları İngiliz makası gibi düzgün ve dik bir kürü (henüz binilmemiş genç eşek) alacağını da vaat etti.

Ali, Salih'e hayli sevimli görünmeye başladığı gibi, Ali de artık Salih'in yürüyüşünde, oturup kalkışında bir kahbe nallığı (kahbe na'li, kahpe çocuğu) eseri ve gözlerinde kırıklı avrat dölü (zamparalı kadın oğlu) çapkınlığı, yılışıklığı görmemeye başladı. Kötü zan, kötü bakış, yanlış anlama tamamen kayboldu. Ali'ye Salih, arzuya göre yaratılmış oğul; Salih'e Ali, istenene uygun değilse de duruma, ihtiyaca uygun bir baba, koyunun bulunmadığı yerde Abdurrahman Çelebi olan bir keçi olmuştu. Ali ve Salih'in güleç birer yüzle dönüşleri Hacca'nın dikkatini çekti.

Birkaç gündür Ali'nin fiğ[1] yemiş üveyik gibi dalgın dalgın düşünmesi Hacca'nın şüphe etmesine sebep oluyor, kalbinin huzurunu bozuyordu.

Ali niçin bu kadar gönlü ferah, Salih niçin bu kadar düşünceliydi? Bunların bugün gördüklerini gözlerinde görmek, kalplerinin durumunu yüz hatlarından anlamak ister gibi yüzlerini, gözlerini süzüyordu.

Kendi kendine, "Galiba avrat göründü; Ali'nin eski sevdalarını deprendirdi. Onun gül hatırı için dikenini sevmeğe, ohşamağa başladı," diyordu. Bir gün sonra Salih babasıyla yan yana oturup tatlı tatlı konuşmaktayken dışarıdan bir ses, "Ali, Ali" diye bağırdı. Ali çıktı.

Bir süre sonra geri döndü. Yüzünün yarım saat önceki güleçliği uçmuş, yerine üzüntü ve kederin çatık buruşukları geçmişti.

---

1 Bir yem bitkisi.

Ali burnundan soluyarak girdi; sekaltındaki (papuşlukta) trabzana ellerini koyarak, "Dinle, sana ne datlı haber getirdim. O kadar datlı kim dadından yinmez," dedi.

Hacca yüzündeki acılık belirtisine dikkat ederek tatlı bir habere ihtimal vermedi; hatırına ilk gelen şey Selime'nin Kanber'den boşatılmasına bir yol bulunarak yine Ali'nin alması kararlaştırılmış da, "Ne yabayım, arada çocuk var, Allah'ın emridir, gine Selime'yi alıyorum; sen de iki çocuğun anası, daima başımın tacısın," diyecek gibi geldi; içi titrediği halde, "Hayrola, söyle bahalım," diyerek karşısına dikildi.

Ali, "Redifler[1] toplanacakmış. Köye esame (esami[2]) pusulaları gelmiş. Beni de çağırıyorlar. 'Hey gaziler yol göründü gine garip serime,' şindilik nereye gideceği belli değil, tabur üç güne kadar şehirde toplanacakmış, pek acele diyollar."

Hacca ne diyeceğini şaşırdı. Öncesinde daha ağır bir ihtimal düşünmüş olmasaydı, bu habere daha fazla kederlenirdi. Önceki düşüncesine oranla bu kötünün iyisiydi.

Ali, "Karagözlü Hacca'ın pek bozuldun, korhma; mademki bir düşmanla marba (muharebe) yoh. Ya Urumili'ye gideceğiz, ya Yemen illerinde Veysel Garani (Karani) çöllerini boylayacağız, oturup oturup geleceğiz; ne muharebe, ne gazilik var, ne şehidlik. Merah etme; kim bilir belki de tabur şehirde toplandıhtan soğna dağıtırlar. Kaç gere (kere) öyle oldu," dedi.

Salih dünden beri şefkat belirtilerini görmeye başladığı Ali'nin askere gideceğine tahmininin üzerinde hüzünlendi. Babasının elini tutarak, "Beni de götür," dedi.

Ali, "Oğlum ne ananın köyüne gidiyorum ne İstanbul'daki karakola. Nereye gideceğim belli değil ki; belli olsa bile –tebessüm ederek– en büyük subayı binbaşı olan bir taburda hiç liva paşası bulunur mu ki seni götüreyim. Sen burada kalacahsın; Hacca seni zaten sever, bundan geri be-

---

1 Osmanlı Devleti'nde savaş sırasında her an savaşa girebilecek şekilde hazır bulundurulan askeri birlik.

2 İsimler.

nim hatırın için daha fazla sever, daha fazla sevgiyle ahşam zabah yüzünü ohşar, sırtını tapışlar (sıvamak, okşamak), babası askere giden çocuğu kim horlar ki, Hacca Mevlüt'ün ağasına yan gözle bahsın. Hem de Hacca öyle kötü karılardan da değildir. Eğer sana kaşın üstünde gözün var dese, şöyle bi yan bahsa benim gurbette bunnumun direğinin sızlayacağını, yüreğimin cız diyerek dalabıyacağını[1], çırpına çırpına kanayacağını o bilir... –Hacca'ya dönerek–, değil mi benim bal peteğim, datlı Haccam," dedi.

Hacca, "Hiç deliği, dırsığı, peçesi (pencere) olmayan karanlık yüreğimin dibini, bucağını Allah bilir; öyle şeyleri sahın ahlına koyup da gurbet ellerinde yoh yere tasalanıp durma, ben önüne gelen kendi eniği de olsa dalayan kuduz it miyim ki Mevlüt'ümün ağasını patahlayıp (dövmek) durayım?"

1 Dalabımak: Çarpmak, çırpınmak.

Üçüncü Bölüm

1

Ali'nin tahmini çok doğruydu. Yemen'e sevk edilmek üzere sekiz on taburun acilen silahaltına alınmasına karar verilmişti.

O zamanlardaki Yemen seferlerinin dayanılmaz sefaleti ağızdan ağıza yayılarak herkesçe bilindiğinden, taburların gitmekten çekinmeleri gibi bazı geçmiş olayların tekrarlanmasından sakınılarak gidecekleri yer gizli tutulmuş, Karadeniz iskelelerinden, belirlenen yerlerden vapurlara bindirilmeleri emredilmişti.

Pusulaların köye gelişinden iki gün sonra sıraya alınan diğer askerlerle beraber Küçük Paşa'nın babası Ali, tabur merkezi olan ... kasabasına gönderildi.

Taburun toplanmasında ve gönderilmesinde pek fazla acele edildiği için muinleri[1] bulunmadığına yahut muin denilen yardımcı kişilere sahip olmadıklarına dair ortaya çıkan itiraz ve şikâyetlerin incelenmesine vakit bulunamadı.

Hacca'yla Mevlüt ve Güssün'e Hacca'nın –nüfus kütüğünde altmış sekiz yaşında görünen– babası Kara Ömer, Salih'e ise iki beygirle kiracılık eden, köye ayda bir iki kere birer ikişer gün için gelip giden dayısı İbrahim muin verildi.

---

1 Eskiden aileyi geçindirmekten sorumlu olan erkek askere gittiğinde, yokluğunda annesine, evli ise ailesine bakmak üzere atanan yardımcılar.

Ali nizamiye hizmeti için gönderildiği zaman Selime'ye de bu İbrahim muin gösterilmişti. O zamanki uygulama kanuna uygundu. Fakat bu defa yeğeni Salih'e muin alınması kanunun cidden takdir ve teşekküre layık olan özel bir iznini iptal ediyordu.

Redif nizamnamesinin otuzuncu maddesinde: "... bahsedilen çocuklar ve yetimler vefat eden karısından doğmuşsa şimdiki karısına muin olacak o delikanlının kendi baba ve kayınpeder ve birkaç kaynı dahi olsa yetimlerin üvey anne elinde kalmaması için kendisi yine askere alınmaz," deniliyor.

Redif binbaşısı Mehmet Ağa'ya ve tabur kâtibine uygulamanın pek açık olan yolsuzluğunu anlatmaya çalışan bir iki hayır ve gayret sahibi boş yere dil döktüler.

Kâtip, "Bu madde annesi vefat eden çocuklar hakkındadır. Boşanmış kadından doğan çocuklardan bahsedilmediği için kanunun açıklığına karşı hareket edilemez," dedi.

Askere alma kanununun aynı amacı içeren on yedinci maddesinde, "... ölen eşinden veya boşandığı kadından doğan..." dendiğine göre redif kanununda "boşanma"dan bahsedilmemesinin unutulma sonucu olduğunu ileri sürenlere de, "Biz kanunları birbirine uydurarak eksiğini tamamlama ve düzeltmeye yetkili değiliz. Elimizdeki özel kanun hükümlerini yerine getirmeye memuruz," diye cevap verdi.

Salih daha otuz dört günlükken İstanbul'a götürüldüğü için nüfus kütüğüne o zaman kaydedilmediği gibi dönüşünden beri de nasılsa bu lüzum muhtar ve imam tarafından hatırlatılmamış olduğundan, tabur kâtibi bunun ayrıca incelemeye muhtaç ve şüphe çekecek bir mesele olduğunu tehditkâr bir tavırla ileri sürdükten sonra:

— Bununla beraber hükümete dilekçe veriniz. Soruştururlar. Bu çocuk hakikaten boşanmış karısından doğmuşsa makama[1] bir mazbata gönderirler. Bu neferin terk edilmesi gerekirse alacağımız emre göre hareket ederiz. O zamana kadar çocuk dayısının evinde kalsa ne olur?

---

1 Makam-ı Seraskeri (Harbiye Nezareti/Yazarın notu)

Muhtar — Kâtip Efendi sen ne diyon? Dayısının evinde de dört öğsüz var. Onlar da üvey ana elinde can veriyor; açlıhtan onların da nefesi kohuyor.

Binbaşı — Beş on gün bunun da nefesi kokarsa ne olur, köyün havası mı bozulur? Artık uzun ediyorsunuz. Nerede emir alırsam oradan salıveririm, diyorum. Sözü uzatmayın. Haydin bakıyım sağdan geri arş!

Salih'in önceden ve sonradan nüfus kütüğüne kaydettirilmemesi sırf kendi kusurları olduğu için Ali'nin bu sebeple terkini talepte imam ve muhtar ısrar edemeyerek karısıyla diğer iki çocuğa muin verilen Kara Ömer'in ihtiyarlığından, kendisinin muine muhtaç olduğundan bahsetmeyi daha uygun buldular. İmam dışarıya çıkıp gerçekten çok yaşlı biri olan Kara Ömer'i içeriye çağırarak:

— Binbaşı beğ, kâtip efendi, işte Kara Ömer budur. Bunun nüfus kütüğündeki kaydına değil, bi kere yüzüne, kılığına bahın! Bu hiç muin olur mu? Birkaç sene önce zorunlu işçiler arasında bunu da yola göndermişler. Allah razı olsun, mühendiz, "Bu ihtiyar taş kıramaz, torpah daşıyamaz, bi işe yaramaz, bana bunu da amele mi sayacahlar," diye bağırarak kovmuştu. Şimdi bir sürü horantaya[1] (hurende) muin veriyorsunuz. Buna Allah da, peygamber de, padişah da razı olmaz, diyerek savunmakta hayli ileri gitmişse de tabur kâtibi:

— Düzen böyledir. Nüfusta yaşı altmış sekiz görünüyor; gerçi yüzü biraz fazla buruşmuş, sakalı fazla ağarmışsa da sırımlaşmış bir köy kocasıdır. Daha senelerce çalışır; bu da muin olmazsa kimi kime muin verip de asker edelim?

Kâtibin bu sözlerini pürdikkat dinleyen ve imamın savunmasından cesaret bulan muhtar:

— Allah rızası için, padişah başı için merhamet edin. Bu adam benim ne hısmımdır, ne ahrabam, doğrusunu söylüyorum, babali (vebali) boynuma, yazıhtır. Etmeyin, eylemeyin; köy hep böyle kimsesizlerle, böyle on beş, on altı yahut altmış, yetmiş yaşlarında sözüm ona muinler verilmiş aç,

1 Horanta: Çoluk çocuk bütün aile fertleri.

çılbah zabi zıbyanla, kırmızı purçekli (Kınayla kızardığı için böyle deniyor. Ak zülüflü demek istiyor) kocakarılarla, kör, kötürüm ihtiyarlar; hasta zabin (zebun[1]) gençlerle doludur. Köylü bunların hangisine bahsın, hangisini görsün, gözetsin. Gayrı bıçak kemiğe dayandı, can ümüğümüze (gırtlak, âdemelması) geldi.

— Baba artık uzun ediyorsun. "Kural böyledir," dedik ya. Siz devletin düzenini bozmak, askerlik işlerine fesat karıştırmak istiyorsunuz. Biraz önce bu neferi kütükte kaydı bulunmayan, belki de uydurma bir çocuk için kurtarmaya çalıştınız; o, olmadı. Şimdi de bu ihtiyardan bahsediyorsunuz. Böyle yalan ve düzme sebeplerle askerden adam kurtarmanın cezasının ne kadar ağır olduğunu bilir misiniz? diye tehdide gerek gördü.

Beyaz bıyıklı binbaşı ağa da "Hakkat (hakikat) öyledir," diyerek başını salladı. Mecliste bulunan diğer bir köyün muhtarı, zavallı köylülerin bir ceza işlemine uğramamaları maksadıyla, "Ne söyleseniz boşunadır," demek ister gibi muhtarın, imamın yüzüne bakarak gözle, parmakla susma işareti yaptı.

Kara Ömer bir iki adım binbaşıya doğru ilerleyerek, "Halime, ah sahalıma mahramet (merhamet) edin; iki oğlum askerde öldü, bunların altı çocuğu, iki karısı benim yanımdadır; ben nöğüreyim? İnsan tek başına olsa dilenir geçinir; ben sekiz baş horantaya nasıl bahabilirim. Allah için söyleyin," diyerek yardım ister bir tavırla muhtarın yüzüne baktı, muhtar:

"Elhamdülillah devletin nizamını az çoh biz de bilirik. Asker toplanmasında yalnız bu sefer bulunmuyoruh. Biz saçı, sahalı değirmende değil bu sarayın (hükümet konağı) eşiğinde ağarttıh. Devletin nizamını hiç bilmez değilik. Eğer bundan geri köyler, köylüler devlete ilazım değilse, ne isterseniz yapın. Yok eğer düşmanla gavga var da ilazım olduğu kadar asker bulunmuyorsa biz ne güne duruyoruh? Vaktiy-

1 Güçsüz, zayıf.

le biz de asker ocağında bulunduk. Muharebelere gittik; ah sahalımızla, bükük belimizle şindi de koşa koşa giderik. Bu sefer düşman öldüremezsek biz ölürük, ölülerimizle yığıla yığıla evladlarımızın öğünde (önünde), torpağımızın sunurunda kale yaparık, siper oluruh," dedi.

Kâtip –binbaşıya hitaben–, "Bu kurt masalları dinlenecekse akşama kadar tükenmez. Birçok başka işlerimiz var."

Köylüler dışarıya çıkarıldı.

Ali'nin şu birdenbire ayrılığından hissettiği acı bizim tahmin edebileceğimizden çok daha azdır, o da çoluk çocuğunun sefalete uğraması endişesinden ibarettir. Kendi nefsi için o kadar düşüncesi yoktur. Silah başına davet olunan bir Anadolu köylüsü ya gazi ya şehit olmak isteğinden başka kendi şahsı için bir şey düşünmez.

Ali ailesini kurala uygun olan ve olmayan iki muin fakirin hayali korumasına değil, dindarca bir teslimiyet gücüyle Allah'ın korumasına emanet ederek huzurlu denebilecek kadar az endişeyle gitti. Kanber Ağa'nın köyüne gittikleri güne kadar Ali, Salih için Hacca gibi kurnaz kuzgunları ancak kısa bir süre tehdit edebilen bir bostan korkuluğu kadar faydasızken, babalık duyguları bir anlık uyanışla uyandıktan sonra her durumda faydalı bir baba olmaya başlamıştı. Ali gibi olsa bile, bir babanın gölgesinden yoksun kalmanın ne kadar büyük bir bela olduğunu Küçük Paşa pek çabuk öğrendi.

2

Ali gittiği günden itibaren Hacca'nın Salih'e karşı davranışları derhal şekil değiştirmişti ama az çok dayanılabilirdi.

Taburun hareket haberi geldikten sonraysa, Hacca bir Haccace-i Zalime oldu.

Hacca'nın Salih'e yüklediği vazifelerden bir kısmı bu yaştaki köy çocukları için bile dayanılmazdı.

Bütünüyle sıkıntı ve eziyetten ibaret olan köy hayatına tamamıyla alışık olanların da pek zor dayandıkları kışın şid-

detine böyle gücünün üzerinde zahmetli hizmetler de eklenirse pencereleri çifte camlı, çini sobalarla ısınan, kadife gibi Uşak, İran halıları döşeli odalar içinde büyümüş olan Salih, bu altı üstü çamur, her tarafından rüzgâr işleyen karanlık damda nasıl yaşayabilir?

Şubata doğru Salih dikkat çekecek derecede solmaya başladı. Şimdiye kadar nasıl yaşadığı değil, nasıl olup da ölmediği şaşırmaya değer olan çocukcağız çok fazla öksürüyordu. Salih öksürdükçe Hacca'nın sinirine dokunuyor; "Singil[1] oğlan! Öyle kötü kötü öğsürüp batma," diye azarlıyor, öksürük devam ederse kolundan tutup kapı önüne çıkararak, "Burada iyice öğsür, tıhsır," diyordu.

Salih İstanbul'dayken nadiren öksürdükçe aile tabibinin bir tür şekerleme verdiğini hatırlayarak, "Buraya hekim gelmez mi?" diye sordu.

Hacca, "Süs (u harfini ince söyleyerek sus demek) hıre (zayıf) oğlan ağzını hayra aç; burada hekimin ne işi var?" diye azarladı.

Liva merkezindeki belediye tabibi köylere yalnız mühim bir yaralanma veya ölüm olduğunda neden sonra adliye memurlarıyla, adli tabip sıfatıyla geldiği için; diğer zavallı tabipler bütün medeni meslek erbabından fazla hürmete ve sevgiye layıkken, hiçbir köyde hak ettikleri kadar saygıya ve güvene erişemezler.

"Hekim" lafzı köylü kulağına bir sağlık muhafızı, bir hayat hizmetçisi adı gibi değil, gözle görülür bir hastalık adı, insan görünümünde bir Azrail, canlı bir yok edici lakabı gibi gelir. Tabibin varlığı köylü gözüne bir şifacı, bir hayat kurtarıcısı gibi değil, daima kokuşmuş çıbanlar üzerine konan sinekler, daima leş etrafında dolaşan akbabalar gibi görünür.

Ara sıra köylerin okulları, öğretmenleri sohbet ve lakırdı malzemesi olur. Bu meselede kendini yetki sahibi sayan herkes bir söz sırası ele geçirir, dünyanın mucizeler devrinin geçtiği unutulur; köylerin hepsini, memleketimizin bütün köşe

---

1 Uyuşuk.

bucağını okulla, öğretmenle doldurup, ateşler içinde ortaya çıkan gülistan-ı Halil[1] gibi bir anda baştan başa bir "gülzar-ı maarif!"[2] yapma mucizesine hevesli oluruz. Faydasız hayallerin, olmayacak şeylerin peşine düşerek defalarca yüzlerce, binlerce okul yapmak sevdasıyla uğraşır ve mümkün olan kadarından da yoksun kalmaya devam ederiz.

Ev bark yakan cehalet ateşi içinde yanıp kavrulan köylerimizin üzerinde kuru, verimsiz arzu bulutları dolaştırır, bütün memleket ufkuna susuzluk ve özlemi artırmaktan başka bir faydası olmayan seraplar yığarız.

Okullar, öğretmenler yine mutludur. Çünkü hiç olmazsa ara sıra onlardan bahsedilir. Fakat köylülerin tabibe, ebeye ihtiyacından, hayvanların baytara ihtiyacı kadar olsun ciddiyetle kimse bahsetmez. Nadiren bahseden de olsa bu bahis kulaklara okullar, öğretmenler hakkındaki değersiz konuşmalar kadar alışılmış gelmediğinden kimse dinlemez.

Köyler için kalıcı, gezici tabipler, ebeler şöyle dursun, kaza merkezlerinde bile birer tabip, birer ebe bulundurabilmenin çaresi hâlâ bulunamadı.

Eğer –rabbim eksik etmesin, okullarını kuranların mezarları pürnur olsun– askeri tabipler imdada yetişmese, bir tane olsun tabip olmayan kaza merkezlerinin değil, liva merkezlerinin de adedi tahmin edilebilecek miktardan çok daha fazla olur.

Tabip bulunması nimetine erişen liva ve kaza merkezlerindeyse zavallı tabipler eşraf ve memurların konakları arasında derbederlik etmekten başka bir nimet ve refah yüzü görmezler.

Hangi belediyenin defterlerine, cetvellerine bakılsa borçlara dair sayfalarının, sütunlarının hep belediye tabiplerinin, sağlık müfettişlerinin, aşı memurlarının birikmiş maaşlarının zincirleme rakamlarıyla baştan başa karalandığı görülür.

---

1 İbrahim (Halil) Peygamber, Nemrut tarafından ateşe atıldığında, ateşler içinde gül bahçesinin ortaya çıkması mucizesi.

2 Eğitimin gül bahçesi.

Senede sekiz dokuz maaşı birleştirilen sağlık müfettişlerinden biri, "Biz okulda, insanların olur olmaz dertten ölmemeleri için tıp biliminin keşfettiği tedavi ve tedbirleri öğrendik; fakat yemeden yaşamanın, açlıktan ölmemenin çaresini henüz ne bilim bulabildi, ne de biz öğrendik," diye haklı olduğu kadar yürek yakan bir şikâyette bulunmuş, hak etmiş olduğu maaşları meşru bir alacak gibi değil bir yardım, bir sadaka gibi edinmeye çalışıldığı halde yine tamamen alınması mümkün olmamıştır.

Okul, öğretmen lazım; pek lazım, elzem. Fakat o okulda, o öğretmenden okuyacakların sağlık ve hayatı sağlandıktan sonra, –hiç olmazsa– sağlanmakla beraber elzem!

Sağlığı bozuk yahut her türlü hastalığa mirasçı bir çocuk köy mektebinde okutulsa, yazdırılsa değil, dünyanın en yüksek üniversitelerinde tahsil ettirilip çok büyük bir âlim yapılsa ondan, o çürük, çabuk yok olan vücuttan vatana ne kadar hizmet ve fayda beklenebilir?

Önemli sosyal meselelerimiz arasında en az düşündüğümüz veya –sonuçlarının görülmesi itibariyle– hiç düşünmediğimiz şey genel sağlığımız; özellikle, çoğunluğa bakıldığında bizimkilerden kat kat fazla kıymetli olan köylülerimizin sağlık ve hayatıdır.

Köyleri gelişmiş, köylüleri mutlu olmayan bir memlekette düzgün ve sabit bir ilerleme ve saadet ancak rüyada görülebilir. Yalnız Anadolu'da değil, Rumeli'de, Arabistan'da, Irak'ta, Kürdistan'da kısaca memleketimizin her tarafındaki köylerimizin, köylülerimizin ne halde olduklarını gerektiği kadar yakından görmeyen ve bilmeyenlerimiz, şimdiye kadar Anadolu'nun bir dereceye kadar daha gelişmiş taraflarında dolaşan *Tanin*[1] muhabirinin içe işleyen görüşlerinin bir ürünü olan mektuplarını okurken bilmem nasıl duygulu ve düşünceli oluyorlar! *Tanin*'in gayretli muhabiri kadar olsun Anadolu'yu görmeyenlerimiz, bilmeyenlerimiz içinde, Anadolu köylülerini, bu her türlü huzur ve rahata muhtaç ve

1 *Tanin*, II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'da yayımlanan gazete. Yayın hayatı aralıklı olarak 1947'e kadar sürdü.

layık olan, asırlardan beri yorgun, mustarip ve her türlü afet ve zulme karşı daima tahammüllü ve sabırlı, faydalı varlıkları sakatlık ve hastalıkların her türünden uzak, ancak ömürlerinin sonunda rahatça bir uykuya varıvermek türünden bir ölümle hayatları son bulan varlıklar olarak farz edenlerimiz nadir değildir.

Köylüler frengi, verem, cüzzam, kızıl, tifo, kuşpalazı gibi tehlikeli ve salgın hastalıklara kurban olmakta şehirlilerden çok ileri gitmektedirler.

"Yaşasın millet," diyerek vatanın saadet ve selameti, yüksek şan ve şerefi yolundaki bütün aziz isteklerimizi üzerine yığdığımız gayretlerin, vatanperverliğin sahipleri büyük çoğunlukla köylülerdir.

Aziz vatanın bir zerre toprağını saldırıdan korumak için son damlasına varıncaya kadar dökmeye daima hazır olduğumuzu hemen her vesileyle, her zaman –adeta bir bardaktan su artığı döker gibi– pek kolay söyleyivermekle huzurlu ve övünçlü olduğumuz kanların çıkacağı damarların yüzde doksanının bu köylülerin, bu fedakâr vatan evlatlarının damarları olduğunu hiç unutmamalıyız. Bizim çoğunlukla, onların mahsullerini tüketmekten, onların döktükleri kanlar içinde yüzüyor gibi serilip yattıkları savaş mevkilerini haritalar üzerinde kırmızı, siyah başlı iğnelerle takip etmekten; onların can vererek aldıkları şanın lezzetine ortak olup gurur keyfi çıkarmaktan başka yaptığımız bir şey varsa, onun da onların kazandıkları şan ve şerefi paylaşamayarak boğaz boğaza birbirimizi kırıp geçirmekten ibaret olduğunu bilmeli; kısaca her türlü nimetine dalmış olduğumuz vatanın her türlü külfetini en fazla köylülerin sırtına yükletmekte ve onları her zaman ileri sürerek, arkadan "yaşasın vatan", "yaşasın millet", "yaşasın ordu" diye sesimiz çıktığı kadar bağırmakla yetinmekte olduğumuzu itiraf etmeliyiz.

Anavatanın her türlü nimeti kendilerine tıpkı anne sütü kadar helal olan bu köylüleri daha fazla ihmal edersek, yakın bir gelecekte vatanın asıl dayanaklarını büsbütün çürümüş buluruz.

Köylülerin vücut sağlığı ve kalp huzurlarına daima gıpta ederiz. Şehirlere özgü çeşit çeşit dertler arasında bunalacak gibi sıkıldığımız zamanlarda hayalimizin geniş meydanında ne gelişmiş köyler oluşur; ne kadar sağlıklı, varlıklı köylüler resmigeçit yapar. Bunlara hasretle bakarak köy âlemine özlem duyarız.

Köylüler bizim gibi adi bir nezle, bir baş ağrısı, bir mide bulantısıyla yatıp istirahat etmezler, edemezler. Çünkü yaşamak için çoluğuyla çocuğuyla beraber aralıksız çalışmaya mecbur olan bir köylü, tarlasını süreceği, harmanını savuracağı, çavdarını öğüteceği bir günde önemsiz bir hastalıkla işini bırakırsa dertten değil, açlıktan ölür. Birçoğu malülen geri dönen askerleriyle, şehirlerde ve hatta payitahtta bile ilaçla temizleme yapılmaksızın satılan kirli, kullanılmış eşya ve elbiseyle durmadan köylere taşınan salgın hastalık mikroplarının saldırılarından zavallı köylülerin nasıl olup da bu kadar olsun korunduklarına, nasıl olup da hepsinin birden hastalanarak ölüp gitmediklerine şaşmamak mümkün değildir. Çünkü canlı mezarlıkları denecek kadar küçük, dar, karanlık evlerin içinde tehlikeli salgın hastalıklara yakalananlarla senelerce yan yana yatan; –tabir doğru olursa– yaşayan (!) bu tevekkül sahibi, rıza gösteren, pak yürekli, dindar köylüleri şüphesiz yalnız Allah'ın koruması gözetir.

Doğum esnasında gayet feci bir şekilde hayatını kaybeden anneler ve vatan evlatlarının doğru sayılarını ancak bunları doğarken, doğururken ölmek için değil; doğmak, doğurmak, insan gibi yaşamak için yaratan bilir.

Doğum doktorları ve yetenekli ebelerin İstanbul'da, bir iki yahut üç dört vilayet merkezinde sayısız kadınları ne dayanılmaz ıstıraplardan, işkencelerden, ne kadar anne ve çocuğu mutlak bir ölümden kurtardıklarını herkes bilir.

Ben bu sözleri söylerken okurlardan Anadolu köylerini görmüş yahut genel olarak bizim köylerin acıklı durumlarına dair sözler işitmiş olanların gözlerinin önünde pek çok acıklı manzaranın oluşmaya başlayacağından eminim.

Doğarken annesi ölmüş, yarısı içeride, yarısı dışarıda tepinen bir yavrucağın, yahut ters gelip çıkamayarak vefat

edip, yine yarısı içeride yarısı dışarıda bulunduğu halde çürümeye başlamış çocuğuna bakarak inleyen, çekilmez ıstıraba ve son olarak yarı çıkmış çocuğuyla birlikte gömülmeye mahkûm bir annenin halini düşünüp de dehşetle titrememek, duygusu kıt bir insan kalbi için bile mümkün değildir.

İşte bu halde bulunan bir annenin, bir masumun imdadına yetişmekteki lezzet için yapılmayacak bir fedakârlık düşünülebilir mi?

Geçmiş hükümetle önceki benzerlerinden insaniyetin gereklerine uygun bir davranış beklenmese bile, hırslı yöneticilerinin esir oldukları maddi çıkarlarının kaynaklarını çoğaltma ve sürdürme maksadıyla olsun köylere hiç bakılmamış, köylülerin de bizim gibi düşünceli, duygulu varlıklar oldukları hiç hatırlanmamıştır.

Köylerin halihazırdaki durumunu merhametli, şefkatli bir ana bakışıyla araştırarak, hâkim, hayırsever bir baba dimağıyla düşünüp inceleyerek, asırlardan beri çektikleri ölümcül hastalıklardan hayali tedbirlerle değil, imkân dairesinde yavaş yavaş tedaviyle kurtarılmalarına çalışalım.

10 Temmuz'a kadar hep başkalarının her türlü ihtişamlı isteklerini gerçekleştirmek için hayvan gibi, hayır, bir makine gibi hizmet ettirilen zavallı köylülerimizi –gerçek anlamıyla– bunca asırlık "rençper"lerimizi, vatanın en hayırlı evlatlarını, geçim kaynağı unsurlarını bundan böyle biraz da insan gibi yaşatmak; dünyanın tatlarından ve vatanın nimetlerinden, ahirete gidince dünyada yaşadıklarını, bu vatanın evladı olduklarını inkâr edemeyecek kadar olsun tattırmak, insaniyet için de merhamet için de lazım, vatanın çıkarı, selameti için de gereklidir.

3

Ali gittikten bir gün sonra Salih'in her nesi varsa Hacca'nın yeşil tahta sandığına, Hacca'nın elbise namıyla birkaç paçavrası Salih'in sandığına, iki ağaç tarağı, birkaç iğnesi, bir çuvaldızı, bir paslı sındısı (makası), yüz dirhem kadar

toprakla karışık kınası (hınna) Salih'in sepetine taşınmış, birkaç tacir, birkaç bin asker sokmakla İngiltere'ye mal olan koca Hindistan gibi; sandık da, sepet de Hacca'nın kullanımına geçmiş, Hacca'nın sandığına taşınan eşya ve elbise üzerinde Salih'in bir sahiplik sıfatı bile kalmayıp, kullanım hakkı, –eğer Mevlüt istemezse– yalnız üstündeki elbisesi ve eski potinleriyle sınırlanmıştı.

İki taraftan birini zenginleştirip, diğerini saf fakirlik haline sokan bu değişim ve taşınma gece Salih uyuduktan sonra gerçekleşti. Her istediği zaman değil, şimdiye kadar yalnız gelişinin ertesi günündeki arzusu üzerine bir defa açılmış olan bu sandık Salih için artık sonsuza dck kapanmıştı.

Taşınmadan bir gün sonra Hacca'nın sandığı ortadan kayboldu. Zaten onun varlığı, yalnız bu karanlık damda, papuşluktaki kırmızı çömlek dibinde yeşillenen arpa yaprakları gibi, sade bir yeşil görüntüden ibaret olduğu için, onun kayboluşuna Salih dikkat bile etmedi.

Salih'in bir gün gelip de içindekilerini kullanabileceği hülyasıyla etrafında dolaşıp seyrederek hürmetlerini sunduğu sandığı, Manastır şehrinin Rum kabristanında, ölüleri gece çalınıp Eflak mezarlığına taşınan Eflak kabirlerinin sandukalarına dönmüştü.

Hangi sandık içinde bulunursa bulunsun Salih'in malları ve eşyasını dilediği şekilde değil, hiç kullanamayacağı çok açıksa da Hacca'nın maksadı, şayet Selime Salih'i götürmeye kalkışırsa, "Salih'in nesi var, nesi yoksa hepsini babası askere gitmeden önce benim sandığımla şehre götürüp sattı. Parasını cebine indirip gitti; bu boş sandığı da benimkine karşılık olarak bana bıraktı," diyerek sandığın da üstüne oturmaktı. Meydanda yalnız birkaç oyuncak bırakarak bunları da kara öküzden beyaz kuzuya, kestane rengindeki kıvırcık tüylü lastik köpeğe kadar hepsini derecesine göre raflardaki lengerler, çanaklar arasına dizmişti. Şimdi yalnız yapacak bir şey kalmıştı; o da bütün eşyasını babasının şehre götürüp sattığını Salih'e söylemek. Ali sağ kalır da geri dönerse, "Kasıtlı olarak öyle dedim. Belki anası gelir götürmeye kalhar,

çocuğun nesi var, nesi yoh telef eder, har vurur, harman savurur diye korhdum, sahladım," diyecekti. Sonradan bir şey daha düşündü: Çarşafların, çamaşır takımlarının, bohçanın vesairenin sindirilmesi kolaysa da herkesin bildiği mirliva üniformasını kılıcıyla beraber yutmanın, eritmenin mümkün olamayacağını, üniformanın parlayıp dikkat çekeceğini, kılıcın her yerden ucunu göstereceğini akıl etti.

Bunu dıştan Salih'in sayılan; içten ve gerçekte kendisinin olan sandığa geri koydu.

Salih babasının ayrılığından tahmininin üzerinde kederlendi, çok ağladı. Vaktiyle kara öküz oyuncağıyla temsil edilen babasının yokluğundan etkilendiği kadar, ilkbaharda alınacak bir İngiliz makası kadar düzgün kulaklı eşek yavrusuna dair hülyaların geçmişteki hayal sürülerine eklenmesinden de hayli acı çekti.

Eşya taşınmasının gerçekleştiği, oyuncakların raflara dizildiği gecenin sabahında Salih Hacca'ya, "Yatak pek fena kokuyor, çarşafları değiştirsen olmaz mı?" dedi.

Hacca, "Ben de sana söyleyecektim; vakat baba acısı biraz yeğnilesin (yeğni, hafif) diye bahıyordum. Senin bu sandıhda yalnız ışılah urbanla, kılıcından başka bi şey yoh; –kalkıp sandığı açarak– gel bah. İşte urba, işte kılıç, ötekileri benim sandığıma koyarah baban şehre götürdü; satacah, parasıyla gelirken başka şeyler alıp getirecek. Bu oyuncahları bile, 'Mevlüt ağlar, zırlar,' diye elinden kurtarıncaya kadar göbeğim düştü. Yatağın, yorganın o kadar killi değil, bu kış geçsin, baharda yayharız."

Salih'in bu sözleri ne kadar üzgünce ve ümitsizce dinlediğini tarif etmeye gerek yoktur.

Zavallı çocuk dizlerinin bağı çözülmüş, bütün asabı birden gevşemiş gibi sandığın dibine diz çökerek:

— Formadan başka bir şeyim kalmadı mı? Hepsini mi götürdü? Kılıcın kesesini de, mendilleri de...

— Hepsini, hepsini, bi şey bırahmadı. Ben nöğüreyim? Etme, eyleme, çocuğa yazıhtır dedim emme dinler mi? Bi kere ahlına koymuş, dediğim dediktir dedi gitti.

— Kolalı yakaları da mı?

— Kolalı yaha ne?

— Hani şu kâğıt gibi katı, beyaz şeyleri?

— O kâğıtları yırttı yırttı, didik didik etti attı.

— Yırtılmaz ki...

— Ben o kadarını bilirim.

— Giderken yanında sandık yoktu.

— Dam gibi sandığı sırtında goturecek degil ya. Külüğe (eşeğe), bilmem ne öllüğün körüne yükletmiş; daylının dibine goturmuş. Soruh meleği misin? Ben daha bilmeyon, işte bu kadar. Sora sora beynimin kurdunu kırıp batma! diyerek müthiş bir göz belertmesiyle Salih'i susmaya mecbur etti.

Her gün bir komisyon üyeliği verilen önceki devrin vekil paşaları gibi Küçük Paşa'ya da Hacca kısa günde kırk iş gördürmeye başladı.

Hesapta olmayan veyahut lüzumuna göre verilen bu işlerden bir kısmı Salih'e atanmış görevler oldu. Her gün, her zaman söylemeye gerek bırakmayarak o işleri görecekti. Bu görevler belirlenen sınır içinde durmuyor; kartopu gibi gittikçe çoğalıyor, büyüyor, ağırlaşıyordu.

Küçük Paşa'nın, çağdaşları olan büyük paşalardan bir değil, birçok farkı vardı.

Onların hem zevkli görevleri, hem peş peşe gelen ödülleri var, sorumlulukları yoktu. Bunun hem sayısız zahmetli görevi, hem sınırsız sorumluluğu, hatır ve hayale gelmez cezaları vardı.

Onların görevleri arttıkça uğraşları azalıp, maaşları çoğalıyor; bunaklıkları ilerleyip zihinleri kesif bir duman içinde kalarak gördüğünü seçemeyecek, duyduğunu anlayamayacak bir hale geldikçe, Babıali yokuşunda pantolonlarıyla beraber arabalarının atlas minderlerini de kirletmeye başladıkça kıymetleri artıyor; yıldızları daha fazla parlıyordu.

Zavallı Küçük Paşa'nın görevi ağırlaştıkça, vücut ağırlığı eksiliyor; uğraşları çoğaldıkça rızkı azalıyor; her gün cismen ve ruhen defalarca ölüyor; fakat yine yalnız eziyet

duygusuna izin verilmiş bir zindelikle yaşıyor; acı, zehirli, sıkıntılı bir hayata mahkûmiyetini tamamlıyordu. Dersaadet'te zaman öldürmek için eğlence arayan büyük paşaların becerilerine göre kendilerine süslü nişanlar verilirken, bu sefil evde ölemediği için sağ kalan Küçük Paşa'nın âcizliğine göre kendisine verilen görevlerin başlıcası şunlardı:

Evde kullanılacak suları çeşmeden taşımak, Güssün'ün beşiğini sallamak, kirli bezlerini çeşmede yıkamak, yaş çalı çırpı, tezek ocakta tutuşup alevleninceye kadar üfürüp zayıf ciğerleriyle körüklük etmek, ineği, öküzleri çeşmeye götürüp getirmek, Mevlüt'ü gezdirmek, çok çamurlu yerlerde sırtına bindirip çıplak ayağıyla yere bastırmamak.

Salih bu kadar hizmet ettiği halde istemeden olsun gözleri Hacca'nın bir güler yüzüne rast gelmiyordu.

Hacca'nın, bir eliyle Mevlüt'ün kirli yapağı kadar pis sāçlı başını kaşır, diğeriyle Güssün'ün yüzünü okşarken onlara karşı pek şefkatlice bakan gözleri Salih'e tesadüf edince, sanki aynı göz değilmiş gibi bakışının anlamı değişiyor; Mevlüt'e bir mayıs güneşi sıcaklığıyla bereket getiriyor gibi gelen bakışının nuru, Salih'e yönelince yine o güneşin bir mercekten geçmiş ışığı kadar yakıyor, zehirli bir şiş ucu gibi batıyordu.

Hacca'nın Mevlüt'e, Güssün'e karşı geldikçe anne tebessümlerinin her türünü anında icat eden yüzü, Salih'e dönünce burnunun kanatları kabarıp delikleri genişleyerek, kaşlar çatılıp başlarını indirerek, gözaltlarında, burun kenarlarında karışık, derin hatlar şekillenerek, üst dudak kalkıp ağız büzülerek, hemen düşmanı üzerine atılmaya hazır azgın bir köpek şeklini alıyor, nefret duygularının coşkusu bütün gözeneklerinden fışkırıyor gibi görünüyordu.

Hacca şu andaki zulmünü yeterli görmeyerek, "Bi kere bahar gelsin de bah, ben sana ne kadar iş bulurun; o zaman böyle karşımda mezar taşı gibi dikilip gevşek gevşek genişmeğe (gerinmek), yorgun it gibi esneyip kötü kötü solumağa vahit bulaman," diyerek zavallı Küçük Paşa'nın gönlünü süsleyen bir devrin, özgürlük mutluluğunun başlangıcı gibi

beklediği yaklaşan baharın, o şüpheli gelecek umudunun verdiği bir parça ümit ve teselliyi de elinden alıyordu.

Salih'in mallarının Hacca'nın sandığına girip denize düşmüş gibi olduğu ve sandığı içine giren Hacca'nın paçavralarının, ev sahibini haksız çıkaran kurnaz hırsız gibi yerleşip kaldığı günden itibaren, Salih Hacca'ya içi çıkarılmış ceviz kabukları gibi görünmeye başlamıştı.

Salih'in elinde bir şey kalmadığını, anasının da hiç sevmediğini gören Mevlüt, Salih ağasının yanına önceki kadar sokulmuyor, artık –anasının dediği gibi– o pis kokmuşun koynunda yatmak istemiyordu. Salih'in eline geçen tandır ekmeği kendisini bile doyuramadığı için bir şey ikram edemediği kulaksız sarı köpek bile önceki kadar yaltaklanarak kuyruk sallayıp bağlılık ve hürmet göstermiyordu.

4

O zamanın, o uğursuz devrin özelliklerinden olan zalimlerde zulmün sınırı ve sonu, mazlumlarda sızlanmaya dil olmaması gibi, Salih'in de Hacca'dan gördüğü eziyetlere karşı sızlanan dili yavaş yavaş susmaya alışıyor, o sustukça Hacca'nın zulmü korkunç haykırışlarla bağırarak artıyordu.

Zalimin zulmü mazlumun sabrını, mazlumun sabrı zalimin zulmünü artırmaya başlayınca; zalim istediği kadar zulümde özgür, mazlum da tahammül edemeyeceği kadar sabra mecbur olunca, iş sırası kime gelir? Şüphesiz, intikam alan Allah'ın kahredici gayretli adaletine!

Artık ilahi bir müdahale doğal bir hak gibi ister istemez umulur, beklenir; Allah'tan gelen bir ceza, bir davranış arzulanan bir hak gibi aranır, istenir.

Heyhat! Beklenen zaman ebedi bir ihmal gibi uzar; bıçak kemiğe dayanır, sabırlı sessizlik yorulur, durur; sabır gücü tükenir, güçsüz düşer; son raddeye varan ümitsizlik sabırsızlanıp karıncalanır, mayalanır, köpürür, taşmaya başlar; ağlama tufanı coşar, dalgalanır; sıra beyhude:

Feryâd besî kerdem u feryâd resî nîst
Güyâ ki der în künbed-i devvâr kesî nîst[1]

ümitsizce haykırışlarına gelir.

Yine heyhat! Ne gökten bir imdat yankısı gelir, ne yerden bir kurtarıcı görünür; zalim galip olur, çoğalır; zalim istediğini, istediği gibi yapar; mağlup olan mazlum ümitsiz kalır; tufanın kaynağı kurur, fırtınanın şiddetli rüzgârları durur, sağanakları geçer, her şey susar, gürültü kesilir, sessiz, gözyaşsız suskun bir feryat, gök gürültüsüz, şimşeksiz yıldırımlar gibi, fakat yukarıdan aşağıya düşmeye değil, aşağıdan yukarıya yükselmeye başlar.

İşte o zaman, Allah'ın yardımı, ahiret mahkemeleri, öteki dünyanın ödülleri, rahatlık veren imanı imdada koşar; işte o zaman son bir ümitle gelen teslimiyetle her şey durur; dile felçlilere özgü bir sessizlik, kalbe cansız bir huzur, asaba ölüm gibi bir sükûnet gelir; ortalık suyu kesilmiş değirmene döner; insan bir yokluk huzuru, bir hissizlik neşesi duyar; bu sağır, dilsiz, kör, hissiz, kayıtsız hiçlik yerinde ettiği şikâyetlere, yakınmalara, yaygaralara, döktüğü gözyaşlarına acır, pişman olur; hayatının ufkunu dolduran hayali ümitlerin yüzüne tükürür, göğsünün ferahlamasıyla rahatlar.

Zalimde insaf mı olur? Salih kendisine emredilen her işi bir makine gibi sessizce boyun eğerek yerine getirmeye gayret ettikçe analığı yeni eziyetler icat etmeye çalışıyordu.

Akşam, sabah köy hayvanları su için sokağa çıkarıldıkça bunların öteye beriye bıraktıkları mayısları (gübre) köy çocukları gibi toplamaya da memur oldu. Hacca, Salih'in eline, bir tarafına ham deri geçirilmiş tef gibi bir kasnak vererek, "Al, mayıs deşir, (devşir) bunu doldurmayınca sahın geleyin dime," dedi.

Salih'in sabırlıca, sessizce, hakir bir boyun eğişle kendini razı edebildiği işlere bu pis görev dahil değildi.

---

1 İbnülemin Mahmut Kemal'in bir beyti: "O kadar çok feryat ettim ki, feryada yetişen yok / Sanki bu dönen gök kubbede kimse yok".

Fakat medeni insanları zavallılığa zorlamanın, aç, çıplak yaşayamamanın; kolaylıkla ölememenin; vahşi hayvanlar gibi mutlu bir şekilde ömrünü tamamlayamamanın razı edemeyeceği şey nedir? Kabul ettiremeyeceği aşağılık, hatta alçaklık, yine hatta en vahşice, hunharca cinayet hangisidir?

Artık kimse tarafından "Küçük Paşa" denilmeyen, kendi tarafından da öyle çağrılmakta çok üzücü bir acılık hisseden Salih, kime karşı kimin şikâyet ettiğini, çocukluğun en büyük nimeti olan saygısızlıkla düşünmeyerek:

— A, ben o pis şeye elimi nasıl dokundurabilirim! deyiverdi.

Her gün çeşmede yıkadığı Güssün'ün kirli bezlerinin bunlardan daha iğrenç olduğunu hatırlamadı.

Hatice yahut yaramaz tavuk kızdı, bir erkek hindi kadar kızdı, kabardı, Salih'in tüylerini ürperten bir sesle:

— Hele şu pis pasahlının (kirli) gevelediği (gevmek: ağızda çiğnemek) lafa bah! Bir köylü uşağının eli ayağı her şeye dohanır; onun eli girmeyeceği şey yalnız zaptiye heybesidir; dohanmayacağı tek şey de yalnız çeçlere[1] vurulan mültezim damgasıdır. Hele şu uyuz it eniğine bah; elini mayısa dohandıramazmış! Her donuzluğu bilin de bunu neden bilmen? Köyde her şeye dohanmayan el ağıza ekmek de iletemez (götüremez), açlıhtan zıbarır, cılbahlıhtan geberir; yapma (tezek) yoğurmayan, germe[2] tepmeyen ayah kışın karlar kapıyı kapatıp iğne yurdusu kadar küççük bir delikten deve gibi boyraz sohulurken ocah başında ateşten yana uzatılıp yatılamaz; buyar, donar! diyerek omzundan tutup sokak kapısından dışarı çıkardı. Hayvanlar arasında mayıs avlayan çocukları göstererek:

— Bunlara bah, onlar da Allan (Allah'ın) kulu. Hadi bahim. Sahın talbayı doldurmayınca gelme, gelirsen ayahlarını kırar, talbayı başında patlatırın! dedi.

---

1 Çeç, saptan samandan ayrılmış erzak yığını. (Yazarın notu)

2 Germe, ahırlarda bütün kış biriktirilip tepe tepe yahut üzerinden yuvak geçirilerek bastırılan ve ilkbaharda kerpiç gibi çıkarılan gübre. (Yazarın notu)

İki yıkık duvar arasına gerilip belki kırk parça tahta kırığından birleştirilmiş haliyle, "Bana dokunmayan bin yıl yaşasın!" der gibi sallanıp titreyen kapıya ellerini vurarak, dağılacakmış gibi bir gürültü, daha doğrusu kırk kırılma sesinden çıkan bir ıstırap nidası karışımıyla Salih'i keçi oğlağını ürkütürcesine korkutmak istedi.

Küçük Paşa, düşünür gibi karamsar görünen zayıf hayvanlar ile fakirlik belasıyla şimdiden ihtiyar ümitsizliğine düşmüş kadar neşesiz, başları tablalı, elleri mayıslı birkaç çocuktan oluşan aç sığır ve insan sürüsü arasında hayli dolaştığı halde elindeki tablaya bir şey koymayı başaramadı.

Onun elini dokundurmaya cesaret edemediği şeyleri köy çocukları yumuşamış birer altın külçesi gibi hırs ve arzuyla daha yere düşmeden havada avlayıp kapışıyorlardı.

Bu çocukların daha gayretlileri, kış zulmünden daha fazla mustarip, kısaca fakirliğin son raddelerinde yaşamaya mahkûm olanlarıysa hayvanların kuyruklarının altını üstünü, adeta sefilce etek, ayak öpen bir dilencinin merhamet dilenen tavrıyla kaşıya kaşıya, onları bağırsaklarını boşaltmaya mecbur ediyorlardı.

Köy hayvanları bizzat kendilerinin kaşıması, öteye beriye sürtmesi en zor olan yerlerini böyle köy çocuklarının uzun tırnaklı parmaklarıyla kaşıması hazzına o kadar alışıktırlar ki süratle giden bir manda, bir öküz, bir inek, kuyruğuna çocuk eli dokunur dokunmaz derhal durur, ara ara başını arka tarafa çevirip teşekkür edercesine, hoşlanan bakışlarla canlı kaşağılarına bakar; kaşınma ihtiyacı geçer geçmez düşünceli bir tavır alır, nefes almayı durdurur; pek itinalı temizliğe düşkün bir çabayla arka bacaklarını açar, kuyruğunu kaldırıp bir tarafa kıvırır, uzatılan tablaya ücretini öder.

Borcunu veren öküzler, köy düğünlerinde köçek (rakkas) alnına onluk altın yapıştırmış bir köy ağası tavrıyla; inekler, Anadolu şehirlerinden bazılarında:

Giydiği atlaz (atlas), iğneler batmaz
Şu gelen saray hanımı

diye şarkı söyleyerek onu karşılayan tefçi kadınların tefine koskoca bir beşlik bahşiş atmış bir Anadolu hanımı gururuyla; mandalar:

Oldu olacak iç meyi, bak ruh-ı ala,
Koy maziyi, müstakbeli şükr eyle bu hale[1]

diyen gönlü rahatlara mahsus lakayt bir yürüyüşle yoluna devam eder gider.

Komşusunun yakacak ambarına anahtar uydurarak kömür çalma türünden olan bu marifeti gören Küçük Paşa, köylü çocukların ne kadar çok şey bildiklerini düşünüp hayran oldu.

Anadolu'da güneş ve ay tutulması sırasında yaptıkları gibi avdan boş dönenleri de tas, sahan çalarak karşılayıp eğlenirler. Salih şu mayıs avından eli boş olarak eve giderse tas, sahan çalınınayıp Hacca'nın –tehdidi gibi– boş tablayı başında patlatacağına şüphe yoktu.

Salih mayıs tablasının başına geçirilmesi tehlikesinden çekinerek ceketinin düğmelerinden ikisini kıvırıp kopararak çocuklardan birine verip tablasına koydurduğu iki avuç mayısla eve döndü.

Hacca öncelikle tablaya baktı, Salih'in ellerini tutup inceledi, kokladı, "Yayhadınnı?" diye sordu. Salih sustu. İki düğmenin didiklenip ağaran yerleri, açılmış birer boş boğaz ağzı kadar belagatle, şeytan Hacca'ya başından geçenleri aktardı. Hacca, "Dügmeleri para gibi harcayon demek... Onlar da dükenir, bahalım o zaman nöğüreceksin?" diyerek meseleyi büyütmedi.

Anadolu'nun bugün ormandan değil, adeta yeşil renkli her şeyden ilelebet mahrumiyete mahkûm sanılacak kadar kuru, kasvetli görünen birçok dağı, ovası gibi Küçük Paşa'nın köyü etrafındaki dağlar, dereler de vaktiyle içinden

---

1 Oldu olacak iç şarabı, bak kızıl yanağa / Geçmişi, geleceği bırak; şükret bu ana.

zor geçilir ormanlarla örtülüydü. Bunlar yalnız köylülerin zaruri ihtiyaçları için değil, civar kasabalarda satılmak için senelerce aralıksız kesildi; her tarafta olduğu şekilde memurların göz yumması ve müsamahasından faydalanarak kökleri bile sökülüp sonradan yetişme imkânı da yok edildi. Sonunda yakacak ihtiyacının karşılanması, –altındaki arazi ve civarındaki dağlar her türlü madenin yanı sıra bitmez tükenmez kömür madenleriyle de dopdolu olan bu köylerde– böyle hayvanların kuyruklarının altını üstünü kaşımanın sefilliğiyle toplanıp hazırlanan gübrelere kaldı.

"Dünyada, en güzel şeylerin en fena mukadderata mazhar olması" sözü, bizde en fazla eski eserler ile ormanlarımızın haline ve mukadderatına denk düşer.

Kıymetini bilmeyerek eskiden beri tahrip ve mahvetmeye çok cahilce, zalimce devam edegeldiğimiz eski eserler sayılacak gibi değildir.

Ayasuluk, Hierapolis (Pamukkale), Samotras (Semadirek), Tyana (Kilisehisar), Baalbek, Tedmür, Babil ve Ninova halkından Koyuncuk, Horsabad ile Nimrud gibi meşhur harabelerde meydanda gözleri çıkarılıp başları ezilmemiş, kolları, bacakları kırılmamış kıymetli heykel bırakılmamıştır.

Bu harabelerde ancak çok derin topraklar altında olduğu için tahripten korunanlarını da Avrupa kıymetşinaslarına çaldırma gafletinde kusur edilmemiştir.

"Avrupa'nın en büyük müzelerinde iftihar sebebi olan eski eserlerin en mühimleri, en kıymetli olanları memleketimizden aşırılmıştır," demekte tereddüte yer yoktur. Mesela bugün Paris'in Louvre Müzesi'ne *Venüs De Milo* kadar şeref veren *Victoire de Samothrace* (Semadirek Zaferi) adlı heykel, 1878 senesinde Fransa'nın Edirne Konsolosu Champoiseau[1] tarafından Semadirek'te bulunup aşırılmış ve bu hırsızlığa karşılık kendisi lejyon donör nişanıyla[2] ödüllendirilmiştir.

---

1 Charles Champoiseau (1830-1909), Fransız diplomat ve arkeolog.

2 Légion d'honneur, Napolyon Bonapart'ın 19 Mayıs 1802 tarihinde imzaladığı bir kanunla oluşturulmuş Fransız şeref nişanı.

Memleketimizden yabancı ülkelere aşırılan eski eserlerin miktarını tahmin için bir ölçü olarak yalnız meşhur Botta'nın[1] 1842-1843 senelerinde Horsabad ve Koyuncuk harabelerinden Paris'e taşıdığı eski eserlerin resimlerinin ve tariflerinin, ikisini bir insanın pek zor kaldırabileceği kadar büyük ve ağır dört cilt kitabı doldurduğunu söylemek yeterlidir.

Eski eser bilimcilerinden Layard'ın[2] 1845 senesinde Nimrud harabesinden Londra'ya gönderdiği eski eserler de İngiltere Müzesi'ni zenginleştirmiştir.

Botta'nın Horsabad'da ve Musul'un yanı başındaki Koyuncuk tepesinde kazı ve araştırmalarda bulunduğu esnada Musul'da meşhur İnce Bayraktar Mehmet Paşa valiydi; bugün var olan kışla ve hükümet konağını yaptırıyordu. Paşa Botta'nın kazılarına engel olmak istediyse de başaramadı.

O zaman Mehmet Paşa'yla beraber kimse eski eserlerin kıymetini takdir edemiyordu.

Botta mücevherat ve altın definelerini araştırıyor ve yazılı, resimli taşlara itibar etmesinin bu hazinelerin, definelerin yerlerini bulmak, tılsımlarını keşfetmek için olduğu zannediliyordu. Hatta Botta'nın rivayetine göre bu tahmin bir irfan göstergesi olarak Mehmet Paşa tarafından kendisine de söylenmiştir. Sonunda, altın ve mücevherat defineleri çıkarsa hükümete verilmesi; yazılı, resimli taşların, tuğlaların Botta'ya ait olması; yazısız adi tuğlaların ise hükümet konağı ve kışla inşaatında kullanılması için paşaya verilmesi şartlarıyla anlaşılmıştır.

Merhum Hamdi Bey'in[3] gayretiyle bizim de bir müzemiz oluşmaya başlamamış ve "Hamdi Bey'in kırık taş ambarına para yetiştiremiyoruz ki..." diyerek müze hakkındaki fikir ve görüşlerini itiraf eden maarif nazırlarına karşı, yetimlerin mallarını yetimler müdürlerinin saldırısından korumaya

---

1 Paul-Émile Botta (1802-1870), Fransız diplomat, bilim insanı ve arkeolog.

2 Sir Austen Henry Layard (1817-1894), İngiliz arkeolog, sanat tarihçisi, yazar.

3 Osman Hamdi Bey (1842-1910), ressam, müzeci ve arkeolog.

çalışan bir şeref ve hayır sahibi gibi müzeyi ve eski eserleri korumaya çok fazla değer veren bu yüksek gayretli adam ansızın ortaya çıkan bir engel gibi türememiş olsa, eski eser yağmacılığı sonsuza dek devam edecek, memleketimizin bütün eski güzel sanat eserlerini görmek için mutlaka Avrupa müzelerini ziyaret etmek gerekecekti.

Durum böyleyken, memleketimizin toprakları altında doğal saflıklarıyla yatan her çeşit maden gibi daha birçok eski güzel sanat eserinin gömülü olduğundan emin olarak bunları yitip gitmekten korumaya çalışalım.

Servet ve sahaca bütün Fransa topraklarındaki ormanlara denk sayılan Kastamonu vilayetinin benzeri nadir görülen ormanlarıyla Aydın, Konyá, Edirne vilayetlerinin bazı bölgelerinin ormanları, her kıtası iman sahiplerine cennet bahçelerinden bir fikir vermek için yerde zuhur etmiş en yüce birer cennet bahçesi diye seyredilecek ve yüceltilecek, en küçük bir dalına, bir budağına gereksiz yere balta değil el bile dokundurmaya kıyılamayacak kadar güzel ve muhteşem oldukları halde ne layık oldukları hürmet ve muhabbeti ahaliden, ne muhtaç oldukları korumayı hükümetten görürler; ne de ağaç şekil ve renklerinde canlanan bu servet hazinelerinden devlet, memleket mantıklı bir şekilde faydalanır.

Bu meşhur ormanlarla servetçe ve sahaca ikinci derecede kalan benzerlerinin hangisine seyahat edilse, akıl ve insafa sığmayacak ve ciğer yakan hatıraları hayat boyunca hafıza tablosundan silinmeyecek tahriplerle karşılaşılır. Bunların içinde ciğerlere sokulmuş verem mikropları gibi dilediğince zarar vermeye izinli hızarlar; bütün evleri ve binaları insanın kucaklayamayacağı kadar büyük ağaç gövdelerinin birbiri üzerine konması, yan yana dizilmesi yoluyla koca bir orman kesilerek, hayır katledilerek yapılmış, tufandan önceki köylerin modelleri gibi köyler; alevleri seyrede ede yangın hakkında şiir hezeyanları yapmak için meşhur zalim Neron'un Roma şehrini ateşe verdiği gibi birkaç dönüm tarla açıp birkaç kile arpa, çavdar ekmek için çıkarılan yangınların yayılmasıyla günlerce, hayır haftalarca ve hatta aylarca yanıp

kavrularak beyaz iskeletleri dikilip kalmış yüzbinlerce ölü ağaç görülür.

Ormanlarımızın bundan böyle olsun yakılma ve tahripten korunması için etkili tedbirler alınması ve bu meselenin memleketin hayati meselelerinin en önemlileri arasında, en başta düşünülmesi gerekir.

Şimdiye kadar, kapıdan bacaya kadar bütün orman memurlarının korumaktan çok tahribe alet olduklarını ormanları olan her vilayetin halkı bütün detaylarıyla bilirler.

Yukarıda isimlerini saydığım ormanların nadiren bakımlı ve bakir kalmış olan kısımlarını koruyan şeyler dikkat çekicidir:

Birincisi yolsuzluk, ikincisi sarplık, üçüncüsü yanındaki ağaca bez parçaları, iplikler bağlanmış mezarlardır. Bu mezarlar arasında yalnız kabirlere has alışılagelmiş hürmetten faydalanarak o kısımları tahripten korumak için bazı hayır veya alaka sahipleri taraflarından kasten yapılıp mezar süsü verilmiş taş yığınlarının da bulunması pek muhtemeldir.

Bu ormanlarda, özellikle Edirne vilayetinin Ahi Çelebi, Rubçuz ve Kastamonu'nun İnebolu kazaları içindeki ormanlarda seyahatim sırasında gördüğüm tahribattan, yangın zayiatından çok müteessir olarak, yol işareti olmak üzere bazı yerlere yığılan taşların şekillerini biraz mezara benzetip yanındaki ağaçlara bezler, iplikler bağlamıştım. Bu fahri, sabit ve daima muhterem bekçilerin her halükârda maaşlı ve canlı orman memurlarından çok daha fazla işe yaramış olacaklarını ümit ederim.

Hikâyemize geri dönelim:

Karşılığı bir parça kuru ekmekten ibaret olan bu işkencelerden kurtulmak için Salih'in aklına gelebilecek çarelerin birincisi ve sonuncusu buradan, bu köyden kaçmaktı.

Fakat nereye? Koca dünya denen bu kasvetli bela içinde o küçük vücudun sığınabileceği, zulümden uzak, rahat yaşayacağı yer neresidir?

Olsa olsa annesinin yanı değil mi? Evet, tek sığınılacak yer orasıdır. Fakat yazık! Oranın dertleri ecel kadar aceleci,

Ayastefanos Antlaşması kadar sabırsız, acımasız.[1] Bir saat içinde apoletlerinden biri çalınmış, üstelik dövülmüş, kovulmuş, o bela kaynağından annesinin gözyaşı sellerine dalarak kederli bakışlarıyla köy kenarındaki köprünün civarına kadar uğurlanmıştı. Bu unutulur mu? Bu evde babasının lakayt bakışları altında üvey anadan hayli sitemler, cefalar çektiği gibi orada da annesinin gözü önünde dövülecekti. Ne annesinin hüzünlü tebessümleri, ağlayan bakışları üvey babanın asık suratında karıncalanan nefret belirtilerini örter; ne pekmez şerbeti, dut kurusu Memiş haydudunun her türlü eşkıyaca saldırılarındaki acılığı değiştirebilir.

Anasını, kuduz köpek gibi önüne her ne denk gelirse ısıran kalpsiz bir adam; babasını, pençesi rast geldiği yer göz de olsa pek zalimce tırmalayan kedi gibi hain bir kadın zapt ettikten sonra köye gönderilme belasını başına getiren Naime zaliminin Allah belasını versin! Şimdi anası bu evde olsa; kardeş diye Mevlüt, Güssün belaları türememiş olsa, babası askere gitse de anasıyla birlikte aç kalmakta, ağlamakta bir lezzet vardı.

Salih babasının dönüşüne kadar ne olursa olsun Hatice'nin zulmüne tahammül edecekti. Bu zorunluluk, sanki işkenceden etkilenen sinirlerini ve duygularını geçersiz kılıyordu. Çocuğun beden gücü gibi zaten zayıf olan manevi güçleri de günden güne azalmakta, sönmekte olduğu halde; talihin, tesadüfün, diğer anlaşılmaz eziyetlerle beraber insanların, iklimin, kısaca her şeyin ezmeye, öldürmeye çalıştığı bu bedbaht varlığı, bu Küçük Paşa'yı, küçük insanı değil küçük şeyi, mutlaka yaşatmak için belki de tabiat her türlü saldırıya karşı durarak onun hissini bozarak, zekâ ve idra-

---

1 Matbu bir kiraya verme ve kiralama sözleşmesi kadar süratle teati olunan bu ateşkesin içeriğinden, Osmanlı hükümeti lehinde yalnız bir fıkra yani on birinci maddenin son fıkrası olan "Bulgaristan Emareti ahalisinden olup Osmanlı memleketinin sair cihetlerinde seyahat ve ikamet edecek olanlar Kavanin-i Memurin-i Saltanat-ı Seniyye'ye tâbi olacaklardır," sözleri temize çekilirken unutulduğu (!) için beş on satırlık bir sayfanın yeniden yazılması beklenmeyerek bu unutkanlıktan yirmi dokuzuncu maddede bahsedilmiş ve unutulan fıkra oraya ilave edilmişti. (Yazarın notu)

kini azaltarak özel ve müstesna bir lütufta bulunuyordu; bu bilinemez. Fakat çocuk akıllara durgunluk veren bir sağlamlıkla her şeye dayanıyor, kendisini çevreleyen bütün öldürücü şeyler arasında yaşayıp gidiyordu.

Salih'in üvey anasına artık hiçbir şeyden şikâyet etmemeye değil, acı çektiğini ima edecek bir yüz buruşturma bile göstermemeye kesinlikle azmetmiş gibi duruşuna bakılınca –eğer gereği kadar durumunu düşünüp değerlendirmeye gücü olsa– kendisini aşağılamaktan haz duyan, sıkıntıları küçümsemekten zevk alan bir Diyojen yavrusu demeye insan mecbur kalırdı.

Dünyada gülmeyecek, gülme lezzeti tatmayacak olunca; ağlamanın en tatlısı, en lezzetlisi anneyle çocuklarının gözyaşlarını birbirine karıştıranıdır sanırım. Bunda sarhoşluk neşesine benzer bir neşe hissedilir; içerken acı, yakıcı; sonrasındaki sersemlik ve esneme fena; daha sonra sıvı, akışkan, uçucu bir ateşle yanmış, kavrulmuş bir vücut harabesinin çöken ve yok olan acıları daha felaket! Fakat bu acılık, bu baş ağrısı, bu çöküş ve haraplık acıları arasında –çabuk geçen– bakışlarda bir değişim, duygularda bir yenilenme, bir güzel görüş, bir hoş dem vardır ki bu sarhoşluk halidir. İşte bir anneyle birlikte belaya uğrayarak ağlamak böyledir.

Salih için halden şikâyete, konuşarak sızlanmaya gerek yoktu. O her haliyle cisimleşmiş bir sessiz sızlanmaydı. İşitilmez, fakat görülür bir şikâyet şekli, bir mazlum timsaliydi.

Fakat heyhat! Çocuklarına karşı gayet hassas, şefkatli bir anne olan Hacca'nın iki yüzü, iki zıt varlığı var. Biri insan anası varlığı ki Mevlüt'e, Güssün'e mahsus; diğeri her nasıl olursa olsun avının durumu ve şekliyle hiç meşgul olmayan aç bir kaplan analığı ki Salih'e dönük. Biz her ikisini bir yerde açıklamaya çalıştığımız için kalplerini birbirine karıştırmayalım. Hacca aynı fıtrat ve kabiliyetteki benzerleri gibi iki kalpli, iki yüzlü bir kadındır.

İnsan analığına dair erdemlerden kaplan analığı pay sahibi olamayacağı gibi, kaplan tarafının hunharca hayvanlığına has hareketlerinden de insan analığı özellikleri kusurlu

olmaz. Birisi "ana", ne değerli, ne ruhu okşayan bir isim; öteki "üvey ana", ne kadar korkutucu bir cümle. Fransızların *belle-mère*, yani güzel ana diyerek üvey ana ve kaynanaların iç yüzünün çirkinliklerini gizlemeye kalkışmaları, zehirli bir ota bile bile "güzel avrat" demek kadar büyük bir ayıp örtme lütfu yahut masumları kandırmak için bir sahtekârlık. Kadınlarımızın insanlığın kaplanlığa her durumda üstün olduğunu davranışlarıyla gösterdiklerini görmeden insan nesli ömrünü tamamlar, kıyamet kopar da hesap ve ceza gününde kadın cinsine mensup üvey anaların kaplan davranışlarından dolayı kaplan şeklinde yargılarsak yazıklar olsun! Bununla birlikte bu mahkemede sırtlan şeklinde üvey babalar, ihtiyar yaban kedisi şeklinde kaynanalar da eksik olmayacak diye sırıtan üvey analara, utançla yüzümüz kızararak "evet" diyerek, maalesef onaylamaktan başka bir cevap veremeyiz.

Babası gittiği geceden itibaren Salih sebepli sebepsiz Hacca'dan dayak yemeye de başlamıştı. Kocasının ayrılığından doğan kalp acısını, Salih'i dövmekle çıkarıyor, öfkesini ondan alıyordu. Salih'in de acısı, öfkesi vardı; fakat onun saldırgan dili, saldıran eli yoktu.

Ali'nin hareketinden sonra ilk söz olarak, Hacca Salih'e şöyle demişti: "Bağrına bir ikindi güneşi çavdı (yöneldi), pek az yıldıradı[1], yalınladı, çarçabuh geçti. Ananıņ köyünden geldiğiniz ahşam gülmekten çenelerin çeciği (ekseni) gevşemiş sındı (makas) gibi açılıyor, ağzın kulahlarına ulaşıyordu. Kızıl anan Ali'ye allı pullu gözüküp eski ateşini mi alevlendirdi, nöğürdü? Sevda büğüsü mü yaptırdı bilmem? Ehlimi (kocamı) mismillasız (bismillahsız) cin derneğine basmışa, çarpılmışa döndürdü. Şindi ne oldu? İşte böğülün yapışmış tosun gibi başını aldı, çekti, çıhdı gitti. Ne bana yaradı, ne ona. Kızgın anan gelirse hiç durma, söyle kıçını soğuk suya sohsun..."

1 Yıldıramak: Parlamak.

5

Babasının ayrılığından beri, Salih'in vücudu sebepli sebepsiz yediği dayakların bıraktığı siyah berelerle kaplan postuna dönmüş olduğu halde şikâyet etmiyor, istemsizce bir aman bile demiyordu.

Hacca Salih'i dövmekten ayrı, onun figanından ayrı tat alırdı. Birinin tadını eli çıkarır, diğerinden kulakları zevk duyardı. Salih, sanki bu iki lezzeti anlayarak hiç olmazsa birinin eksik olması için bilerek aman dememeye kendini zorluyor sanılırdı. Hacca öyle bir zalimdi ki mazlumunun sızlanma figanından da, sabırlı sessizliğinden de hem zevk duyar, hem de içerlerdi. Ne, "Her ki zahmı hured elbette figanı dared"[1] hakkını tanır, feryadı hoş görür ne de feryatlar koparmayan zulümlerinden lezzet alırdı.

Hacca'nın bu alışkanlığının ve halinin garipliği Salih'i şaşırtıyordu. Bir tokatla aman diye bağırmazsa ikincisi yetişiyor, bağırır ağlarsa iki tokat daha iniyordu. Birçok denemeyle anladığına göre bir tokatla ağlamak, bir yumruktan şikâyet etmek, bir çimdikle "of" demek, daha iki tokata hakkı olduğunu; üç yumruğa iştah göstermek, bir tarafının derisinin kıvrıla kıvrıla çürütülmeye layık olduğunu göstermek demekti.

Küçük Paşa her durumda sabırla susmayı kötünün iyisi olarak bulmuştu.

Sonradan köye gelen ve gittiği sahilden Salih'e üç portakalla birkaç boğum şekerkamışı hediye getiren dayısı İbrahim, Hacca'ya:

"Çocuh neden böğle gunden gune kötüleyip zabınlıyor[2]?" diye bir soruyla velayethakkını, muinlik, yardımcılık vazifesini kullanıp yerine getirdi. Hacca tereddüt etmeden:

"Besbelli köyün havası uygun gelmiyor," dedi. Köyde Salih'e yarayan yalnız bir şey varsa o da havaydı. Yalnız o

---

1 Yaralanan herkes elbette figan eder.
2 Zabınlamak: Zayıflamak.

yaşatıyor; bu işkencelerin, yeryüzünde bu cehennem cezalarının, tefekkür edenler için de azap olan bu facialarm sürmesine yalnızca o sebep oluyor; ondan başka her şey eziyor, eritiyor; bu facianın perdesini mümkün olduğunca süratle indirmek gayretinde bulunuyordu.

Çekilmez dertlerden, sonu gelmez sıkıntılardan kurtulmak için yegâne çarenin ölüm olduğunu Salih çağında bir çocuk düşünemez.

Fakat daima aleyhinde hükümlerini yerine getiren tesadüf, bir defacık da lehinde cömertlik göstererek, bir dakika önce nefes alan, yürüyen, yiyip içen canlı bir insanın ne gibi durumlarda, ne şekilde ve nasıl bir anda bu hareketlere son verebileceğini; sağken acılara ve belalara yenilerek bir türlü yaşayamadığı halde, ölünce elini ayağını uzatıp, galibiyetin verdiği bir rahatlamayla uyuyor gibi çekinmeden serpilip yattığını Salih'e bütün açıklığıyla göstermişti.

Köye geldikten bir süre sonra, babasıyla barışmadan önce Ali'nin yanına sümüklü Mevlüt yanaştıkça, Güssün beşikten başını kaldırdıkça bunlara yönelen babaca bakışları bir mıknatıs çekimiyle durarak onlara şefkatle tebessümler sunmadan ayrılmadığı halde, kendisine tesadüf eden gözlerin derhal yumulup başın öte tarafa döndüğüne dikkat ederek, Naime Hanım'ın gözünde Kartopu kadar sevgiye layık görülmeyerek kovulup sürülmesi, kendisini sevmemek için herkese hak verdiğine inandığı; her nerede olursa olsun kendisiyle birlikte bulunacak köpek, kedi, hatta sümüklü Mevlüt, kısaca her şeyin sevileceğine, okşanacağına, kendisinin daima terk edilip ihmal edileceğine, yüzüne bakılırsa mutlaka tükürüp aşağılamak için bakılacağına inanır gibi olduğu günlerden birinde, çay kenarında bir taş üzerine uzanıp kuyruk ucunu kımıldatarak, durmadan başını sallayarak, bir çift yakut gibi kırmızı gözleriyle etrafı seyre dalan bir kertenkeleyi köy çocukları öldürmeye giriştiler.

Hayvancık kaçıp kurtulmaya çalıştı. Fakat mümkün mü? Ne tarafa kaçtıysa bir taş, bir değnek, bir ayak yolunu kesti; vücudunun ötesinde berisinde gözleri gibi kırmızı ya-

ralar açtı. Kaçıp kurtulmaktan ümidi kesilince, kertenkele kendini çayın en derin yerine attı. Su üzerinde bir iki kabarcık yaptıktan sonra boğuldu, öldü; solmuş bir yaprak gibi suyun üzerine çıktı; karnı, ayakları yukarı gelmiş halde akışa uyarak akıp gitmeye başladı. Çocuklar önüne geçtiler, sudan çıkardılar. Ağacın dibine getirip, suçüstüne gelmiş tabip ve adliye memurları gibi etrafına toplanarak muayeneye koyuldular. Kertenkele artık iki dakika önceki acı, sancı duyan, zalim çocuklardan korkan, kaçan, böyle su içinde birkaç saniye durmakla sona eren bir hayatı kurtarmak, uzatmak için değnek darbelerine, taş yaralarına dayanmaya razı olan, zayıf bir kertenkele değildi. Biraz önce şaşkınca aldığı nefeslerle kabarıp inen göğsü, korkuyla çırpınan mini mini kalbi durmuş, dinlenmişti.

Bu huzurlu ölüyü sudan çıkaran en yaramaz çocuk, çıplak ayağının ucuyla kertenkelenin duruşunu değiştirerek, "Yılan ebesi[1] donuz keler (kertenkele) suya atılıp gebermeyince elimizden kurtulamadı," diye övündü.

Tahammül edilemeyen bela ve zulümlerden kurtulmanın en hızlı çaresinin ancak "ölüm" olduğunu Salih bizzat gördü ve işitti.

Hatta sonradan en soğuk günlerde çeşmeden su taşırken ellerini sırayla nefesiyle ısıtıp testinin, buz gibi soğuk değil, buzlu sapını tuttukça; öldürülen yahut intihar eden kertenkele gibi vücudunun içten, dıştan, hemen her tarafından acı ve ıstırap hissettikçe, –sularının aktığı zamanki göz alıcı şekliyle buz tutup, ölmüş gibi sessiz sedasız sarkan– şelale altındaki küçük göl kenarında çimerken (yıkanırken) nasılsa ortasına gidip boğulan, köyün alt tarafındaki mezarlığa gömülen bir çocuğun defalarca işittiği boğulma olayı hatırına gelir; elinde olmadan şelale tarafına bakardı.

Kısacası Salih muhtaç olduğu en önemli devayı öğrenmişti. Fakat kullanmak istemiyordu. Ancak yedi bahar mutlu

---

1 Yılanların zehirlerini bir tür kertenkeleden aldığı garip sanısına dayanarak, büyük kertenkelelere "yılan ebesi" de derler. (Yazarın notu)

geçirdikten sonra tutulduğu uzun ve uğursuz bir kışın bitmez tükenmez kederli günlerini, uzun gecelerini, kürek cezası mahkûmlarının sene saydığı gibi ağır bir ümitsizlikle sayan bu taze hayat, daha tamamıyla ümitsizliğe yenilmemişti.

Onu Hacca'nın kaplan pençesi kadar ezici elinin, poyraz kadar dondurucu sövmelerinin, yörenin her türlü acısının ezdiği, uyuşturduğu, kederlendirdiği kadar çocukça bir telafi ve ödüllendirmeyi arzuluyordu.

Sudan, topraktan mahrum olan yalçın kayalar arasında görülen otlar, ağaçlar gibi hayat için en fazla muhtaç olduğu şeylerden mahrumiyete rağmen ölmüyor; ancak horlanarak ölmenin yaraştığı bu köyde, bu evde tatlı bir ümitle yaşıyordu.

Salih, ne Hacca'nın yumrukları altında ezilecek, ne açlıktan ölecek, ne soğuktan donacak; bunlara dayanacak, büyüyecek, –asker olmadan gitmek, ölmeden cennete girmek kadar imkânsız olan– İstanbul'a asker olarak gidecek, savaşlarda hiç kimsenin yapamayacağı kadar büyük kahramanlıklar gösterecek, subay, daha sonra gerçekten paşa olacak; fakat paşa oluncaya kadar beklemeyecek; subay olur olmaz kılıcı taktığı gün yeni ve parlak bir çizme giyerek konağa gidecek, Naime Hanımefendi'yi bulacak, "Bak geldim. Eski çarıklarımı değil, parlak çizmeyle kılıcımı sürüyerek geldim," diyecek, işte bu kadar.

Arzulanan ne kadar küçük bir gaye yahut ne kadar imkânsız büyük bir hayal!

Salih küçük paşalığının kuru bir laftan ibaret olduğunu çoktan anlamış, hatta "Küçük Paşa" diyenlere kızmaya başlamıştı.

Çeşmeden su taşıyan sefil bir saka[1] yavrusuna, kirli çocuk bezleri yıkayan bir hizmetkâra, köy meydanında mayıs toplayan bir çocuğa, –eğer küçük büyük, kadın ve erkek köyün iyi insanları her rast geldikleri yerde yiyecek bir şey vermeyip de yalnız Hacca'nın elinden aldığı kuru ekmeğe kalsa çoktan ölmüş, kemikleri bile çürümeye başlayacak olan– bir fakirciğe,

---

1 Evlere dışarıdan su taşıyan kimse.

ne kadar temiz kalple olursa olsun, "paşa" dendiğinde bunun alay şeklini almamasını sağlayacak bir telaffuz şekli yoktur.

Özellikle şehirlilerden çok daha alaycı olan köylülerin o yılışık, bozuk ağızlarında, kalın, iflas etmiş dudakları arasında en samimi bir söz, bir hitap bile mutlaka alay bulaşıklarıyla lekelenmekten zor kurtulur.

Salih bu arzuladığı gayesini herkesten, özellikle sandığından alınıp Mevlüt'e verilen oyuncakları gibi, dimağından alınıp, çalınıp Mevlüt'e verilecek kadar büyük bir sakınmayla Hacca'dan saklıyordu.

Salih köyde kimseyle konuşmaz, yaşıtı çocuklara bile yaklaşmazdı; çünkü onların arkasından kendisine mezelenerek (mezelenmek, yaptıklarının ve hareketlerinin taklidiyle eğlenmek) güldüklerini biliyordu.

Salih yalnızca köyün tenha yerlerinde dolaşır ve hastalıklı, bitkin vücudu bir çift potin eskisi –daha uygun tabirle– ölüsü üzerinde, gübreli sokaklar arasında sürünür, sürüklenirken; hayalinde ruhunun yuvası olan Naime Hanım konağını, bir melek kadar masumken lanetlenmiş iblis gibi sürülüp kovulduğu o cenneti tavaf etmekle ilgilenmeye daldığı için köyle, köylülerle alakasını keserdi.

Salih'in dalgın halde dolaştığını gören köylüler arasında, kim bilir ne sebeple manevi bir belaya uğramış, tekin olmayan yerlere su dökmüş (idrarını yapmış), cinlerin, şeytanların hükmü altına girmiş olduğunu söyleyen kadınlar kadar, bu sözleri dinleyen erkekler de günden güne çoğalıyordu; dalgın dalgın, acı içinde, ümitsizce bakışlarında uğursuzluk bulanlar bile vardı.

Zaten Hacca, Ali'nin bulunduğu taburun iskeleye yönelerek hareket ettiği haberini aldığı gün –vaktiyle Naime Hanım'ın dediği gibi– "uğursuz piç" unvanını vererek değer ve düşünce bakımından Naime gibi büyük bir hanımefendiyle aynı ayarda ve yaradılışta olduğunu ispatlamış, Naime Hanım o sonsuz kibir ve gururuyla aşağıların en aşağısı bir aşağılığa, –daha açığı– Hacca derecesine kadar inmiş; Hacca, bütün sefilce aşağılığıyla hayalinin ötesinde yükselip Naime Hanım derecesini bulmuştu.

Analık bu uğursuzluğun kesin delillerini de sayıp dökerek:

"Kahbe dölü, İstanbul'a gittin, koca paşanın başını yedin, buraya geldin, babanı askere yolladın. Konşunun (komşu) sarı düvesine (henüz doğurmamış genç inek) bahıb, 'ne güzel!' dedin, o gece zabaha (sabah) karşı güzelim hayvanı çatlatıp öldürdün. Bu ne uğursuz kırılası bir ayah, girdiği evin kapısına kara kilit astırır; bu ne çıhasıca bir göz, bahdığını devirir," dediği için, herkesi âciz bırakan özelliklerine Salih'in de inanacağı gelmiş gibi şaşkın ve hüzünlü bir tavır alan gözlerle Hacca'nın yüzüne bakakalmıştı. Ne yazık ki doğa, istediği kuşu baka baka yere düşüren yılanların gözlerine bile bağışladığı bir özelliği Salih'in güzel gözlerinden esirgemişti.

Hacca gibi taş yürekli, bakarkör bir kadına etki edecek, hayvanları devirecek bir özelliği bulunmayan bu semavi gözlerde hisli insanların ta ruhlarının derinliklerine işleyecek sihirli bakışlar, görünür şimşekler, görünmez yıldırımlar vardı.

Yazık ki Naime Hanım'da da Hacca'da da insan kalbi, insan basireti, insan dimağına yakışan duygulanma kabiliyeti yoktu.

Ağızdan ağıza yayılan rivayetlere göre Bağdat'ta bir çocuk sürüsü "vak, vak, vak," diye hepsi birden bağırarak, uçan bir leyleği Dicle'ye düşürebilir.[1] Fakat Anadolu'daki Salih ne yapsa Hacca gibi zalim bir karakuşun bir defa kanatlarını bile kıpırdatamaz.

6

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki istibdat zulmü gibi, bu köyde de kış belası, ebediyen hüküm sürecekmiş gibi kadar uzadı; uzadıkça belayı çekenlerin sabırları tükendi; bahar özlemi bütün Osmanlıların hürriyet özlemleri kadar arttı.

---

1 Direktör Âli Bey *Seyahat Jurnali*'nde bu duruma değinir. Arapça düşmek anlamına gelen "vak" sesini bir ağızdan söyleyen çocukların feryatlarını işiten leyleklerden mutlaka birkaçı düşermiş. (Âli Bey, *Seyahat Jurnali*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 79.)

Her zararlı, düşmanlık beslenen, nefret edilen şey gibi uzayan veya öyle sanılan kış, ihtiyarlığına rağmen baharın ortasına kadar zulüm ve eziyetini uzattıktan sonra geçti.

İnkılap devri kadar ruhu okşayan bir nisan sonu, hafif sıcak sabah güneşleri, aralıksız ikindi yağmurları, hürriyet topları gibi gök gürlemeleri, gelecek ümitleri kadar parlak şimşekleriyle geldi. Kış başlangıcından beri kat kat kar kefenleri altında bütün engelleri, çıplak ağaçları, yalçın kayaları, sivri tepeleriyle ölü gibi uzanıp yatan dağların, derelerin, ovaların her türlü bitkileri; bu soğuk ağır örtü altında, sıcacık bir ana kucağında başını kalp üzerine dayayıp meme emerek uyuyan mutlu çocuklar gibi toprağın cömert annesinin merkezinin sıcaklığıyla ısınıp, hayat unsurlarının titreşimleriyle kımıldanıyor; 10 Temmuz hürriyet güneşi kadar hayat veren, Üçüncü Ordu kahramanlarının millet sevgisiyle dolu damarlarında akan kanlar kadar sıcak bir mayıs güneşinden aldıkları feyizli vaatlerle gururlanarak uyanıp kalkıyor; artık sürgün, hapis endişeleri gibi sonsuz rahatsızlık veren sözler dolaşamayan kalemlerin, İstanbul'a yönelen Üçüncü Ordu süngülerinin uçları gibi, ağır kar tabakalarının altında tek başına, topluca başlarını kaldırıyor; "hasta adam" için biçilen, Osmanlı âlemi üzerine serilen çöküş kefenleri kadar korkunç görünen kar satıhlarını ötesinden, berisinden delip, yırtıp parçalıyor; bazı karanlık ve pis düşüncelerde kalan irtica meyli gibi güneş görmeyen yerlerde parça parça görünen kirli kar parçalarını bahar rüzgârları eritip buharlaştırarak duman halinde dağ başlarına kadar sürüp savuruyor; her şey, her canlı, baharın hürriyet kadar bereketli armağanlarından, eşitlik kadar leziz bütün lütuflarından payını alıyordu.

Otlar, ağaçlar çiçekleniyor; dağlar, dereler renkleniyor, kuşlar ötüyor; buzları çözülen çaylar, artık dilleri açılan istibdat mağdurları kadar coşkunlukla köpüre köpüre çağlayarak akıyor; belaları yüklenen birer istibdat yılı parçası gibi siyah, dağınık bulutlar şiddetli ve aralıksız rüzgârlar önünde bozularak, parçalanarak, renkten renge, şekilden şekle girerek firar ediyor; bütün köylüler eski püskü, yıpranmış giysileriyle, bü-

tün köy hayvanları kirli, karışık tüyleriyle kapı önlerine, köy meydanına, çeşme etrafına, namazgâha, çay kenarına dökülüyor; sürü sürü dağlara tırmanıyor, tarlalara dağılıyordu.

Bu doğanın her şeye sağladığı lütuflardan en fazla otlar, ağaçlar, hayvanlar neşeleniyor; zavallı köylüler, güneş altında yine yoğunluğunu koruyan kalın, karanlık bulutlar gibi kederli ve ağlamaya hazır duruyorlardı.

Sefaletin baskısıyla, sıkıntıların etkisiyle buruşmuş olan köylü yüzlerinde görülen baharın mutluluk belirtileri, kaçan bir bulut gölgesi gibi süratle geçiyor, o buruşuklukların şeklini, o karışık çizgilerin anlamını değiştiremiyordu. Köylü yüzlerinde beliren bahar ferahlığı, karanlık mezara defnedileceği anda bir Rum cenazesinin yüzüne düşen güneş ışığı kadar hazin görünüyordu. Uzun bir kışın, hor görülerek geçen bir ömrün, bütün bir Anadolu köylüsü sefaletinin, mahrumiyetinin neticesi; talihin, tabiatın, hükümetin, elinden zarar gelebilen her şeyin köylere, köylülere ait saldırılarının etkilerinin şekilleri çivi yazısıyla yazılıp kazılmış gibi buruşmuş olan bu yüzlerde ne gerçekten bir rahatlama belirtisinin, ne bir sevinç gülümsemesinin oluşma imkânı var!

Bu yüzlerde her ne sebeple olursa olsun, değil sürekli bir kahkaha; sessiz, hızla geçen bir tebessüm bile nadiren şekilleri değiştirir.

Bazen unutkanlık ve dikkatsizlikten faydalanan çekingen bir tebessüm bu yüzler üzerinden şeffaf buhar gibi gelir geçer; yüzlerin tozlu çizgileri bu şeffaf tebessüm altında, ince tüllerle örtülmüş kırık bir aynanın kırık çizgileri gibi fark edilir.

Bütün bir sefalet serüveninin, bütün gelecek belalarının oyulmuş, kabarmış hikâye ve kehanetinin satırları gibi buruşmuş olan bu yüzlere bakıp da geçmişten üzgün, gelecekten ümitsiz olmamak mümkün değildir. Yüzlerce, binlerce sene önce akan sularının bütün akış şekillerini koruyarak biraz uzaktan hâlâ su akıyor gibi görünen kurumuş kireçli suların aktığı yerlere benzeyen bu yüzlerde bütün geçmişin kırılmalarının etkilerini; hayat nefreti, varlık düşmanlığı,

yok oluş özlemi duygularını okumak büyük bir anlayışa muhtaç değildir. Köylüleri, bu sürekli belaya uğrayanları ne baharlar, ne bayramlar güldürür; aksine her biri gönül yakan birer hatırayı canlandırarak, ciğer parçalayan birer macera hatırlatarak hüzünlerini artırır... Tunçtan yapılmış, ölü arkasından feryat eden birinin heykeli, nasıl sonsuza dek somurtkan ve ağlar haldeyse bunlar da öyledir.

Kötü bir fikri ifade için bir araya getirilen hoş sözler gibi bu harap, sefil köyü her taraftan kuşatan baharın kirli sokaklara bile hoş kokular; gübre, süprüntü yığınlarında beliren otlara, çiçeklere bile zümrüt gibi yeşil, lal ve yakut gibi kırmızı, gök rengi gibi mavi renkler vermeye kadar tenezzül ederek lütuflarını bolca sunduğu bu günlerde; bizim Küçük Paşa, kirpik aralarından çekinerek süzülüp çıkan, sessizce akan gözyaşlarıyla solmuş ve üzerine çiy düşmüş bir yaprak gibi şurada burada büzülüp duruyor, sürüklenip sürünüyordu.

Sağlığı bari bozuk olmasa, ancak çocukluğa özgü bir ilgisizlik, masumca bir hoşgörüyle şu bahardan hoşnut olabilirdi.

Fakat yazık! Her şeye cömertçe taze renk, taze hayat, taze parlaklık veren bahar güneşi bela istercesine bir düşkünlük, bir göğüs germeyle yaşayan Salih'in sararmış yüzüne bir kızıllık zerresi, sinirlerine biraz kuvvet veremedi. O yine öyle soluk, öyle bitkin ve güçsüz!

Göğüs tırmalayan öksürük silsilesi zavallının boğazını sıkıp boğuyor, Hacca'yı kızdırıp duruyordu.

Bu hoş bahar, her güzel zaman gibi pek çabuk geçti. Yaz geldi, o da geçti, güz mevsiminin gelip geçmesi de aynı süratle gerçekleşti. Bu bolluk dolu, cömert, nimet veren mevsimler, hain ortakları olan kışın zavallı Küçük Paşa'nın ciğerlerine dolayıp can evine yığdığı, boğazına taktığı zincirler ve diğer prangalar kadar ağır, acılı öksürük silsilesinden iki halka olsun koparmayı başaramadılar. Aksine yeni işler, akla hayale gelmez işkenceler icadına hizmet ettiler.

Salih bu işlerden, işkencelerden çeşmenin buzlu yalağında Güssün'ün kirli bezlerini yıkamak, elleriyle mayıs topla-

yıp ayaklarıyla yoğurmak, sonra duvara yapıştırmak kadar acı çekip nefret etmiyordu.

Hacca için yalnız Salih'in gayret ve çalışmasının sonuçları değil, bununla beraber onun bedenen ve ruhen de mustarip olması lazımdı; acılı inlemelerinin işitilmesi, sancılar ve acılarla kıvrandığının görülmesi de isteğiydi!

Mesela Salih düven[1] sürmekten pek hoşlandığı, güneşin yakıcı ışınlarıyla beynini eritecek kadar tepesine dikildiği bir zamanda bile yine düven tahtası üstünden inmek, elindeki öğendireyi (ucu iğneli değnek) bırakmak istemediği için bu işe yalnız bir defa memur oldu.

Rafael'in *Galatea'nın Zaferi* ismindeki meşhur tablosunda resmedildiği şekilde Yunan mitolojisinden Galatea'nın iki yunus balığı koşulmuş, aşk sembolü olan bir çıplak çocuk tarafından yönetilen sedef sandalı gibi, Hacca'nın iki sarı öküz tarafından sürüklenen düven tahtası üzerinde yarı çıplak iki (Mevlüt, Güssün) sembol değil, vücut bulmuş aşklarıyla saman deryası içinde dolaştığı esnada, bunlara gıpta eden Salih'in harman etrafında Galatea'nın ümitsiz âşığı Polifimos gibi dolanışı dikkat çeken bir tabloydu. Salih için icat edilen ve uydurulan yazlık cezalardan biri de tarlaya gidip gelirken Güssün'ün Salih'in sırtına dırmaçlanması (bağlanması) oldu. Bunda ilk anda o kadar şikâyet gerektirecek büyük bir zulüm yok gibi görünür; fakat bu iş belli bir mesafeye kadar temiz, sakin, sessiz bir çocuk, bir taş taşımaya benzemez. Azabı yalnız ağırlığında değildi; hırçın Güssün kâh ağzını Küçük Paşa'nın kulağı dibine dayayıp bağıra bağıra kulak zarını patlatacak kadar tırmalayarak inletir; kâh tepine tepine Küçük Paşa'yı yorup bıraktıktan sonra sıcak bir sıvı salıvererek belden aşağısını sırsıklam ıslatırdı.

Bu son münasebetsizlikten olsun şikâyette kendini nasılsa haklı sanma gafletinde bulunan Salih, çocuk sırtından indirildikten sonra arkasını Hacca'ya çevirerek:

---

1 Harmanda ekinlerin sap ve tanelerini ayırmak için kullanılan, önüne koşulan hayvanlarla çekilen, alt yüzünde keskin çakmak taşları dikine çakılı olan, kızak biçiminde araç.

"Bak, arkamı ne hale getirdi. O şey... ediyor, bütün benim paçamdan akıyor," diye mırıldandı.

Hacca, –Salih'e karşı ilk ve son defa olmak üzere tebessüm ederek– "Nöğürelim? İl değil a, kendi bacın; merah etme, şindi kurur; ne tasalanıp sohranıyon? Pis pasahlı, namaz kılacah değilsin ya!" dedi.

7

Ali'nin taburu diğer birkaç taburla beraber Yemen'e gönderilmişti. Aradan dokuz ay geçmiş olduğu halde ne bir mektup, ne bir haber geldi.

Bu aileye kanun ve vicdana aykırı olarak verilen iki fakir muinden yardım ümidine zaten asla yer olmadığından geçimlerinin temini yetişebildiği kadar Hacca'nın tek başına çalışmasına ve ondan ilerisi, –on altı on yedi yaşındaki genç veyahut Mevlüt'ün dedesi gibi ihtiyar yahut Salih'in dayısı gibi kendi ailesini geçindirmekten âciz fakirler muin gösterilerek velileri, babaları askere alınmış olan daha birkaç aile ferdinin geçimleri gibi– cömert köylülerin genel yardımlarına kalmıştı.

Hacca'nın Salih'e mahsus eziyeti üvey analığına verilerek hoş görülürse, –vaktiyle Edirne vilayeti içinde bir kazada ortaya çıkan çiftlik davasına dair bir kanun hükmü, on beş sene zarfında mahkemelerin aşamalarından defalarca geçerek kesinlik kazandığı halde cidden mağdur olan davacının tek, hakikaten gaddar olan davalıların ise çok olmasından dolayı hükümetçe kararın uygulanmaması, büyük bir çiftliğin sahibinin han köşelerinde fakirlik ve sefalet içinde ölüp gitmesi gibi– aynı suçları işleyenlerin çokluğuna dayanarak Salih hakkındaki acımasız saldırıları affedilip ayrı tutulursa, köy kadınlığı için gerekli olan güzel vasıflar bakımından zerre kadar kusur ve eksiği bulunamaz.

Her türlü sıkıntı ve eziyete dayanmanın derecesine bir sınır belirlenemeyen köy kadınlarından biri de Hacca'dır.

Vatan sevgisi duygularının insanları ne kadar büyük fedakârlıklara razı ettiğine örnek aramak için her yerden önce köylere gitmelidir.

İlelebet yaşayacağı zannedilecek kadar bünyesi kuvvetli yaratılmış, büyütülmüş üç oğlu askere giderek her biri bir yerde kalıp –kendi tabirleriyle– kara haberleri gelmiş bir köylü babanın, bir köylü ananın kendilerine muin verilen dördüncü ve hasta oğullarını, hayatlarının geriye kalan tek meyvesini geçindirmek için ak sakalları, ak saçları, yıpranmış vücutları, bükülmüş belleriyle güçlerinin üzerinde çalışmaya mecbur kaldıkları halde yine yürekten, "Allah din ve devlete zeval vermesin," diye dua ettiklerini görüp de metanetin, iman gücünün, vatan sevgisinin bu derecesine hayran olmamak hissizlik ve böyle analar, böyle babalar evladından oluşan bir orduya olanca kalp itimadıyla güvenerek zaferin kaynağını, Allah'ın vücut bulmuş yardımına dayandırmamak, nimete küfürdür.

Gözlemlenen olaylara bakılırsa evlat anası değil, asker anası olamayan bir köylü kadının kendisini Havva kızlarına has lezzetlerin en önemlisinden mahrum yaratılmış; eşi asker olmayan, askere kabul edilmeyen bir kadının dengiyle evlenmeyerek onuru kırılmış, kadınlık şerefi ayaklar altına alınmış saydığı sanılabilir.

Ali'nin çoluğu çocuğu gibi zayıf muinli asker ailelerine köylerce yardım edilmesi kimseye ağır gelmez. Onlar bu yardım hissini babalarından, atalarından miras olarak almışlardır. Hemcinsine, komşuya, kısaca bütün muhtaçlara yardım etmek erdemi yalnız Anadolu köylerine ait bir özellik değildir. Bütün Osmanlı köylüleri, hatta ekseriyetle bir gömleğinden, bir devesinden, bir eşek veya eşek gibi yük ve ağırlık taşımada da kullanılan bir ineğinden başka malı mülkü, hatta bir çadırı, bir sarifesi (kamıştan yapılan kulübe) bile bulunmayan kimselerden oluşan bedevi kabilelerimizde de bu asil duygu olanca olgunluğuyla görünür.

Vatan sevgisi ve insaniyetten en çok ve genellikle lüzumsuz yere dem vurulan büyük şehirlerde açlıktan ölenler nadir olmadığı gibi yoksulluğun zoruyla intihar edenler de pek çoktur.

Anadolu'da, Rumeli'de, Irak'ta, Kürdistan'da, Arabistan'da en fakir sayılan bir köyde bile açlıktan insan değil, köpeğin bile öldüğü Âdem Peygamber devrinden beri görülmüş, işitilmiş bir hadise değildir.

"Açlıktan ölmüş mü var?" atasözü ancak bir köylü diline yakışır.

Şehirlerde, özellikle İstanbul'da bir duvar, ince bir tahta perde iki bitişik komşu arasında insani dostluk icaplarına ebediyen engel olabildiği halde köylerde yüce dağlar, dereler bile ahbaplığa, dert ortaklığına, yardımlaşma gibi insani vasifelere asla engel olamaz.

Büyük şehirlerdeki komşulukların çoğu, birbirlerinin ahvalinden habersiz olan ölülerin mezar komşuluğuna yakın bir komşuluktur. İstanbul'da senelerce kapı karşı komşuluk ettiği bir adamın kim olduğunu öldükten sonra gazetelerden öğrenenler pek çoktur.

Kötülük ve zarardan korunmak için köylülerin şehirlilerden öğrenecekleri bazı şeyler olduğu gibi, şehirlilerin de köylülerden öğrenmeleri gereken pek çok iyi âdet ve övülecek ahlak vardır.

Köylerimiz için temenni edilecek bayındırlık, köylülerimiz için istenecek ilerici fikirler; bunların erdemli ahlakını tahrip edip, bozmayacak bir bayındırlık ve ilerici.

Bütün âlemin rızkını veren Allah'ın, en fazla cömert olduğu güz mevsimi Hacca'nın ambarına geçen yıllara oranla pek az, yani yedide, dörtte biri bazen süpürücü de denen herkesçe malum ilaveleriyle beraber aşar vergisi verildikten sonra birkaç kile arpa çavdar, birkaç batman soğan, beş on avuç nohut, mercimek, bir iki deste mısır, birkaç çuval saman bırakarak geçti.

Kışın sıkıntılarının yaklaştığını haber vermek için, Arapların "nezirü'l-uryan"[1] dedikleri felaket habercisi gibi ağaçlar soyundu; yağmurlar kara, serin rüzgârlar dondurucu poyrazlara dönüştü; yine kış geldi...

1 Çıplak uyarıcı.

Yalnız Ali'den değil, o taburdan bile kimse haber alamamıştı. Bu taburu oluşturan askerlerin bağlı olduğu en azından beş yüz ailenin fertleri Hacca'yla aynı sıkıntıyı yaşıyorlardı. Vaktiyle saygıdeğer bir misafire güzel görünmek için İstanbul harabelerini boyadığımız gibi, uzun yıllardan beri fakirlik ve sefalet manzaralarını değiştiremediğimiz için bütün dağlarını, derelerini, ovalarını asker ve ahalinin kanıyla boyadığımız Yemen'in, o aziz diyarın bilmem neresindeki bir çarpışmada yarısı telef olup kalan kısmından da çoğu açlıkla, hastalıkla öteki dünyaya göçerek; ancak beş on kişinin sağ kaldığı taburlardan biri de bizim Ali'nin taburuydu. Tamamen mahvolduğu, kimsenin geri dönmeyeceği haberi herkesi kan ağlatan bu tabur askerlerinin defterlerdeki künyelerinin üzerine, t'leri üçer beşer santimetre uzatılmak şartıyla ve kırmızı mürekkeple birer "fevt"[1] çekilmişti.

Savaştan kurtulan beş on asker bir süre sonra perakende olarak geri dönünce künyelerinde kızaran kanlı "fevt"lerin üstüne –hava değişiminden, memleketten dönmüş gibi– "Fevtten dönüş!" diye işaret konduğu bilgi sahibi olanlar tarafından rivayet edilmişti. Bir mucize sayılacak şekilde sağ kalıp memleketlerine dönen beş on askerden birinin Salih'in babası olabilmesi ikinci bir mucize ister.

Ali'nin hayat ve ölümünden bir haber alamamışsa da gördüğü rüyalardan kuşkulanan, kuşkulandıkça eski hissiyatını daha fazla dikkatle dinleyen Hacca'nın hassas kalbinde, Salih'in bu karanlık evde her an göze batan, rahatsızlık veren varlığı gibi siyah bir endişe kımıldanmaya, kirpi gibi baştan ayağa dikenlerle örtülü ikinci bir Salih de can evinde deprenmeye başlamıştı.

Bir sandıktan diğerine taşınmakla Salih'in sahipliğinden çıkmış olan mirliva üniformasını birkaç sene sonra Mevlüt'e giydirmek Hacca için bir emel olduğu halde, kalbinde huzurunu bozan ikinci bir Salih oluşunca, bu niyetten vazgeçerek müşterisi çıkarsa satmaya karar verdi. Karar

1 Ölüm.

vermese de karanlık geleceğin uğursuz günlerinden birinde buna zaruret doğacağına şüphe yoktu. Geçen savaşta vefat eden iki biraderinin eşleriyle altı çocuğunu geçindirmekten âciz olduğu halde, bu defa da kendisiyle Mevlüt'e, Güssün'e muin gösterilen ihtiyar babası, emanete toplanan aşar vergisinin bedeli olarak tamamıyla alınan sebze vergisi yani yeşillik kısmından kırk beş ve iki senelik ev ve arazi vergisinden yirmi, toplamda altmış beş kuruşa yaklaşan borcu bu sene, var olana ek olarak bir asker eşiyle iki çocuğunun da geçiminden sorumlu olduğuna acıyarak olsun ertelenmeyerek ödemeye zorlanıyordu. Sonradan gelen tahsildar bütün aile fertlerini doyuran anneyi, erzak kaynağı sayılan bir tek ineği satmaya teşebbüs etti. Öksüz çocuklardan her biri ineğin yularından, kuyruğundan kulağından tutup engellemek istediler; tahsildar çekti; bunlar bırakmadılar. Ahırdan kapı önüne kadar çekilen, sürüklenen bu inekle altı çocuğun resimleri çekilip –yaradanın ve saltanatın rızasına uygun şekilde görevini yerine getirmeye özen gösterdiklerinden padişah tarafından hayırlı davet almakla övünen– devlet vekilleri de oradayken Yıldız Tiyatrosu'nda sinematografla gösterilecek kadar feci tablolar oluşturmuş; ev içinde bir feryat kopmuştu.

O esnada baba evinde bulunan Hacca bu hadisede, babasının gözlerinin altında ve burnunun etrafında –gözyaşları aka aka çukurlanmış birer mecra gibi– yatay, dikey, eğik buruşuklardan geçerek ve beyaz sakallarının arasında görünüp, gizlenerek yuvarlanan sessiz gözyaşlarını gördü. Mirliva üniformasıyla, sırma kayışlı kılıcın bu tahsildar belasını savmaya fazlasıyla yeteceğini düşündü.

Muhtara haber verildi; Hacca evine geri döndü. Muhtarla tahsildar geldiler. Üniformanın diğer apoleti de çıkarılarak Güssün'ün takkesine püskül yapılmak üzere alıkondu. Bir çift beyaz eldiveniyle beraber üniforma, sırma kayışıyla kılıç, oyuncak kara öküzle sarı inek tahsildara dört mecidiyeye satıldı. Altmış beş kuruşu dedenin borcuna sayılarak, tahsildardan alınan silik üç mecidiye çeyreği bir bez parçasına

sarılıp düğümlenerek sandığın dibine indirildi. Salih mutlu geçmiş zamanlarının parlak yadigârı olan üniformasından, özellikle sırma kayışlı, sırma püsküllü kılıcından mahrum olunca Prusyalılara kılıç bırakmaya mecbur kalan üçüncü Napolyon kadar ümitsiz ve kederli, ağladı. Beyaz külahlı, uzun sakallı muhtar da üzülerek:

— İşallah (inşallah), baban gelirken İstanbul'dan daha yavuzlarını getirir, sandıhta duracağına, hazır müşterisi varken satmah iyidir; bunları beş paraya versen köyde kimse almaz, dedi.

Tahsildar üniformayı, öküzle ineği alıp kapıdan çıkarken, insani ve hayvani iki türlü vebayla aynı zamanda hem eve, hem ahıra girip çıkmış bir ölüm meleği gibi göründü. Salih şiddetle içini çekip ağladı.

Hacca, –Salih'in, kenarları iflas ederek pek pürüzlenmiş olan kulağından tutarak– "Koca donuz, bu kılığınla kılıcı mılıcı ne yapacahsın? Sana kılıç değil, çoban değneği yahışır. Şu kanlı, çatlahlı eline, şu çıbanlı, irinli yüzüne bah; kanarada (mezbaha) doğmuş it eniği gibi mundar suratına bahanın yüreği karışır (midesi bulanır); o ışılah esbabı (kıyafet) giyip de köyün neresinde salınacahsın? Kılıcı hangi konağın eşiği üstünde tahırdatacahsın? Bunlar karın doyurmaz. Nen var nen yok baban giderken topladı, sardı sarmaladı, hepsini aldı götürdü, sattı; paralarını cebine indirdi, bırahdı gitti. Nöğüreceksin? Aç, çılbah mı duracahsın? Bahsana her tarafın çöp gibi, inciklerin hep meydana çıhıyor. Yattığın yerde sıcah bazlama (taze yufka ekmeği), mis gibi kohar tandırçöreği var, eynehan (obur) gibi yenni? (yer misin?) Yağma yoh, yeyemen. Ben ehli askere gitmiş bir kan ayahlıyım, ihtiyar babasından başka kimi kimsesi yoh bir eksik etekliyim; nöğüreyim? Helbet satarım da savarım da," dedi. Fakat Salih için yeni bir şey alınmadı. Mevlüt'ün tekrar tekrar yayılıp doyuran idrar tufanıyla ortaya çıkan büyük sarı lekeler arasında, asıl rengi olan yeşilin, sarı denizin küçük adaları gibi şurada burada parça parça göründüğü kendi yatağının basma yüzü çıkarılarak en fazla lekeli taraflarından Salih'e bir

don dikilip, "İşallah soyhanda[1] kalır," diye Salih'e giydirildi. Son raddeye yaklaşıp sayısız yırtık dilleriyle bağırmaya başlayan çıplaklık geçici bir tutuklamayla hapsedildi; bir süre için ip uçkurla boğazı sıkılıp boğuldu; susturuldu. Fakat umulanın aksine Salih'in dili açıldı, çekinerek mırıldandı:

— Böyle renkli şeylerden donu kızlar giyer.

Bu itiraz Hacca'yı kızdırdı:

— İnsan dediğin kendine yahışanı bulamazsa nöğürür? Nöğürecek, helbet bulduğunu yahıştırmaya bahar. Bişirik (sac üzerinde ekmek pişirirken kullanılan ince değnek) gibi kara kuru bacahlarını örtsün de ne olursa olsun," diye duruma uygun bir nasihatle Salih'i uyarıp insanca davrandı.

Her şeyden mahrum olduğu gibi üniforması, kılıcı dahi alenen tahsildara satılıp; mutasarrıfın, muhasebecinin oğullarına verilerek yakında tahsildarın terfi etmesini sağlayacak güzel birer hediye oluşturulmuş; Salih'in köy içinde çırılçıplak dolaştırılması dedikoduya sebep olacağından lekeli, kokuşmuş basmadan yapılan bu ip uçkurlu don, Salih'in kuru bacakları için değil, köylülerin nüfuz eden bakışlarına engel olmak, köylünün dilini bağlamak için yapılmıştı.

Salih'in muini olan dayısı İbrahim de ticaret vergisini ödemek için hayli zorlanarak öksüz kız çocukları için iskeleden alıp getirdiği kırmızı basmaların yarısını satmış, zavallı yavrucaklar bu kırmızı elbiseleri donsuz, fakat soğuğun etkisiyle gül rengini almış çıplak bacakları üzerine giyerek hayli üzülmüşlerdi.

Bu köyün ahalisi vergi borçları yazılırken bir saat bile üst taraftaki köyün ileri gelenleri kadar kurnazlık etmemişlerdi. Oysa onlar emlaka kıymet belirlemek için gelen emlak yazıcı memurunun uyarısını yerinde bularak hem memuru beş on kuruşla hoş etmiş, hem sabit vergilerini hafifletmişlerdi.

Yazıcı memurlar için gerekli olan şey her köyün eski vergisinden bir şey eksiltmeden az çok artırmak, hiç olmazsa önceki vergi toplamını bulmaktan ibarettir. Emlak ve arazi

1 Soyha yahut soyka, ölü üzerinden çıkarılan elbise. (Yazarın notu)

vergilerinin değiştirilmesinde birçok zorluk var, hayli sıkıntılı; fakat ticaret vergisi öyle değil; her sene yeniden koyulur ve değiştirilir ve "çiftçi, rençper" denince derhal silinirdi. Zaten köylerde rençperden başka kim bulunur? Tek amaç yılda bir alınan yani eski vergi toplamını tutturmak olunca, ister emlak ve arazi, ister ticaret vergisiyle dolsun. Buna durumu bilen bir yazıcı memurundan başka kim dikkat edecek?

O köyün evlerine, bir iki değirmenine, benzerlerine oranla pek uzak ve gerçek değerlerine bakıldığında yine fahiş birer değer belirlenip; üst tarafı, bütün köylüler kiracı, oduncu isimleriyle sanat ve ticaret sahibi gösterilerek ticaret vergisiyle ödenmişti. Bu şekilde köyün vergileri kararlaştırıldıktan bir sene sonra köylülerin hepsinin çiftçi olduklarına, sanat ve ticaretle meşgul olmadıklarına dair dilekçeleri doğal olarak kabul edilerek ticaret vergileri silinmişti.

Mevlüt'ün dedesi gibi fakir, ihtiyar muinlerin vergi için zorlanması, bunların hiçbir kıymeti olmayan; –kunduz yuvaları kadar olsun– bir mimari fikri olmaksızın kunduzlar gibi çoluk çocuk hep birlikte çalışarak yapılan bu taş, toprak, çalı çırpı yığınlarına emlak adı altında kıymet belirlenmesi aslında düşünülmeye değerdir.

Bu gibi ufak ve sefil evlere vergi konması; bir ağaç gölgesinde, bir kaya kovuğunda, doğal bir mağarada ikamet için ücret almak gibidir.

Emlak kayıt defterlerine müracaat edilirse, bu köyün sefil evlerine –İstanbul'umuzun doğu şimendiferleri güzergâhındaki bilinen evleri ayrı tutularak– büyük şehirlerde nadiren karşılaşılan benzerlerine biçilen kıymetlerden çok daha fazla kıymet belirlendiği görülür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun acilen muhtaç olduğu asıl reformlardan birincisi emlak ve arazinin yeniden kayda geçirilmesi meselesidir. Yeni kayıtta, büyük şehirlerin emlak ve kira gelirlerine de değerlerinin yarısı kadar olsun birer kıymet belirlenmesi nasip olursa; zaten hiç değerleri olmayan köylü evleri vergiden tamamen ayrı tutulduğunda bile bütçede büyük bir gedik açılmış olmaz.

Vatanımızın en mühim kısımlarından olan Irak bölgesinde şimdiye kadar iyi kötü bir yazılma gerçekleştirilememiş olmasının devlet hazinesini ve ahalinin büyük kısmını uğrattığı zarar ve haksızlıklar tahmin edilebilecek derecelerin çok üzerindedir.

Şehirlerdeki emlak ve kira geliri sahipleriyle, sanat ve ticaret sahipleri vergi adı altında bir para vermedikleri halde kasabalar dışında kamıştan yapılan ve elli kuruş kıymeti olmayan gölgelikler, bez veya çuldan yapılmış çadırlar ev vergisi adı altında yıllık ellişer kuruş vergiyle; ahali ve aşiretlerin fakirleri, satmak için bin zahmet ve zorlukla şehirlere getirdikleri erzak ve eşyadan her rast geldikleri yerde vergi toplayan memurlara tükenmez vergiler vermekle yükümlüdürler.

O civardaki fakir ve zengin kişiler pek fazla dikkat çekmektedir. Zenginler, içinde hükümetler oluşturabilecek kadar büyük köy ve toprak sahibiyken; fakirler, fakirliğin en aşağı derecelerine kadar alçalmıştır.

Genellikle ya altında yırtık bir gömlek olmayan bir eski abayla yahut üzerinde un ufak olmuş bir aba bile olmayan yalnız bir gömlekle ömrünü tamamlayan, eğer dünyada kalacak çocuklarının ve akrabalarının ihtiyacı yoksa bu gömlek veya abayı ahirete de kefen olarak götüren, kısaca iki dünya için yalnız bir eskimiş kıyafete sahip olan bu ahali ve aşiretlerin fakirlerinin feci halleri mümkün olduğunca hızla düşünülmeye değerdir.

Yalnız Irak bölgesinde değil, memleketimizin diğer bazı benzer ve boş bırakılmış kısımlarında da yolcu hayvanlarının gübrelerinin içinden arpa artıklarını tavuklar gibi toplayıp yiyecek kadar acıklı şekilde fakirliğe düşen zavallılara iş bulmak, çalıştırmak, ekmek vermek gerekirken bunları şehirlerdeki zenginlerin vermediği vergiler için zorlamak ne yürek yakan bir uygulamadır!

Geçmiş hükümet, bu gibi facialara karşı taş gibi hissiz, kayıtsızdı; yalnız sıkıntıları artıracak sebepler bulmaya hassasiyet gösterir ve düşünürdü. İnşallah Meşrutiyet Hükümeti bu sıkıntılara yavaş yavaş son verecektir.

8

İkinci kış olanca şiddetiyle, öncekine kıyasla tasavvur edilebileceği kadar sıkıntıyla hüküm sürüyordu.

Kardan, soğuktan dışarıya çıkılması mümkün olmayan kapalı, kasvetli günleri, türlü türlü huzur kaçıran düşüncelerle, kederlendiren rüyalarla, aralıksız göğüs tırmalayan, rahatsızlık veren öksürüklerle uzadıkça uzayıp giden karanlık geceleri birlikte geçirmek hem Salih'i, hem Hacca'yı pek sıkıyor; her ikisine soysuz bir sohbetin sürekli azabı, bir zalimin mazlumla, bir yaralının yaralayanla bir yerde hapsedilmesi kadar ağır dayanılmaz bir sıkıntı veriyordu.

Zaten bunlar birbiriyle hiç konuşmazdı.

Hacca çocuklarını sever, öper, okşar, onlarla konuşur; Salih'e yönelmesi ancak lüzum üzerine, hayır, lüzumdan çok eziyet maksadıyla bir emir vermek için olur; onlar öpüşür, koklaşır, şakalaşır; Salih düşünür, kaşınır ve ancak böyle kimsesiz ve lehü'l-hamd ve'l-minne[1] bir dereceye kadar zekâsı sınırlı, hissi uyuşuk bir çocuğun dayanabileceği kadar kıskançlık acıları, her şeye dayanma mecburiyetinin kalbe ait ince sızılarıyla azap duyduğu halde ağlayamayarak, inleyemeyerek, gözyaşlarını sünger kâğıdı gibi pürüzlü, kirli ellerinin tersiyle çekine çekine silerek sessiz bir ağlayışla bitap düşerdi.

Bahar, yaz, güz ne kadar süratle gelip geçtiler! Bu kış bir türlü geçmiyordu.

Son günü mutlaka bu hayat mücadelelerine son verecek bir kıyametin arifesi olacak gibi şiddetine hiç ara vermeksizin devam ediyor, şiddetli poyrazlar yüksek dağların bütün karlarını dereye yığarak çay mecrasını, aktığı şekilde donan şelalesiyle beraber kapatıyor; köyün çürük evleri üstüne, kirli, eğri sokakları arasına dolduruyor; sanki bu sefaletgâhı sefilleriyle, Küçük Paşa'sı, zalim Hacca'sıyla beraber ebediyen gömmek istiyor; insanların evlerini karıştıran, zayıfla-

1 Hamd ve minnet Allah'a mahsustur.

rını kırıp geçiren kış, sanki günahların affı için camiin ağaç oluklarına, çalı çırpıdan oluşan dam saçaklarına süslenmiş, parıltılı buz avizeleri takıyordu.

Karların bolluğundan, gece gündüz aralıksız uluyan poyrazın şiddetinden dolayı köy sokaklarında gündüzleri bile nadiren, ancak acil bir ihtiyaç sebebiyle tek tük bir iki insan sinematograf resimleri süratiyle gelip geçiyor, görünüp kaçıyordu.

Gündüzleri köy etrafında, geceleri sokaklar ve hatta duvarları yıkık avlularda keskin dişlerini gıcırdatarak sürü sürü aç kurtlar dolaşıyordu.

İki gündür yalnız ailenin bir kaplanla iki yavrusunun değil, iki öküz, bir inekle sarı buzağının su ihtiyaçlarını da Salih'in zayıf kolları, cılız, titrek bacakları temin ediyor; şu havada bu dayanılmaz işi o yavrucak görüyordu.

Çocukların pak, saf kalbine durmadan tatlı ümitler yığan, dolduran; genellikle mutsuz sefillerin dimağlarında, kalplerinde kaynayan ümitsizliğin buharı tepelerinden savrulup yoğunlaşarak gözlerinden fışkırırken bütün gözeneklerinden ümitler aşılamakla oynayan; dökme suyla değirmen çevirerek eğlenen bilinmeyen güç, biraz ihmale başlar gibi oldu.

Küçük Paşa'nın ümitsizliği büyüdü, kabardı, şişti; başından aşmaya, kalbini boğmaya, ruhunu sıkmaya başladı. Avutacak, eğlenecek, ümit ve teselli verecek hülyalar da tükendi, bütün çevresini saran kâinat; Salih'in gönlünü hoş edip avutacak her şey için iflasını ve âcizliğini ilan etti.

Fakat Salih yine eski hayatının sermayesinden faydalanarak bütün dağları, taşları, bütün ayları, yıldızları donmuş ve güneşi bir *Marifetname*'deki[1] güneş ve ay tutulması kuyusuna yahut mürekkep denizine bir daha çıkmamak üzere düşmüş, "la-hala ve la-mela!"[2] olan sonsuz uzayın "mela"sı

---

1 Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın 1757'de tamamladığı eseri. Eserinde ahlak ve tasavvuf konularına yer veren yazar astronomi, fizyoloji, psikoloji gibi bilimlerden de yararlanarak açıklamalar yapmıştır.

2 Boş ve dolu olmayan. (Hala: boş; mela: dolu)

yok olarak yalnız "hala"sı kalmış gibi bir boşluk, bir hiçlik içinde mühim bir varlık, bir hoşlanma ve teselli sermayesi bulmuştu.

Bütün bu ıstıraplara karşı –geçici de olsa– bir acılar evi, hisleri uyuşturan bir ilaç gibi kullanageldiği tek tedbire daha fazla ihtiyaçla müracaat ediyordu: Allah'a hamdolsun, nasılsa elde bulunup gasp edilememiş olan bu çare, İstanbul'daki geçmiş hayatını mümkün olduğu kadar fazla detaylarıyla hayalinde tekrar yaşamaktan ibaretti.

Bu hayali hayata, bu arzuya göre sıralanmış, uyanıkken görülen rüyanın lezzetlerine ne Hacca, ne Mevlüt engel olabilir, ne o âlemin İngiliz memleketi kadar sıkı korunan sınırına, öyle Mevlüt, Güssün gibi rahatsız eden haşerelerin saldırmaya gücü yeter.

Şubat sonlarında en soğuk gecelerden birinde Salih bir türlü ısıtamadığı kokuşmuş yatağı içinde, kirli yorgan altında bütün beden ve ruh acıları için deva olan geçmiş hayallerine başlayarak, kâh hatırlayabildiği kadar baştan sona, kâh ebediyen unutamayacağı, kalıcı acılığını varlığının zerrelerinden çıkaramayacağı sondan başa doğru küçük paşalık hayatının mutluluğunu büyük bir lezzetle tekrar yaşamaya başladı. Konağın selamlık[1] kapısından girdi. Kırmızı cepkenli Abdi Ağa'yı boyalı bıyığıyla meşgul buldu.

Muhteşem mermer merdiven basamaklarını bacaklarının önceki kuvveti, önceki atikliğiyle ikişer ikişer sıçraya sıçraya çıktı.

Kıymetli döşemeleri ve süslemeleriyle imrenilecek büyük salonda hızlıca bir dolaştı. Merhum paşa babanın gerçek ebatta yapılmış resmi önünde durdu. Resim kendisine adeta canlı gibi şefkatli bir bakışla bakıyordu. Salih'in sevgi duygusu coştu. Yaldızlı sandalyelerden birini bu resmin yanına yanaştırarak çıkıp, dudaklarının yetişebildiği yerlerini tekrar tekrar öptü.

---

1 Eskiden konak, köşk ve evlerin erkeklere ayrılan bölümü; hariciye de denirdi. Genellikle evlerin ön tarafında yola bakacak biçimde yapılır, kapısı doğrudan ana yola açılırdı.

Evet, kendisi de haremdedir. Şimdi onun yanına kadar gidecek, Kartopu'yla şakalaşarak kim bilir ne kadar güldürecekti. Salondan çıkınca limonluğu hatırladı. Hemen oraya gitti. Santigratın gösterdiği on yedi derece sıcaklıkla nadir çiçeklerden yayılan ruhu okşayan kokulardan bedenen, ruhen hoşlanıp tat aldı. Fakat çok durmadı. Harem tarafına geçti. Kartopu'nu salonda buldu. Vefakâr köpek koştu, üzerine atıldı. Önceki gibi şakalaşmaya başladılar.

Kendi yatak odasına girdi. Matmazel Alexandrin'in yatağının yanından geçerken onun tercih ettiği koku olan menekşe lavantasının kokusu burnuna hoş geldi. Çini soba çıtır çıtır yanıyor, beyaz maden kapıcığının bir çift turnagözüne benzeyen deliğinden kırmızı alevler görünüyordu. Bu güzel koku, bu ölçülü sıcaklık sinirlerini gevşetti.

Sobanın yanındaki uzun sandalyenin üzerine uzandı. Karşıdaki konsolun üstünde güzel görünüşlü bir şekerleme kutusu gözüne ilişti. Kutunun pembe atlas süsleri, varlığına dikkatte gecikildiğine gücenmiş gibi buruşup kıvrılıyordu. Salih'in sinirlerinin gevşekliği derhal kayboldu. Anasına doğru koşan bir kuzu gibi iki sıçrayışta kendini kutunun yanında buldu. Yalnız içindeki değil, zarfı da pek şirin olan bu güzel hediyeyi aldı; altını, üstünü yoklayıp yapma bebeğiyle oynayan bir kız çocuğu gibi her tarafını okşayarak, koklayarak açtı. İnce, narin kâğıt dantelaları arasına, Çırağan mozaikleri kadar bakışları üzerine çeken bir düzenle dizilip yerleştirilmiş olan çeşitli renklerdeki şekerlemelerin her biri, zaten tanıdığı renkleri, lezzetleri, şekilleri, kokularıyla, kısaca her türlü halleriyle, "Beni al, ben daha tatlıyım, ben daha güzelim, ben daha lezizim," diye kımıldanıyor, fısıldıyorlar gibi geldi. Bir çift semavi gözün ikiz yıldızları bu mozaikler üzerinde parladı.

Küçük, beyaz, temiz, tombul bir el, asabi parmakları kararsızca kımıldatarak kutu üzerinde dolaştı. Sonunda iki ince parmak pembe renkli bir şekerlemeyi yavaşça tuttu, çekti, çıkardı; kiraz renginde iki dudak açıldı, süt gibi beyaz iki sıra mini mini süt dişi göründü; gül renkli çene oynadı,

iki pembe beyaz yanak sırasıyla kabardı; yüzünde lezzetin işaretleri belirdi, ağız durdu, yuttu.

İşte bu esnada sanki şekerleme değil, bir arayıcı fişeği[1], kestane fişeği[2] yutmuş gibi oldu. Bir öksürük bombardımanı göğsünü sarmaya, ciğerlerini yırtmaya başladı. Ayıldı. Kendine geldi. Asker Ali'nin bir mezar kadar karanlık evinde, bahsi geçen kirli yatak içinde, kirli yorgan altında, yine o akrep yuvasında olduğunu anladı.

Böyle tatlı bir hülyadan ayılmak, böyle can veren bir rüyadan uyanmak, bile bile ölmek, bile bile mezara gömülmek kadar fena etkiledi.

Fakat böyle birbirine taban tabana zıt iki yaşayış tarzının değişimi anında; güzel bir hayalin yerini zalim, korkunç bir gerçeğe bırakarak kaybolduğu bir zamanda doğal olarak gerçekleşen fikir karışıklığı, her zamanki gibi bu öksürükleri yorgan altında boğarak seslerini çıkartmama mecburiyetini hatırlatamadı. Uzayıp giden bir öksürük silsilesi, biraz rahatsız olduğu için bu gece pek geç uyumuş olan Güssün'ü, belaların en küçüğünü uyandırdı.

En büyüğü zaten uyuyamamıştı. Can evine "dıhılan kara korhu", ikinci manevi Salih uyutmamıştı.

Tutması, durdurulması imkânsız bir hastalık belirtisi olan bu öksürükler Hacca'yı, Müslüman mahallesinde oturan ve vaktin kıymetini pek iyi bilen bir Musevi'yi sahur topunun, sahur davulunun kızdırdığı kadar kızdırdı. Hatice öfke ateşi kesildi. "Patla donuz, kahbe dölü patla; canın çıhsın, uş dene (üç tane, biraz) gözümü de mi yumdurmayacahsın?" diye bağırdı, yerinden fırladı; bahsi geçen basma donunu da çıkarmayarak yatan Salih'i, karanlıkta ayağı sanarak tuttuğu kolundan sürükledi; kadro dışında kalmış geçmişi kötü bir memur gibi kapı önüne bıraktıktan, belinin ortasına hain bir katır gibi teptikten sonra, "Eşşek sıpası! Burada çıhası canının istediği kadar uğsur, tıhsır, soğna kapıyı cızır-

---

1 Yakıldığı zaman son süratle ve ses çıkararak etrafı dolaşan, sağa sola sıçrayan donanma fişeği.

2 Kesik kesik patlayan bir şenlik fişeği.

datmahsızın aç, kabat, sessizce yatana (yatağına) sohul yat, geber," diyerek içeriye girdi.

Küçük Paşa'nın bu köyde, bu zehirli çevre içinde yaşayabilmesi gerçekten akıllara durgunluk vericiydi.

En çok köyün havasıyla yaşıyordu. Fakat bu iklimin havası Salih gibi hayatının uzaması yalnız havanın lütfuna kalanları mümkün olan en kısa sürede öldürürdü. Zavallı çocuk daima can çekişen bir hayatla, başka bir deyişle, ölemediği için yaşıyordu.

Daha doğrusu bedenen geçen senenin kışında ölmüş, yüzünün renginin de gösterdiği şekilde can tamamen çıkmadan bozulmaya, çürümeye başlamıştı.

O, ancak geçmiş hayatından arta kalan gücüyle hareket eden, onu tekrar yaşamak için nefes alan, yalnız onun kararsız hayaliyle hisseden; titrek, şüpheli, hayali bir varlıktı.

Döküldüğü yerde tutuşturulup yana yana tükenmiş bir ispirto bulaşığı üzerinde konup kalkan kaçak bir alev gibi bir hayat, sona eren hayatın enkazı üzerinde uçan mustarip bir ruh!

Bir süredir kalan yaşam gücünün son bulan damlaları gibi bütün gözeneklerinden zerre zerre çıkıp yatağını, yastığını ıslatan soğuk terlere gömüldüğü halde süprüntü sepeti gibi kapının önüne bırakılması bu Diyojen yavrusuna alıştığından, beklediğinden çok daha fazla etki etti.

Gücü yetse analığı, sevgili tosunu Mevlüt, nazlı meleği, küçcük epeleki (kelebek) ile beraber sürükleyip karlar içine yuvarlayarak kendisini ısırmış, zehirlemiş bir yılan gibi çiğneyip tepeleyerek başını ezmeyi hiç düşünmeden yapacaktı. Fakat yazık! Kendisini ağır bir yük gibi inleyerek, acz içinde sürükleyen sinirleri iki üç gündür boş testiyi bile güç kaldırıyordu.

Paşalığı geçmişte kalan Küçük Paşa'nın dimağında alevlenen öfke ateşi, karanlık mezarlar içinde çürük ölü kemiklerinde oluşan fosfor alevleri türünden bir ateşti; kimseye görünmez, kimseyi yakmaz, kimseyi tehdit edemezdi.

Salih ne kadar öksürse dünyadaki emeller silsilesi gibi öksürük silsilesinin ucunun bulunmayacağını bildiği gibi,

lanetli kapının yalnız Hacca'nın değil, hatta kendisinin de, sağır olmayan herkesin de sinirine dokunmak için has rahatsız edici bir dil gibi garip sesler çıkarmamasının, hele kapatılırken çerçeveye temas eder etmez "gırrr" diye bağırıp "tık tırak" demeyince yerine yerleşmesinin mümkün olmadığını sayısız defalar tecrübe etmiş olduğundan; bütün bütün Haccac gibi zulümlere başlayan Hacca'nın kim bilir ne türlü baş gösterecek diğer bir cezasına uğramamak için, önceden bir defa daha yine böyle gece yarısında dışarıya bırakılınca gidip hayvanlarla birlikte daha rahatça öksürüp uyuduğu imamın ahır sekisini hatırladı.

İstanbul'daki konakta, menekşe lavantasıyla sürekli bir bahar gibi kokan kendi odasında çıtır çıtır yanan beyaz çini sobanın yanında, Tokatlıyan[1] şekerlemesini yerken başlayan bu öksürük silsilesinin sinirlerine dokunduğundan şikâyet etmeyen hayvanların yanında rahat rahat boşaltmak için o ahıra gitmekten, o başa kakılmadan korunduğu yere sığınmaktan başka çare yoktu.

Bu çok sakin sığınak uzakta değil, üç ev ilerideydi. Salih kalkmak istedi; lanet katırın pek fena teptiği belini birdenbire doğrultamadı; biraz emekleyip duvara yaklaşarak elleriyle tutundu ve kalktı. Bel kemiği fazlaca incinmişti. Hayli acıyla kapıya kadar yürüdü. Köy çocuklarının acımasızca saldırılarından kurtulamayınca akıyor gibi koşa koşa gidip kendini çaya atarak kurtulan yaralı, kanlı kertenkelenin hayali, önünde, beyaz karlar üzerinde koştu, sekti, sıçradı, sonunda sırtı üzerine yatıp durdu; öldü. Salih birdenbire "Ha!" dedi. Elini kırk parçalı kapıya dayadı, düşündü. Zavallılığının ümitsiz dalgınlığından birdenbire ayıldı, döndü. Evin ötesi berisi yağlı kâğıtlarıyla bir iskelet başı gibi duran penceresine, salkım salkım hayvan postu parçalarıyla ayağa kalkmış bir ayı şekli resmeden kapısına, bir mahkûmun firar edip kurtulduğu zindana son defa baktığı nefret bakışıyla

---

1 Beyoğlu'nda bulunan dönemin meşhur Tokatlıyan Oteli'nde üretilen şekerleme.

baktı, "Oh!" dedi; muzaffer bir duruşla sağ elini yumruk yaparak o tarafa doğru salladı.

Yazık! O kertenkelenin imdadına Hızır gibi yetişen çay, şelale altında sıvılaşmış zümrüt gibi dalgalanan mini mini göl şimdi kulaç kulaç karlar, kat kat buzlar altında, Hazret-i Hızır'ın ab-ı hayatı kadar eşsiz! Yazık, Salih biraz önceki rüyalar, hülyalardan daha hızlı yok olup giden bir zafer neşesiyle muzaffer bir nefes aldı; ikinci nefesi yenilmenin üzüntüsüyle geri verdi. Kapıyı açtı, kapı açılırken uzaklardan kulağına bir ses gelir gibi oldu. Dehşete düştü, titredi. O anda merhum Suat Paşa hatırına, hasta yüzüyle hayali gözünün önüne geldi ve geçti.

Ah, paşa baba niçin öldü! Niçin kendisini de öldürüp birlikte götürmedi!

Ya o sağ olsa, ya güzel hanımefendi çirkin kara Hacca gibi fena huylu, merhametsiz olmasa, şimdi böyle gece yarılarında, kar tipileri arasında çıplak ayaklarıyla karlar üzerinde yürüyerek, zedelenmiş beliyle sürünerek, inleyerek, yalnız bir öksürmek için imamın ahırına gideceği yerde, İstanbul konağında, beyaz çini sobası çıtır çıtır yanan yatak odasında, beyaz boyalı, iki başında biri bir çift yumurta üzerinde oturan, diğeri iki yavrusuna kırmızı gagasıyla yem veren iki beyaz güvercin resmi bulunan, yanları tel kafesli, kar kokusu gibi bir temizlik kokusuyla, bir kokusuzluk kokusuyla burna güzel koku veren sıcacık yatağında olacak; mışıl mışıl uyumuş olacaktı. Yazık! Yazık!

9

Salih'in her gün, her gece defalarca hayalinde ziyaret ederek aldığı taze kuvvetle köyde asker Ali'nin evinde hayatını sürdürebildiği İstanbul konağının, Suat Paşa'nın vefatından sonra oluşan matem sessizliğini ancak birkaç gün koruyabildiğini yukarılarda söylemiştik.

Paşanın hayali, uzaklaşan bir cisim gibi saatler, günler geçtikçe küçülüp sonunda ufuk çizgisinde hayali bir siyah nokta halini almıştı.

Batan güneşin en son ışığıyla kızaran hüzünlü bulutlar arasında görünen bir hilal gibi, büyük paşanın ölümünden on gün sonra Naime Hanım'ın huzuruna varlığını sunan bir taze emel önceki her şeyi kolaylıkla unutturdu.

Hanımının Zarif Bey adında güzel bir delikanlıyla evlenmesi, her iki tarafça pek uzun görülen iki haftanın sonunda kesin olarak kararlaştırıldı.

Bitmek tükenmek bilmeyen iddet[1] süresinin son gününü takip eden cuma gecesi, hatıraları uzun bir ömre sevinç sermayesi olabilecek kadar hoş zevklerle dolu bir gerdek gecesi oldu.

Önceki her şey kalıcı bir unutulmayla unutuldu. Konakta her yeniye, yeniliğe özgü aşırı bir heves ve lezzetle ikinci bir mutlu hayat dönemi başladı.

Naime Hanım dalından henüz kopmuş bir çiçek gibi çok taze ve güzel kokularıyla, büyüleyici gözleriyle Zarif Bey'i defalarca mutluluk itirafına, elde ettiklerine teşekküre mecbur etmiş, daima gönül avlayan söz ve davranışlarla eşinin hassas kalbinde baskıcı bir hükümet anayasası kurmaya başlamıştı.

Naime Hanım evliliğin beşinci ayında pek önemsiz bir sebeple bir oğlan çocuğu düşürdü. Öteden beri kadınlık gururunu kıran kısırlık kusurundan beraatını ispat eden bu kıymetli hamileliğin verdiği lezzeti, birdenbire olan düşük aldı götürdü. Fakat Naime Hanım ümidini kesmedi.

Bir an önce, süresi tam ve yaşayan bir çocuk anası olmak gayretiyle yataktan pek çabuk kalktı.

Küçük Paşa'nın mutlu yoldaşı Kartopu bu konaktaki yerini, Naime Hanım'ın, gül renkli, altın saçlı bir çocuk özlemiyle bütün sinirleri ve kasları daima seğiriyor gibi duran

---

1 Evliliği sona eren kadının, yeni bir evlilik yapmak için beklemesi gereken süre.

kucağını bir insan yavrusuna terk için, en azından dokuz ay daha doğanın bir erteleme lütfuna erişmişti.

Pek az bir süre sonra Naime Hanım bir ikinci bebek mayası kurulduğuna özgü işaretleriyle gönlü huzura kavuşmuş olarak pek sevindi. Dördüncü ayda muayene eden doğum doktoru, hanımda teşhis ettiği bazı hastalık belirtilerinin doğumu tehlikeye sokacağını takdir ederek çocuğun daha küçükken alınmasını tavsiyeye gerek görmüşse de, bu iyiliksever uyarısına Naime Hanım önem vermedi; hamilelik süresi altıncı ayı buldu.

Küçük Paşa'nın köyde öksürmek için üvey annesi tarafından avluya çıkarıldığı gece İstanbul'da da durmadan kar yağıyor; uyanık hırsızları tehdit edememesine karşılık saat ilanıyla uykuya dalan namusluları uyaran ve rahatsız eden mahalle bekçisi sopalarının karlar arasında boğulan sesi her zamanki gibi kulakları tırmalamıyor, Naime Hanım konağında herkes uyuyordu.

Merhum büyük paşanın yırtık bir demirci körüğü gibi delik deşik ciğerleriyle, günden güne şiddetlenen horultularla soluyarak son nefesini verdiği yatak odası, hamamla banyo odasına yakınlığı ve konağın doğu tarafındaki odaların en elverişlisi olma üstünlüğüyle bütün döşemesi değiştirilerek ikinci eş beyefendiye de gerdek odası olduğu gibi daimi yatak odalığı şerefini de korumuştu.

Bu odada gece masası üzerindeki tozpembe bir seher kandilinden hoş bir ışık, insan boyundan daha yüksek yaldızlı, muhteşem beyaz çini sobadan hafif bir sıcaklık yayılıyordu; odanın içindekilerin bütün zerrelerine işleyerek ebediyen çıkmayacak kadar sinip yerleşmiş olan müge lavantası kokusu bu hoş ışık ve bu hafif sıcaklıkla samimi bir uyum içinde birleşmişti.

Pek ustaca işlemeleriyle kıymetli sanat eserlerinden sayılan, ceviz ağacından alçak bir karyolanın buhar şeffaflığı kadar ince örtüsü altında iki vücudun düzenli nefesleriyle açık mavi ipek yorganın tekdüze kabarıp indiği; alaturka uzun yastık üzerinde iki baştan lepiskasının, kumral başın nefes alışıyla yer yer titreyip turuncu ipek gibi parladığı görülüyor-

du. Lacivert bir zemin üzerine renkleri ve nakışları pek göz alıcı bir halı, susam çiçeği renginde kumaşlardan yapılmış perdeler ve yine bu kumaştan koltuklar, uzun sandalyeler, billur tuvalet takımları,[1] sürahiler, bardaklar, çeşitli türlerde aynalar ve tavandan bu hoş yatak odasını taçlandırmak için semavi bir mücevherle bezenmiş taç gibi sarkan parıltılı avize arasında, bir genç kız kalbine ilk defa giren tereddütlü, titrek sevda hissi kadar masumca oynayan bu tozpembe ışığın oluşturduğu renkler ve akisler aynadan aynaya, billur veya cilalı eşya ve süslemelerin birinden diğerine geçip döne döne odanın hemen her tarafında daha parlak daha donuk ışık, daha açık daha koyu titrek renkleriyle yer yer her şey canlı, fakat baygın; her şey nefes alıyor, fakat uykuya dalmış gibi sessiz duruyor; bu renk ve ışık karışımlarından uyuyan iki mutlunun renkli, aydınlık, cennetlik rüyalarından yansımış kadar hoş, yine bu yataktaki ilk sohbetleri renklendiren mutluluk duygularının soluk renklerinden bulaşıp kalmış kadar göz alıcı yansımalar, yatak odası örtüsünün ötesine berisine sokularak uyandırma korkusuyla titriyordu.

Dışarıda kesif bir karanlık içinde kanatlanmış kötü ruhlar gibi uçuşan kar kelebeklerini poyrazın yahut kola çıkan Ayaz Paşa'nın[2], korkunç, ürkütücü iniltileriyle, ıslıklarıyla kovalayıp kamçılayarak, içlerinde birer mum ışığıyla ancak kendi varlıklarını gösterebilen sokak fenerlerine çarparak kuytu mahallelere soktuğu, doldurup yığdığı şu anda Naime Hanım'ın yatak odasında, konsol üzerindeki saatin, nezleli ve pek yavaş bir sesle uyuyan bu iki mutluya ninni fısıldıyor gibi gelen saat sarkacının ezgisinden başka bir ses işitilmiyor; karı da koca da sanki bin türlü felakete mahkûm bir insan çifti değillermiş gibi sarkacın ezgisinin tüller, ipek yorganlar, yastıklar arasında boğulmuş birer hafif aksi sanılacak kadar düzenli bir şekilde bu ahenge nefeslerini uydurarak uyuyor; Zarif Beyefendi'nin yandan çekilip gerçek ebatta büyütülmüş

1 Giyinme, süslenme, yıkanma, tıraş olma, taranma işlerinin önünde yapıldığı aynalı mobilya.

2 "Ayaz Paşa kola çıktı/kol geziyor" şeklinde de kullanılan deyim, rüzgârın zorlu ve soğuk olduğunu betimler.

bir fotoğrafı, bu tatlı uykuyu kim bozmaya cüret ederse sıçrayıp boğazını sıkacak, öldürecek gibi kapıya doğru bakıyordu.

Bu iki velinimetin yatak odası önündeki özel yerde siyah kehribar gibi parlak burnunu beyaz, kıvırcık ve uzun tüyleri arasına sokmuş, Ashab-ı Kehf'in cennetlik Kıtmir'i kadar kalpten dinlenerek uyuyan Kartopu da belki rüyasında eski şefkatli dostu Küçük Paşa'yla şakalaşıyordu.

Yazık ki karı kocanın, hatta Kartopu'nun tatlı uykuları bu tatlılıkla çok süremedi. Gece yarılarında Naime Hanım'ın başı birdenbire birkaç defa acı içinde duruşunu değiştirdi; yüzünde korku ve dehşet izleri belirdi, göz kapakları titredi, burun delikleri var gücüyle açıldı, dudakları aşağıya yukarıya çekildi, dişleri kilitlenmiş gibi göründü; bir an için nefesi durdu, beti benzi attı, delicesine bir heyecanla doğrulup oturdu; birkaç saniye bakışlarını tamamen dikerek kapıya doğru baktı; yataktan kaçmak ister gibi bir telaş ve aceleyle kalkmaya çalıştı, fakat sinirleri bu emri yerine getirmedi, getiremedi; sesi çıktığı kadar bağırdı, kocasının üstüne yığıldı, bayıldı...

Zarif Bey tarif edilmez bir şaşkınlıkla uyanıp başını kaldırdı; beyaz gecelik altında çarpan kalbinin üstünde, beyaz bir bulut arasında görünen güneşin yuvarlaklığı gibi duran göz alıcı lepiska saçlı başa korkarak baktı. Başını biraz aşağıya iterek, ellerini destek yapıp yaslanarak oturdu. Olanları anlamak ister gibi etrafı hızlı bir bakışla teftiş ettikten sonra hanımının yüzüne baktı:

"Ne var, ne oluyorsunuz? Neniz var?" Bu soruyu yavaş yavaş yükselen bir sesle üç defa tekrar etti; hanım cevap vermiyordu; bayıldığını anladı. Hanımın başını yastığa koyup hemen indi. Yüzüne su ve kolonya serpti, hanım ayıldı, Zarif Bey sorularını tekrar etti.

Naime titremeye başladı.

Ne olmuştu? Nesi vardı? Ağrıyan yeri neresidir? Acı veren şey nedir? Bunu anlamak, bulmak için düşünüyor gibi durdu. Çirkin bir suçu itiraf edecek gibi kızardı, dudakları titredi. Gözü kapıya dikildi.

Zarif Bey:

— Canım ne var? Ne oldunuz? Niçin böyle alık alık duruyorsunuz? Çabuk söyleyiniz, artık sabrım tükendi, çıldıracağım! dedi.

Naime söylemek istiyor; fakat dili tutulmuş da onun için söyleyemiyor gibi duruyor, ağzı, boğazı kuruyor, ürperiyor, durmadan yutkunuyordu. Sonunda:

— Saklanacak bir şey değil, söyleyeceğim, ölsem de gebersem de söyleyeceğim, dilim kopsa, boğazım tıkansa da söyleyeceğim, dedi.

Yine baygınlık belirtileri görünmeye başladı. Zarif Bey yüzüne daha bolca sular serpti, biraz da içirdi.

Naime:

— Aman beni bu yataktan kaldırınız, şu uzun sandalyeye oturtunuz, yüzümü (pencereyi göstererek) bu tarafa çeviriniz, kapı tarafını gözlerim görmesin! dedi.

Zarif Bey kucaklayıp uzun sandalyeye oturttuktan sonra:

— Haydi söyle, korkma elmasım, korkacak bir şey yok; anlıyorum korkunç bir rüya gördünüz yahut kâbusa tutuldunuz, olur ya. Artık kendinize geliniz, ben yanınızdayım; onlar her neyse yok oldu, geçti; niçin bu kadar titreyip, korku ve çarpıntıya düşüyorsunuz?

— Yalnız korku ve çarpıntıya değil, cehennemin dibine düşüyorum; gördüklerimi hiç sormayınız, ömrümde böyle rüya görmedim; rüya da denilemez ya; şimdi uyanık mıyız, yoksa hâlâ uyuyor, rüya mı görüyoruz?

— Uyanığız, her zamanki gibi konuşuyoruz. Hiçbir olağanüstülük yok; dün gece şurada nasıl oturup tatlı tatlı öpüşüp koklaştıksa şimdi de öyleyiz. Kendinizi bir kere rüya etkisinden kurtarınız, şimdi uyanık olduğumuzu biliniz, ona göre rahatça söyleyiniz.

— Rüya demeye insanın dili varmaz! Şu anda ikimiz, birbirimizi nasıl görüyor, nasıl işitiyorsak ben öyle gördüm, öyle işittim.

— Ne gördünüz? Ne işittiniz?

— Ne gördüğümü, ne işittiğimi söyleyeyim de bakınız; korkmaya, titremeye ne kadar haklı olduğumu siz de teslim edersiniz.

— Peki, söyleyiniz bakayım, bir hakikatten daha çok sizi korkutup titreten rüya neymiş?

— Pek korkunç bir rüya; gerçek diyemediğimiz için rüya diyorum. Her şeyden önce rica ederim; bir kere şu kapıyı kontrol ediniz. Sürmesi açık mı, kapalı mı?

Zarif Bey, derhal gidip kapıyı kontrol ederek:

— Sürmeli; hatta ben kapatıp sürmelemiştim, öyle duruyor; çabuk söyleyiniz, artık merakımdan patlayacağım.

— İnsan rüya diyemez ama kapı da kapalı olunca başka ne diyelim? Şu kapı gerçekten ve hızlıca açılıp arkaya dayanınca nasıl bir ses çıkarsa öyle bir ses işittim ve galiba uyandım; kapıya baktım. Bu gürültüyü Kartopu da işitmiş olmalı ki o da hırladı sanırım. Birdenbire merhum paşa şuraya konsolun önüne dikildi. Son gündeki yüzüyle, pek öfkelendiği zamanlardaki sesiyle –eliyle kapı tarafını göstererek–, "Melun merhametsiz! Bak, Salih'e ne yaptığını görüyor musun?" dedi ve kayboldu.

Paşanın hali, tavrı o kadar korkunçtu ki dilim tutuldu, "Ne yaptım? Ne olmuş?" diyemedim. Yaşarken bir defa olsun, bir an için olsun bu kadar müthiş bir öfkesini, bir kızgınlığını görmemiştim. O, gözden gizlenir gizlenmez, sanki bir tiyatronun perdesi süratle kaldırılmış gibi bu taraf duvarı ortadan kalktı. Dağlı, dereli, ağaçlı bir köyün kış hali ve gecelik manzarası göründü. Şiddetle rüzgâr esiyor, aralıksız kar yağıyordu. Bu soğuk rüzgârı adeta hisseder gibi oldum.

Kar tipileri arasında küçük bir insan şeklini andıran bir karaltı gidiyor; etrafta büyük köpekler gibi birçok siyah hayaller dolaşıyordu.

Bir aralık bu insan ve hayvan karaltıları birbirine karıştı; insan kayboldu. Korkunç hayvanlar ön taraflarında diğer bir kuyruk belirmiş gibi garip şekiller alarak dağıldılar, her şey ortadan kalktı; galiba bağırdım, ondan sonrasını bilmiyorum; evet, bak bak hâlâ yüreğim çarpıyor; bak bak şu anda bile titriyorum.

— Anlaşıldı, bu kâbuslu bir rüya. Mide fesadından başka bir şey değil. Fakat Salih kimdir?

— Haldun için Anadolu'da bir köyden getirilen sütninenin oğlu, kırk günlükken geldi, yedi buçuk sekiz yaşına kadar burada büyüdü. Rahmetli paşa da, ben de çok severdik. Paşanın ölümünden sonra babası, annesi istediler, ısrar ettiler; ben de köye gönderdim. Şimdi dokuz yaşındadır. Bunun köye gitmesinden paşanın ruhu hoşnut olmamış demek.

— Mademki seviyormuşsunuz niçin gönderdiniz? Göndermemeliydiniz.

— Öyle, fakat bir kere göndermiş bulunduk.

— İsterseniz yine getirelim.

— Fena olmaz.

— Köy neredeymiş?

— Nazikter bilir.

— Pekâlâ, ondan öğrenir icabına bakarım. Hatta telgraf çekerim.

Naime Hanım rüyanın dehşetli etkisinden bir türlü kurtulamıyordu.

Ara ara bütün vücudu sarsılıyor, dişleri birbirine çarparak zangır zangır titriyor, başı dönüyor, midesi bulanıyor, ciğerleri parça parça ağzından gelecek kadar şiddetle kusuyordu.

Zarif Bey yatağın başucundaki elektrik zilinin düğmesine bastı; Nazikter ve Nevnihal'le –Hanımın ısrarı üzerine konakta kalmış olan– Matmazel Alexandrin Bujiye'yi uyandırdı. Birkaç dakika sonra yatak odasında bu üç kadının şaşkınca hareketleri başladı. Hanım tekrar yatağına yatırıldı. Alexandrin'in uyarısı üzerine aile doktoruna haber gönderilmekle beraber kolonyayla hanımın gereken yerleri ovuluyor, melisa ruhu içiriliyordu.

Bir süre sonra yetişen doktor da sabaha kadar her türlü tedbir ve tedaviye başvurduğu halde Naime Hanım'ın fena halde sarsılan sinirleri bir türlü yatışamadı.

Kâh şiddetli bir çırpınmayla bütün vücudu sarsılıyor, kâh baygınlıkla kendinden geçiyordu. Sabaha karşı belde, kasıklarda şiddetli ağrılarla, dayanılmaz sancılarla kıvranmaya başladı.

Tabip, Zarif Bey'e yavaşça, "Belirtilere bakılırsa düşük gerçekleşecek sanırım, Allah sonunu hayreyleye," dedi.

Bu kadar acı ve sıkıntı arasında yine merhum paşanın, "Melun merhametsiz, Salih'e ne yaptığını görüyor musun?" azarıyla karışık sözü, kulaklarında çınlayarak tekrarlanmaktan geri durmuyor; ne tarafa baksa paşanın heybetli hayali, köy manzarası, korkunç hayvanlarla bir çocuk karaltısı karşısına çıkarak dehşete düşürüyordu.

Zavallı çocuğu köye göndermekte bu kadar acele ettiğine, onun da Kartopu gibi koca konağın bir köşesinde kıvrılıp yatmasına izin vermediğine çok pişman oluyordu.

Kendisine bu kadar mal bırakan merhum paşanın, "Öz evladım gibidir," diye sevdiği bir çocuğu sürgün edip uzaklaştırmakla ne kadar fena bir harekette bulunmuş olduğunu tamamıyla takdir ediyordu.

Naime Hanım gerçeğin ta kendisi gibi geçen rüyaya göre, "Zavallı çocuğa kim bilir ne olmuş ki paşanın ruhu müdahaleye mecbur kalmış," diye düşünüyor ve Salih'i önceden bildiği ve şimdiki yüzünü tahmin edebileceği gibi değil, kendisinin doğurmak isteyip de doğuramadığı oğlan doğup dokuz yaşına ulaşınca aynıyla Salih şekline dönüşmüş gibi güzel, sevimli canlandırıyor, bu hayalindeki Salih'e gerçeğe dayanan bir şefkatle sevgi hissetmeye başlıyordu.

Salih artık Selime'nin çocuğu, merhum paşanın evlatlığı değil, Naime'nin ruh arkadaşı, gönlünde yer tutan sevgilisi, zihninin hâkimiydi.

10

Aradan yirmi dört saat geçtiği halde ilaçlardan iyi bir etki görülemeyerek Naime'nin sağlık durumu gittikçe tehlikesini artırmış, doktorun açıkladığı düşük ihtimali adeta kesin olmakla beraber bu kadar sancı da çektiği halde hâlâ kurtulamamıştı.

Naime vakitli vakitsiz dilini kontrole gücü yettikçe, "Kuzum Nazikter, köye telgraf çabuk çekilsin. Salih'i hemen getirsinler," diyor ve daima onu düşünerek:

"Salih, Küçük Paşa, gel, çabuk gel, rahmetli paşaya da bana da benzeyen güzel çocuk! Gel, gel," diye sayıklıyordu.

Zarif Bey, Nazikter Kalfa'dan köyün hangi sancak içinde bulunduğunu öğrenerek, hızlıca ve rahat bir şekilde İstanbul'a gönderilmesiyle hareketinden telgrafla bilgi verilmesi hakkında, tanıdıklarından Evkaf Müdürü Behçet Efendi'ye bir telgraf çekti. Otuz altı saat süren sancılardan ve ara ara mutlaka Salih'e dair sayıklamalardan sonra alışılmadık bir halde gelen yedi aylık ölü bir çocuk, özel aletlerle kolları kesilip başı ezilerek alınabildi.

Tek kıymetli ve elle tutulur arzusunun böyle parça parça kesilerek, ezilerek çıkarıldığını gören Naime Hanım'ın gözleri büyüyüp belermiş, yüzü değişmiş olduğu gibi şuuru da bozuldu. Bir tarafa, bir şeye bakışını dikerek kendinden geçiyor, bir süre sonra birdenbire işitenlerin mutlaka tüylerini ürpertecek kadar tiz, vahşi hayvan ulumaları kadar korkunç haykırışlarla bağırıp yerinden sıçrıyor; fitil fitil saçlarını yoluyor, dişleriyle giysilerini didikliyor; kollarını kemirip, ellerini, parmaklarını ısırarak al kanlar içinde bırakıyordu.

Ara sıra cinnet coşmaları birer geçici sessizlikle durdukça, "Küçük Paşa!" diye bağırıyor; yastıkları kucaklıyor, yorgan uçlarını kıvırıp kıvırıp, "Salih, mini mini yavru!" diye okşuyor, öpüyordu. Üçüncü günün akşamında Naime yanındaki kadınlara, hatta o kadar sevdiği Alexandrin'e bile saldırmaya başladığı için bir deli gömleği giydirilme zamanının gelip çattığını doktor Zarif Bey'e hatırlatmaktayken, Şirin Dadı'nın içi kırmızı siyah eliyle Beyefendi'ye uzattığı kırmızı kâğıtlı bir telgraf da müthiş bir kara haber vermekte aceleciliğinden sıkılmış gibi kızarıyordu.

Behçet imzalı olan bu telgrafın içeriği şöyleydi:

> Cevap: Adı geçen çocuğun üç gün önce köyde kurtlar tarafından öldürülüp yenmiş olduğu bildirilmiştir.

Elektrik gücüyle gelen bu feci haber, yine bir elektrik kıvılcımı olan yıldırım kadar konaktaki herkesi şaşırttı.

Zarif Bey, Naime'yle ince birer gecelik gömleğin bile aralarına girmesini çok görecek kadar sıkı bir yakınlaşmayla ikisi tek vücut gibi yatıp uyudukları esnada gerçekleşmeye başlayan, onu çıldırtacak kadar şiddet belirtileri gösteren bu sıkıntı ve cezaların serpintisinden nasıl korunduğuna; iki kişi arasına düşen bir yıldırımdan aynı anda biri kömüre dönüşürken diğerinin sağ salim kalması kadar aklı yoran bir kurtulma hayretiyle şaşırıp kaldığı esnada doktor telgrafın anlamını Alexandrin'e anlattı.

Mürebbiye:

"İlahi adaletin pek sabırsızca hükmünü gerçekleştirdiği bir konakta bulunuyoruz; Camille Flammarion'un *Bilinmeyen Doğal Kuvvetler*[1] adındaki kitabına mükemmelen eklenecek rüyalar, görünüşler arasında yaşıyoruz," diye şaşkınlığını açıkladı.

Nevnihal Kalfa:

"Hanımefendi de bir köylü çocuğu da Allah'ın kuludur, hangisinin daha kıymetli olduğunu yalnız o bilir," diyerek ağladı.

Suat Paşa konağında, fino köpeği kadar olsun bir yer tutamadığı gibi, sütninenin harap köyünün mezarlığında da bir buçuk arşınlık bir yer bile işgal edemeyen Küçük Paşa; kendisini konağından müebbet sürgünle uzaklaştıran Naime Hanım'ın hudutsuz kibir ve gururuna varıncaya kadar bütün kötü duygularından arınan ve aklın algıladığı acılardan külliyen sıyrılan zihninde, açık lepiska saçların bir altın taç gibi taçlandırdığı başın içinde, o benzeri zor bulunur narin vücudunun cinnet serbestliğiyle cennet âlemine dönen yönetim merkezinde, öldükten sonra hayalini gömerek öcünü aldı...

---

1 Fransız gökbilimci ve bilimkurgu roman yazarı Camille Flammarion'un, *Les Forces Naturelles Inconnues* (1865) adlı kitabı.

TÜRK EDEBİYATI KLASİKLERİ DİZİSİ

1. KUYRUKLUYILDIZ ALTINDA BİR İZDİVAÇ
   Hüseyin Rahmi Gürpınar

2. MÜREBBİYE
   Hüseyin Rahmi Gürpınar

3. EFSUNCU BABA
   Hüseyin Rahmi Gürpınar

4. İNTİBAH
   Namık Kemal

5. ŞAİR EVLENMESİ
   Şinasi

6. VATAN YAHUT SİLİSTRE
   Namık Kemal

7. KÜÇÜK ŞEYLER
   Samipaşazade Sezai

8. FELÂTUN BEY İLE RÂKIM EFENDİ
   Ahmet Mithat Efendi

9. TAAŞŞUK-I TALAT VE FİTNAT -TALAT VE FİTNAT'IN AŞKI-
   Şemsettin Sami

10. MAİ VE SİYAH
    Halit Ziya Uşaklıgil

11. REFET
    Fatma Aliye

12. TURFANDA MI YOKSA TURFA MI?
    Mizancı Murat

13. ÖMER'İN ÇOCUKLUĞU
Muallim Naci

14. DOLAPTAN TEMAŞA
Ahmet Mithat Efendi

15. GULYABANİ
Hüseyin Rahmi Gürpınar

16. SALON KÖŞELERİNDE
Safveti Ziya

17. FALAKA
Ahmet Rasim

18. A'MÂK-I HAYAL -HAYALİN DERİNLİKLERİ-
Filibeli Ahmet Hilmi

19. ŞEYTANKAYA TILSIMI
Ahmet Mithat Efendi

20. ÇİNGENE
Ahmet Mithat Efendi

21. SERGÜZEŞT
Samipaşazade Sezai

22. ZEHRA
Nabizade Nâzım

23. GENÇ KIZ KALBİ
Mehmet Rauf

24. BİZE GÖRE -VE BİR SEYAHATİN NOTLARI-
Ahmet Haşim

25. SEYAHAT JURNALİ
Âli Bey

26. GÖNÜL BİR YEL DEĞİRMENİDİR SEVDA ÖĞÜTÜR
Hüseyin Rahmi Gürpınar

27. HAZAN BÜLBÜLÜ
Hüseyin Rahmi Gürpınar

28. AŞK-I MEMNU
Halit Ziya Uşaklıgil

29. KÜRK MANTOLU MADONNA
Sabahattin Ali

30. LEVAYİH-İ HAYAT -HAYATTAN SAHNELER-
Fatma Aliye

31. İÇİMİZDEKİ ŞEYTAN
Sabahattin Ali

32. KUYUCAKLI YUSUF
Sabahattin Ali

33. HENÜZ 17 YAŞINDA
Ahmet Mithat Efendi

34. DEĞİRMEN
Sabahattin Ali

35. SIRÇA KÖŞK
Sabahattin Ali

36. YENİ DÜNYA
Sabahattin Ali

37. KAĞNI
Sabahattin Ali

38. EYLÜL
Mehmet Rauf

39. HALAS -KURTULUŞ-
Mehmet Rauf

40. GUREBAHANE-İ LAKLAKAN -GARİBAN LEYLEKLER EVİ-
Ahmet Haşim

41. SES
Sabahattin Ali

42. KÜÇÜK PAŞA
Ebubekir Hâzım Tepeyran

TÜRK EDEBİYATI KLASİKLERİ - 42

İstanbul'un bir paşa konağında doğacak bebek için sütanne aranır. Anadolu'nun bir köyünden getirilen, yeni doğum yapmış Selime, beraberinde kırk günlük oğlu Salih'le konağa alınır. "Küçük Paşa" olarak çağırılan Salih yedi yaşına kadar burada, Büyük Paşa'nın oğlu gibi yaşar, ta ki paşanın ölümüyle kapı önüne konana dek. Hiç tanımadığı köyüne, doğru dürüst hatırlamadığı anne babasına dönen Salih'i eziyet dolu günler beklemektedir...

Ebubekir Hâzım Tepeyran *Küçük Paşa*'da köy-kent uçurumuna, köylerdeki eğitimsizlik ve yoksulluğa dikkat çekerken, Anadolu'nun sefaletini de adeta bir ressam gibi berrak ve sanatsal bir tavırla gözlerimizin önüne seriyor.

Ebubekir Hâzım Tepeyran (1864-1947)

Ebubekir Hâzım Tepeyran, Niğde'de dünyaya geldi, eğitimini Niğde Rüştiyesi'nde tamamladı. Bir süre Tahrirat Kalemi'nde görev yaptıktan sonra 1882'de Konya'ya gitti, burada Fransızca öğrendi. İlk şiirleri *Konya Vilayet Gazetesi*'nde yayımlandı. 1896'da Dedeağaç Mutasarrıflığı'na atandı. İki yıl sürdürdüğü bu görevi sırasında saraya jurnallendi. Suçlamaların asılsızlığı anlaşılınca Osmanlı nişanıyla ödüllendirilerek Musul valiliğine atandı. Manastır ve Bağdat'ta valilik yaptı. Meşrutiyet'in ilanıyla Sivas ve Ankara valilikleri, İstanbul şehreminliği, Hicaz, Beyrut, Halep valiliği görevlerinde bulundu. 1918'de Bursa valisi, 1920'de Dâhiliye Nâzırı oldu. Bu görevi sırasında Kuvayımilliye'yi desteklediği gerekçesiyle Mustafa Paşa Divan-ı Harbi tarafından idama mahkûm edildi. Vahdettin bu cezayı küreğe çevirdi. Kararın bozulmasıyla 1921'de gizlice Anadolu'ya geçti. Ankara Hükümeti tarafından Sivas ve Trabzon valiliklerine getirildi. Cumhuriyet döneminde Niğde milletvekiliği yaptı.

Türkçe ve Fransızca şiirleri, anı ve öykü kitapları vardır. Tek romanı *Küçük Paşa*, Nabizade Nâzım'ın *Karabibik* adlı eserinden sonra, Anadolu ve köy hayatını etraflıca işleye[...]dır.

9 786257 070768

12 TL